

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ &
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Η σύγχρονη εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της»**

Θέμα διπλωματικής εργασίας:

Η βία ως μορφή έκφρασης των συλλογικών διεκδικήσεων από τη σκοπιά της (ριζοσπαστικής) κριτικής εγκληματολογίας: μια κριτική ενάντια στην εγκληματοποίηση της κοινωνικής άμυνας απέναντι στη βία της εξουσίας

Όνοματεπώνυμο:
Προδρόμου Γαρυφαλλιά
Αριθμός μητρώου:
3211M006

Τριμελής Επιτροπή:
Γρηγόρης Λάζος, Αν. Καθηγητής (επιβλέπων)
Έφη Λαμπροπούλου, Καθηγήτρια
Σοφία Βιδάλη, Αν. Καθηγήτρια

ΑΘΗΝΑ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	6
1. Κοινωνική άμυνα: αρχικές εννοιολογικές διευκρινίσεις.....	6
1.1. Εννοιολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικής άμυνας.....	6
1.2. Μία σύγχρονη προσέγγιση της κοινωνικής άμυνας.....	7
2. Εννοιολογικές προσεγγίσεις της βίας.....	10
2.1. Συνήθεις εννοιολογικές προσεγγίσεις της βίας.....	10
2.2. Ο διευρυμένος ορισμός του Galtung για τη βία	13
2.3. Αμφισημίες στο χαρακτηρισμό βίαιων / μη βίαιων δράσεων	17
3. Θεωρίες για τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας.....	18
3.1. Παραδείγματα συναινετικών θεωριών	19
3.2. Παραδείγματα συγκρουσιακών θεωριών	23
ΜΕΡΟΣ Β: ΒΙΑ ΜΕ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ.....	28
4. Η βία «από τα πάνω»: σύνδεση βίας και πολιτικής εξουσίας	29
5. Η βία «από τα κάτω»: κοινωνική διαμαρτυρία και μορφές αντίστασης στην πολιτική εξουσία	32
5.1. Εμπρόθετα μη βίαιες μορφές διαμαρτυρίας απέναντι στην πολιτική εξουσία: το παράδειγμα της πολιτικής ανυπακοής.....	34
5.2. Εκδηλώσεις βίας στο όνομα συλλογικών διεκδικήσεων.....	43
5.3. Απόψεις για τη συλλογικοποίηση της βίας	47
5.4. Ένοπλη βία και συλλογική διεκδίκηση: αναζήτηση συσχετίσεων στα πλαίσια της τρομοκρατικής δράσης	50
5.5. Η θέση της βίας στη συλλογική διεκδίκηση.....	54
5.5.1. Προσεγγίσεις με έμφαση στη ψυχολογική / θυμική διάσταση της συλλογικής εξεγερσιακής συμπεριφοράς	55
5.5.2. Προσεγγίσεις με έμφαση στην κοινωνικοπολιτική διάσταση της συλλογικής εξεγερσιακής συμπεριφοράς	59
5.5.3. Αναζήτηση ορίων στη χρήση βίας στη συλλογική διεκδίκηση	61
ΜΕΡΟΣ Γ: ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΗΣ, ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΡΟΠΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ	63
6. Έγκλημα, εγκληματοποίηση και κριτική εγκληματολογία	63
6.1. Παραδείγματα ορισμών για το έγκλημα.....	63
6.2. Η κριτική εγκληματολογία για το έγκλημα και την εγκληματοποίηση.....	65
7. Καταστολή και εγκληματοποίηση της κοινωνικής διαμαρτυρίας.....	67
7.1. Η αντιμετώπιση της κοινωνικής διαμαρτυρίας από την πολιτική εξουσία	68
7.2. Καταστολή της κοινωνικής διαμαρτυρίας: περιεχόμενο και μορφές εκδήλωσης.....	71
7.3. Λογοδοσία των κατασταλτικών αρχών	75
7.4. Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην εγκληματοποίηση της κοινωνικής διαμαρτυρίας	79
8. Σύγχρονες διαστάσεις της κοινωνικής διαμαρτυρίας.....	83
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	87

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τους τελευταίους μήνες γίνεται πολύς λόγος για το ζήτημα της χρήσης της βίας ως μέσο συλλογικών διεκδικήσεων, την εντατικοποίηση της καταστολής των κοινωνικών διαμαρτυριών (ιδίως αυτών που εκφράζονται με τη μορφή δημοσίων διαδηλώσεων / πορειών) και τους σοβαρούς προβληματισμούς που διατυπώνονται σε σχέση με μια συχνά προκατειλημμένη αντιμετώπιση της κοινωνικής διαμαρτυρίας ως πεδίο εγκληματικής δραστηριότητας. Σκοπός της εργασίας είναι, μέσα από μια κριτική προσέγγιση, να επεξεργαστούμε την υπόθεση εάν, σε ποιο βαθμό και για ποιους λόγους η βία δικαιολογείται να χρησιμοποιηθεί ως μέσο συλλογικών διεκδικήσεων και παράλληλα, να διερευνήσουμε πώς αντιμετωπίζεται η κοινωνική διαμαρτυρία από την πολιτική εξουσία σε συνάρτηση με (ή ανεξάρτητα από) τα μέσα έκφρασής της, ώστε να διερευνήσουμε την ύπαρξη τάσεων εγκληματοποίησής της. Όπως προκύπτει από την ανάλυση, μια συλλογική διεκδίκηση που προσανατολίζεται στην ανατροπή ενός status quo, το οποίο δημιουργεί και συντηρεί κοινωνικές ανισότητες και προωθεί την εκμετάλλευση και την καταπίεση, δικαιολογεί τη χρήση βίας, ενώ παρατηρείται και η a priori αντιμετώπιση δημόσιων διαμαρτυριών ωσάν να επρόκειτο για εκδηλώσεις εγκληματικής δραστηριότητας, η οποία φαίνεται να μη σχετίζεται με τα μέσα, αλλά κυρίως με τα κίνητρα εκδήλωσης της διαμαρτυρίας

Λέξεις κλειδιά: Βία, Εξεγέρσεις, Συλλογική Διεκδίκηση, Κοινωνική Διαμαρτυρία, Δημόσια Τάξη, Εγκληματοποίηση, Καταστολή

During the past few months, there has been much talk about the use of violence as a means of collective demands, the intensification of repression of social protests (especially those manifested in the form of public demonstrations / marches) and the serious concerns expressed regarding an often biased addressing of social protest as a field of criminal activity. Our dissertation's goals have been, through a critical approach, to work on the hypothesis whether, to what extent and for which reasons violence is justified as a means of collective demands and in parallel, to investigate the way in which social protest is dealt with by political power with respect to (or independently from) the means of its manifestation, in order to investigate the existence of tendencies towards its potential criminalization. As it results from the analysis, a collective demand oriented towards the overthrow of a status quo, which creates and maintains social inequalities and promotes exploitation and oppression offers justification to the use of violence, while an a priori treatment of public protests as if they constitute manifestation of criminal activity is observed, which seems to be related to the protests' motives, rather than their means of manifestation.

Key words: Violence, Riots, Collective Demands, Social Protest, Public Order, Criminalization, Repression

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι συλλογικές διαμαρτυρίες με εξεγερσιακά και ενίοτε επαναστατικά / ανατρεπτικά χαρακτηριστικά δεν αποτελούν πρόσφατο φαινόμενο. Μετά τον επαναστατικό αναβρασμό των μεταπολεμικών χρόνων, -ο οποίος οδήγησε σε αρκετές περιπτώσεις στην ανεξαρτητοποίηση κοινωνιών-, τη δεκαετία του '60 -που αποτέλεσε ιστορικό σταθμό για την άνοδο ριζοσπαστικών κινημάτων διαμαρτυρίας, τα οποία συνοδεύτηκαν από ξέσπασμα αναταραχών στις πόλεις-, αλλά και τις τρομοκρατικές ενέργειες της ίδιας περιόδου (Wilson, 1983), παρατηρείται μία αναμφισβήτητη αύξηση των εξεγέρσεων στις δυτικές κοινωνίες, κυρίως από τη δεκαετία του '80 και μετά (Dahrendorf, 1985)¹. Στις μέρες μας, ένα νέο κύμα διαμαρτυρίας αρχίζει να εκδηλώνεται στην Ευρώπη, μεταξύ άλλων περιοχών. Από την έλευση της οικονομικής κρίσης και εντεύθεν παρατηρείται μία αναζωπύρωση της κοινωνικής διαμαρτυρίας, ως a posteriori αντίδραση των πολιτών στις πολιτικές αποφάσεις των -δημοκρατικά εκλεγμένων- ηγεσιών των ευρωπαϊκών χωρών (Hartleb, 2011).

Η εμπειρική παρατήρηση, όχι μόνο στη χώρα μας, αλλά και σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες οδηγεί στη διαπίστωση ότι η δημόσια εκδήλωση των κοινωνικών διαμαρτυριών τείνει να υπαχθεί σε σημαντικούς περιορισμούς. Είτε πρόκειται για περιορισμούς² στο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της συμμετοχής σε δημόσιες συναθροίσεις³, είτε για περιπτώσεις οξείας κατασταλτικής επέμβασης των αστυνομικών δυνάμεων, ακόμη και σε περιπτώσεις ειρηνικών διαμαρτυριών, η κοινωνική δυσαρέσκεια φαίνεται να αντιμετωπίζεται εχθρικά από την πολιτική εξουσία. Κύρια έκφραση της εχθρικής αυτής αντιμετώπισης φαίνεται να είναι η απόδοση ενός εγκληματικού χαρακτήρα σε διάφορες εκδηλώσεις

---

¹ Ο Dahrendorf (1985) αποδίδει την αύξηση των εξεγέρσεων στις δυτικές κοινωνίες σε δύο κυρίως αίτια: α) ότι όλο και περισσότεροι άνθρωποι αισθάνονται την ανάγκη να εκφράσουν την απογοήτευσή τους μέσα από συλλογικές δράσεις, οι οποίες κυμαίνονται από ειρηνικές διαδηλώσεις μέχρι εξεγέρσεις, ως υποπροϊόν ενδεχομένως της ευρύτερης συμμετοχής και «δημοκρατικοποίησης» των δυτικών κοινωνιών και β) την αδυναμία επιβολής του νόμου σε παραβάσεις όπου υποκείμενο συνιστά το πλήθος, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας αίσθησης ότι μπορεί κάποιος να γλιτώσει την τιμωρία, εάν συμμετάσχει σε συλλογική παράβαση.

² Πρόσφατο ελληνικό παράδειγμα αποτελεί η απαγόρευση δημόσιων συναθροίσεων και πορειών σε δρόμους του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Πρωτεύουσας για «λόγους ασφαλείας». (Βλ. http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang&perform=view&id=20947&Itemid=975, Τελευταία επίσκεψη 02-05-2013)

³ Βλ. Σύνταγμα της Ελλάδος, αρ. 11, § 1

πολιτικής διαμάχης και η ενοχοποίηση της κοινωνικής διαμαρτυρίας ως «απειλή» για το κοινωνικό σύνολο.

Παράλληλα, μολονότι η πολιτική διαφωνία στις σύγχρονες δημοκρατίες εκφράζεται συνήθως μέσα από την αντίθεση των πολιτικών κομμάτων ή σε κάθε περίπτωση μέσα από άλλα διαθέσιμα θεσμικά κανάλια (Zashin, 1971), διατυπώνονται απόψεις ότι τα συμβατικά κανάλια διοχέτευσης της κοινωνικής δυσαρέσκειας καθίστανται πλέον ανεπαρκή. Ειδικότερα, οι νέοι «εγκαταλείπουν» την παραδοσιακές πολιτικές συμπεριφορές όπως την ψήφο στις εκλογές ή τη συμμετοχή σε κόμματα και εμπλέκονται σε μη θεσμοποιημένες ή οριζόντιες μορφές πολιτικής δράσης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη μαζική νεανική συμμετοχή σε διαδηλώσεις διαμαρτυρίας, πορείες και καταλήψεις στην Ευρώπη το 2011, ενάντια στην πολιτική διαφθορά, την ανεργία, την απληστία των επιχειρηματιών και τις κοινωνικές ανισότητες (Sloam, 2013).

Ιδίως σε περιπτώσεις μεγάλων και συνεχιζόμενων κοινωνικών αδικιών, διατυπώνονται απόψεις ότι η συλλογική διεκδίκηση μπορεί να ενισχυθεί με πιο δραστικά μέσα, όπως η βία. Από την άλλη πλευρά, η συζήτηση περί βίας στο δημόσιο λόγο περιορίζεται σε μια σχεδόν ομόφωνη καταδίκη των φαινομένων βίας⁴, επισκιάζοντας την ανάγκη για αποσαφήνιση του εννοιολογικού προσδιορισμού της (Gronow & Hilppö, 1970), οδηγώντας σε μια αυτόματη δαιμονοποίησή της.

Με βάση τα παραπάνω, δύο είναι οι βασικές υποθέσεις εργασίας, οι οποίες διαμορφώνονται ως αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας εργασίας υπό το πρίσμα της (ριζοσπαστικής) κριτικής⁵ εγκληματολογίας:

- Εάν και σε ποιο βαθμό η χρήση της βίας μπορεί να δικαιολογηθεί ως μέσο συλλογικών διεκδικήσεων.

---

⁴ Βλ. ενδεικτικά απόσπασμα από άρθρο της Ελευθεροτυπίας: «Καταδικάζουμε τη βία από όπου και αν προέρχεται, από την άκρα Αριστερά ή από την άκρα Δεξιά. [...]», είπε ο κ. Κεφαλογιάννης μιλώντας σε δημοσιογράφους.» (Γαλανόπουλος, Α., «Οι τρεις «συγγώμες» δεν εξιλεώνουν τη Ν.Δ.», Ελευθεροτυπία, 14-03-2013, διαθέσιμο στο <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=350480> , Τελευταία επίσκεψη 24-03-2013) και απόσπασμα από άρθρο της Καθημερινής: «Το προσφιλέστερο στερεότυπο «Καταδικάζουμε τη βία απ' όπου κι αν προέρχεται» (και καθαρευουσιανιστί «οποθενδήποτε προερχομένη») λέει σχεδόν τα πάντα για να μην πει τίποτα.» (Μπουκάλας, Π., «Η βία και το κλισέ της καταδίκης», Η Καθημερινή, 22-01-2013, διαθέσιμο στο http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathpolitics_1_22/01/2013_479652, Τελευταία επίσκεψη 24-03-2013)

⁵ Ο όρος «κριτική» εγκληματολογία προτάθηκε ως αντικατάσταση του όρου «ριζοσπαστική» εγκληματολογία από τον Gresham Sykes, έτσι ώστε να αναδεικνύεται σε μεγαλύτερο βαθμό η αυξανόμενη κριτική που διατυπωνόταν από τους ριζοσπάστες εγκληματολόγους απέναντι στην παραδοσιακή εγκληματολογία (Cardarelli & Hicks, 1993). Βλ. αναλυτικά στο Sykes, G., «Rise of Critical Criminology», *Journal of Criminal Law and Criminology*, 65 (2), p. 206 – 213

- Εάν, με ποιους τρόπους και για ποιους λόγους η κοινωνική διαμαρτυρία εγκληματοποιείται από την πλευρά της πολιτικής εξουσίας.

Το Α' Μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο στη θεωρητική πλαισίωση της ανάλυσής μας. Σε αυτό επιχειρείται μια εννοιολογική προσέγγιση της βίας, δίδονται εννοιολογικές διευκρινίσεις σε σχέση με τη χρήση του όρου «κοινωνική άμυνα» και καταγράφονται παραδείγματα θεωριών για τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας. Στο Β' Μέρος της εργασίας, επιχειρείται μια ανάλυση της πολιτικής διάστασης της βίας, αφενός της βίας με υποκείμενο το κράτος και αφετέρου της βίας με υποκείμενο κοινωνικές ομάδες, ενώ διερευνάται και η θέση της βίας στη συλλογική διεκδίκηση. Στο Γ' Μέρος της εργασίας, διερευνώνται οι τάσεις, οι λόγοι και οι τρόποι εγκληματοποίησης της κοινωνικής διαμαρτυρίας. Στο τέλος, ακολουθούν τα συμπεράσματα.

Η μέθοδος που αξιοποιήθηκε για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση δευτερογενών πηγών (βιβλία, μονογραφίες, άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά κ.λπ.). Για την ανεύρεση της βιβλιογραφίας πραγματοποιήθηκε εστιασμένη βιβλιογραφική αναζήτηση με λέξεις-κλειδιά (key words) στον κατάλογο της βιβλιοθήκης του Παντείου Πανεπιστημίου, καθώς και σε μηχανές αναζήτησης στο διαδίκτυο.

ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. Κοινωνική άμυνα: αρχικές εννοιολογικές διευκρινίσεις

Στην εγκληματολογία, η ιστορία του όρου «κοινωνική άμυνα» είναι μακρά και διαφέρει αρκετά από τη σημασία με την οποία εμείς χρησιμοποιούμε το συγκεκριμένο όρο. Η εννοιολογική μας προσέγγιση για την «κοινωνική άμυνα» θα διευκρινιστεί στο τέλος του παρόντος κεφαλαίου, αφού πρώτα πραγματοποιήσουμε μια σύντομη αναδρομή σε παλαιότερες και νεότερες εννοιολογήσεις του όρου.

1.1. Εννοιολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικής άμυνας

Περισσότερο από δύο αιώνες νωρίτερα, ως κοινωνική άμυνα νοούνταν ως «η προστασία της κοινωνίας ενάντια στο έγκλημα» και συνίστατο στον αυστηρό χαρακτήρα που θα έπρεπε να έχει η καταστολή του εγκλήματος, ενδεχομένως και

με κίνδυνο παραβίασης των δικαιωμάτων του ατόμου που εγκληματεί (Ancel, 1995: 42). Ήδη από το 18^ο αιώνα, ο Beccaria θεωρούσε ότι η προσχώρηση του ατόμου στο κοινωνικό συμβόλαιο προϋπέθετε την από μέρους του εκχώρηση του δικαιώματος του να αμυνθεί στην κοινωνία, η οποία είχε πλέον το δικαίωμα να τιμωρεί στο όνομα των πολιτών της, με κριτήριο τον ηθικό καταλογισμό μιας πράξης (Ancel, 1995). Οι εκπρόσωποι του θετικισμού, από την άλλη πλευρά, δεν περιόριζαν την κοινωνική άμυνα στο πλαίσιο της απόδοσης ποινών, αλλά την επέκτειναν σε κάθε μέτρο το οποίο εφαρμόζεται προκειμένου η κοινωνία να προστατευτεί από τους εγκληματίες με κριτήριο το βαθμό επικινδυνότητάς τους (Ancel, 1995).

Σε νεότερες εννοιολογήσεις του όρου «κοινωνική άμυνα», η τελευταία λαμβάνει ένα χαρακτήρα αντίδρασης ενάντια στο ανταποδοτικό σύστημα των ποινών, σύμφωνα με το οποίο ο δράστης τιμωρείται γιατί πρέπει να «πληρώσει» για το έγκλημα που διέπραξε, αγνοώντας άλλες γενικοπροληπτικές ή ειδικοπροληπτικές λειτουργίες της ποινής⁶. Κατά τον Ancel (1995), η «νέα κοινωνική άμυνα», όπως ονομάζεται, συνίσταται α) στην αντίληψη και κατανόηση του εγκλήματος ως κοινωνικού φαινομένου, β) στην πρόληψη της διάπραξης και της υποτροπής, καθώς και γ) στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο πρέπει να αντιμετωπιστεί ο δράστης του εγκλήματος. Επομένως, η νέα κοινωνική άμυνα δεν αφορά απλώς στην ποινική διευθέτηση του εγκλήματος για την προστασία της κοινότητας, αλλά επεκτείνεται και στην «εφαρμογή έργου “αντεγκληματικής πολιτικής”» (Ancel, 1995: 55).

Σε αντίθεση με την παλαιά εννοιολόγηση του όρου «κοινωνική άμυνα», η νεότερη έννοια «*παραμένει για πολλούς συνώνυμη δράσης εξω-ποινικής ή τουλάχιστον αντίδρασης όχι γνήσια κατασταλτικής*» και αφορά σε μια «*ενεργητική πολιτική πρόληψη, που θέλει να προστατέψει την Κοινωνία προστατεύοντας επίσης όλους τους πολίτες, έστω κι αν είναι εγκληματίες*» (Ancel, 1995: 57 – 8).

1.2. Μία σύγχρονη προσέγγιση της κοινωνικής άμυνας

Τις τελευταίες δεκαετίες, έχει διατυπωθεί μια νέα προσέγγιση της έννοιας της κοινωνικής άμυνας, η οποία δεν προέρχεται από εγκληματολογικούς ακαδημαϊκούς

---

⁶ Για τις λειτουργίες της ποινής βλ. σχετικά Φαρσεδάκης, Ι., (2005), *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 58 – 71

κύκλους, ωστόσο πλησιάζει ως ένα βαθμό την έννοια την οποία εμείς της προσδίδουμε, όπως θα δούμε παρακάτω. Η σύγχρονη αυτή προσέγγιση της κοινωνικής άμυνας στηρίζεται στην άποψη ότι ένα καθεστώς, είτε δημοκρατικά εκλεγμένο, είτε μη δημοκρατικά επιβεβλημένο (όπως π.χ. μια δικτατορία) χρειάζεται την παθητική υποστήριξη των πολιτών και ως ένα βαθμό τη συγκατάθεσή τους προκειμένου να επιβιώσει πολιτικά. Ως «κοινωνική άμυνα» ορίζεται, λοιπόν, η ρήξη με αυτήν την αντίληψη και η υποστήριξη της μη πειθάρχησης των πολιτών και της ανυπακοής τους στην πολιτική εξουσία (Martin, 1993)⁷. Σύμφωνα με τον Martin (1993) ως *κοινωνική άμυνα* ορίζεται:

[...] η μη βίαιη αντίσταση της κοινότητας σε επίθεση ως εναλλακτική της στρατιωτικής άμυνας. Στηρίζεται σε εκτενή διαμαρτυρία, πειθώ, απειθαρχία και παρέμβαση, για να αντιταχθεί ενάντια σε στρατιωτική επίθεση ή πολιτική καταστολή. Χρησιμοποιεί μεθόδους όπως το μποϊκοτάζ, πράξεις ανυπακοής, απεργίες, διαμαρτυρίες και δημιουργία εναλλακτικών θεσμών⁸ (Martin, 1993: 4).

---

⁷ Βέβαια ο Martin (1993), έχοντας ορίσει την κοινωνική άμυνα, ασκεί μία κριτική στη βάση της ιδέας, πάνω στην οποία αναπτύχθηκε η σύγχρονη έννοιά της, εκτιμώντας ότι στις σύγχρονες κοινωνίες, ένα καθεστώς δεν βασίζεται αποκλειστικά στη συγκατάθεση των πολιτών του, ακριβώς επειδή σε πολλές περιπτώσεις η άσκηση της εξουσίας διενεργείται από πολύπλοκους κοινωνικούς θεσμούς όπως γραφειοκρατίες, η αγορά των αγαθών και της εργασίας, η πατριαρχία και τα μίντια. Συνεπώς αυτό που θεωρείται ως «απόσυρση της συγκατάθεσης» των πολιτών συνιστά μια πολύπλοκη διαδικασία, κατά την οποία η αντίσταση δεν μπορεί να έχει σαφή στόχο, τον έναν και μοναδικό κυβερνήτη, αφού ο κοινωνικός έλεγχος ασκείται από περισσότερα του ενός συστήματα.

⁸ Σε σχέση με το ζήτημα των θεσμών, ο Dahrendorf (1985) προτείνει την οικοδόμησή τους ως δόκιμη λύση για τη διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας. Αντιλαμβανόμενος τους θεσμούς ως κάτι περισσότερο από απλές σχέσεις μεταξύ προσώπων ή μεταξύ αντικειμένων, προτείνει τη «δημιουργία και συχνά την επαναδημιουργία, κανόνων γεμάτων νόημα από τις ίδιες τις αρχές τους», δηλαδή «μια διαδικασία δικαιολόγησης, απόδοσης των αιτιών γιατί θα ήταν σωστό να δρα κανείς σε συμφωνία με κάποιους κανόνες» (σ. 125). Η διαδικασία αυτή, κατά την οποία στόχος είναι οι νόμοι να επανασυνδεθούν με το πνεύμα τους, βασίζεται στην «ανάληψη» θεσμών του παρελθόντος ή στη δημιουργία νέων, η λειτουργία των οποίων α) θα παρέχει ένα πλαίσιο μετάλλαξης του ανταγωνισμού μεταξύ ατόμων σε δύναμη προόδου, β) θα εγγυάται την ελευθερία των ανθρώπων και τη δυνατότητά τους να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους και γ) θα εξασφαλίσει την ευλογοφάνεια και την νομιμοποίησή τους. Για τον Dahrendorf (1985), αυτό δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί ούτε με την απεριόριστη δημοκρατικοποίηση των θεσμών, όπου όλοι έχουν λόγο σε τέτοιο βαθμό ώστε η αποτελεσματικότητα του θεσμού να παρεμποδίζεται από βέτο είτε της πλειονότητας είτε των μειοψηφιών, αλλά ούτε και με απολυταρχικού τύπου εφαρμογές. Η πρότασή του συνίσταται στην ενθάρρυνση, από πλευράς των θεσμών (όχι μόνο των πολιτικών, όπως η κυβέρνηση και το κοινοβούλιο, αλλά και άλλων), της ανάληψης πρωτοβουλιών, οι οποίες ωστόσο θα πρέπει να υπόκεινται σε κάποιο μηχανισμό ελέγχου, ώστε η κοινωνική ευταξία να διατηρηθεί μέσα από διαδικασία με δημοκρατικά / συμμετοχικά χαρακτηριστικά, αλλά χωρίς να απολέσει τη σύνδεσή της με τους κεντρικούς θεσμούς (π.χ. στην εποχή μας, να υπάρχουν τοπικά συμβούλια πρόληψης εγκληματικότητας, αλλά πάντα σε συνεργασία με την τοπική αστυνομία). Επιπλέον, ο Dahrendorf (1985) δεν θεωρεί την οικοδόμηση των θεσμών ούτε μονόδρομο ούτε πανάκεια, αλλά προτείνει τη διαδικασία αυτή παράλληλα με την ενίσχυση της δραστηριότητας στο πεδίο της οικονομικής και

Με βάση τον παραπάνω ορισμό, φορέας της αντίστασης στα πλαίσια της κοινωνικής άμυνας νοείται η «κοινότητα», όρος που προσδίδει μια τοπικότητα στο χαρακτήρα της, χωρίς να εξαιρούνται οι περιπτώσεις απόδοσης του όρου «κοινωνική άμυνα» και σε ενέργειες εθνικής εμβέλειας. Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό του ορισμού είναι ότι η κοινωνική άμυνα έχει μη βίαιο χαρακτήρα, ο οποίος προκύπτει από την αντιδιαστολή της με τη στρατιωτική άμυνα, στην οποία χρησιμοποιούνται βίαια μέσα.⁹ Τέλος, ένα τρίτο βασικό χαρακτηριστικό είναι ο επιθετικός προσδιορισμός που χρησιμοποιείται στη λέξη «άμυνα»: η χρήση του όρου «κοινωνική» (*social*), σημαίνει ότι πρόκειται για ενέργειες οι οποίες αποτελούν πρωτοβουλίες των απλών πολιτών (*grassroots initiatives*), χωρίς να κατευθύνονται από την κεντρική εξουσία, όπως π.χ. θα συνέβαινε σε περιπτώσεις ενεργειών οι οποίες θα περιγράφονταν με τον όρο «μη-στρατιωτική άμυνα» (*civilian-based defense*).

Μετά από διάφορες διακυμάνσεις που παρατηρήθηκαν στον εικοστό αιώνα σε σχέση με την προσοχή που δόθηκε στην έννοια και το περιεχόμενο της κοινωνικής άμυνας, το ενδιαφέρον γι' αυτήν άρχισε να γίνεται εντονότερο κατά τη δεκαετία του '80. Αφορμή για την επανενεργοποίηση του ενδιαφέροντος για την κοινωνική άμυνα αποτέλεσε η αναζωπύρωση του κινήματος της ειρήνης, αλλά και η αύξηση της απήχησης της μη βίαιης δράσης,¹⁰ καθώς και η εντατικοποίηση και συστηματοποίηση της προετοιμασίας της, κυρίως μέσα από την ενεργοποίηση του περιβαλλοντικού κινήματος και του κινήματος κατά της πυρηνικής ενέργειας (Martin, 1993).

Στην παρούσα εργασία, ως «κοινωνική άμυνα» ορίζουμε την αντίσταση των πολιτών απέναντι στην εφαρμογή μη δίκαιων / δυσμενών για το κοινωνικό συμφέρον πολιτικών, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από δημόσιες μορφές

κοινωνικής πολιτικής, ενώ η αποτελεσματικότητα των θεσμών δεν εξαρτάται από την ποσότητά τους, αλλά από το κατά πόσο ανταποκρίνονται στο σκοπό, τον οποίο καλούνται να εκπληρώσουν.

⁹ Ως προς αυτήν την αντιπαράθεση αυτή, ο Martin (1993) αναφέρεται σε προτάσεις που έχουν γίνει για διεύρυνση του ορισμού κοινωνικής άμυνας, πέρα από την αντιδιαστολή της με τη στρατιωτική άμυνα, προκειμένου να περιλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις μη βίαιης υπεράσπισης ζωτικών στοιχείων της κοινωνίας, είτε πρόκειται για τα ανθρώπινα δικαιώματα, είτε για την τοπική αυτονομία είτε για τη συμμετοχή, ενάντια σε οποιαδήποτε πηγή καταπίεσης. Ο Martin ωστόσο διαφωνεί με μια «πρόωρη» διεύρυνση του ορισμού, επισημαίνοντας τη σημασία προσδιορισμού της κοινωνικής άμυνας σε αντιπαράθεση με τη στρατιωτική άμυνα, η οποία θα επιτρέψει εν συνεχεία τη σύνδεση της έννοιας με άλλες κοινωνικές μάχες ενάντια σε διάφορες μορφές καταπίεσης.

¹⁰ Για τη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, η απέχθεια για κάθε μορφή βίας κατά τη μεταπολεμική περίοδο υπήρξε αποτέλεσμα της αποκάλυψης των θηριωδιών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά των κινδύνων που εγκυμονούσε μια ενδεχόμενη νέα ρίψη ατομικής βόμβας (Arent, 2000).

διαμαρτυρίας, καθώς και την αντίσταση απέναντι στην άσκηση βίας εκ μέρους των φορέων καταστολής στα πλαίσια εκδήλωσης δημόσιων διαμαρτυριών.

2. Εννοιολογικές προσεγγίσεις της βίας

Δεδομένου ότι το αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας εργασίας αποτελεί η εξέταση της βίας ως πιθανό μέσο συλλογικής διεκδίκησης, αλλά και ο καταλογισμός της ως εργαλείο της πολιτικής εξουσίας για την χειραγώγηση των πολιτών, θα πρέπει αρχικά να προσδιορίσουμε σε τι αφορά η έννοια της βίας¹¹.

2.1. Συνήθεις εννοιολογικές προσεγγίσεις της βίας

Η βία δεν έχει αποτελέσει συχνά αντικείμενο ιδιαίτερης ανάλυσης στις κοινωνικές επιστήμες, παρά το γεγονός ότι ο ρόλος της στα ανθρώπινα πράγματα, την ιστορία και τον πολιτισμό είναι αδιαμφισβήτητος (Αρεντ, 2000). Για τους Gronow & Hilprö (1970) η βία στις κοινωνικές επιστήμες δεν μπορεί να αποτελέσει μία πυρηνική / κεντρική έννοια σε ένα θεωρητικό σύστημα εννοιών, καθώς τη βία τη μελετούμε συνήθως στα πλαίσια ευρύτερων θεωριών, μέσα στις οποίες διάφορες συμπεριφορές μπορούν να προσδιοριστούν ως βίαιες.

Στην καθομιλουμένη, η χρήση του όρου «βία» προσδιορίζει συνήθως παράνομες ή ανεπιθύμητες μορφές δραστηριότητας (Ball-Rokeach, 1972). Η συνήθης έννοια που αποδίδεται στη βία εντοπίζεται στον ορισμό που παρέχει η Παγκόσμια Έκθεση για τη βία και την υγεία [*World report on violence and health (WRVH)*]¹², σύμφωνα με την οποία ως βία ορίζεται:

[...] η εμπρόθετη χρήση φυσικής δύναμης ή ισχύος, απειλούμενη ή έμπρακτη, εναντίον του εαυτού, άλλου προσώπου, ή εναντίον μίας ομάδας ή κοινότητας, η οποία έχει ως αποτέλεσμα ή έχει μεγάλη πιθανότητα να έχει ως αποτέλεσμα τραυματισμό, θάνατο, ψυχολογική βλάβη, διαταραχή στην ανάπτυξη ή αποστέρηση.

¹¹ Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική μυθολογία, η Βία ήταν η «κόρη του Τιτάνα Παλλάδος και της Ωκεανίδος Στυγός, αδελφή του Κράτους, του Ζήλους, βοηθός του Δία στον αγώνα ενάντια στους Τιτάνες» (Κοντάκος, 2006: 109).

¹² <http://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/> (Τελευταία επίσκεψη 05-01-2013)

Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, η βία εκδηλώνεται μέσω τεσσάρων βασικών μορφών: φυσική (σωματική) βία, σεξουαλική βία, ψυχολογική βία, και βία της αποστέρησης, συμπεριλαμβανομένων και των απειλών επιβολής τους. Η σχέση, επομένως, μεταξύ ασκούντος/ων και υφισταμένου/ων βία κατηγοριοποιείται σε τρεις διαφορετικούς τύπους:

- i. η βία ενός ατόμου εναντίον του εαυτού του,
- ii. η διαπροσωπική βία μεταξύ ατόμων, ανεξαρτήτως οικειότητας μεταξύ των,
- iii. η συλλογική βία μεταξύ ομάδων ατόμων, η οποία αποκτά κοινωνική, πολιτική και οικονομική διάσταση.

Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, η βίαιη δράση γίνεται αντιληπτή ως μία δράση άμεσα και φυσικά επιβαλλόμενη, όπου ένα υποκείμενο ενεργεί με σκοπό να επιφέρει βλάβη και ένα αντικείμενο υφίσταται τα επιβλαβή αποτελέσματα της ενέργειας, άρα η βίαιη δράση έχει εξ' ορισμού αρνητικά αποτελέσματα για όποιον την υφίσταται. Ακολουθώντας, συνεπώς, την παραπάνω γραμμή σκέψης, η μη βίαιη δράση θα έπρεπε να θεωρείται εξ' ορισμού θετική. Ωστόσο, οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ του περιεχομένου της βίαιης και της μη βίαιης δράσης φαίνεται να μην είναι τόσο σαφείς. Για παράδειγμα, ο Martin (1993) επισημαίνει ότι στις μέρες μας, η καταπίεση (*oppression*) δεν επιβάλλεται παγκοσμίως με χρήση άμεσης και φυσικής βίας, αλλά μέσα από οικονομικούς ή κοινωνικούς μηχανισμούς, οι οποίοι οδηγούν σημαντικό τμήμα του πληθυσμού των φτωχών χωρών σε εξαθλίωση.

Ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της έννοιας της βίας (και αντίστοιχα της μη βίας) είναι δύσκολο να επιτευχθεί, καθώς πρόκειται για πολύπλοκη και αμφίσημη έννοια, η οποία εκδηλώνεται με πολλές μορφές και συνδέεται με πολλούς τομείς του κοινωνικού βίου. Τα κριτήρια χαρακτηρισμού μιας πράξης ή συμπεριφοράς ως βίαιης είναι σχετικά, καθώς αλλάζουν ανάλογα με την εποχή και την κουλτούρα (Δημητρίου, 2003).¹³ Η βία είναι για τους Gronow & Hilppö (1970) μια έννοια με ηθική¹⁴ και πολιτική διάσταση. Η άσκηση βίας συνιστά μια θεσμοθετημένη κοινωνική σχέση, κατά κανόνα μονόδρομη, μια σχέση δύναμης στην οποία ακόμα

---

¹³ Αυτή η προσέγγιση χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, σύμφωνα με το Δημητρίου (2003), καθώς κινδυνεύει να υποπέσει στη δίνη ενός «πολιτισμικού σχετικισμού», που αρνείται την ύπαρξη οικουμενικών κριτηρίων για την ανθρωπότητα και ενδεχομένως να απαλλάσσει επικίνδυνες συμπεριφορές από τη μελέτη, ανάλυση και εν τέλει καταδίκη τους.

¹⁴ Η ηθική, σύμφωνα με το Δημητρίου (2003) είναι μια γενική και αφηρημένη έννοια, ωστόσο παραθέτει έναν χρήσιμο ορισμό του Champetier, ο οποίος την ερμηνεύει με το σύνθημα που της αποδίδεται, ότι δηλαδή «νοείται ως το σύστημα αρχών με το οποίο αντιλαμβανόμαστε τη δικαιοσύνη» (Δημητρίου, 2003: 162)

και όταν η βία ασκείται αμφίπλευρα καταλήγει σχεδόν πάντα σε ασυμμετρία δύναμης, καθώς *«κάποιος από τους δύο εδραιώνει ή επιβάλλει τη θέλησή του»* (Δημητρίου, 2003: 35).

Από ανθρωπολογικής άποψης, η βία γίνεται κυρίως αντιληπτή στη φυσική και ορατή της εκδήλωση. Η ερμηνεία των διακυμάνσεων που παρατηρούνται στην έκταση με την οποία οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη βία σε διαφορετικές κοινωνίες, αντιμετωπίζεται ως ένα φαινόμενο πολυπαραγοντικό, εξαρτώμενο από βιολογικές, υλικές, ιστορικές, ψυχολογικές και άλλες μεταβλητές (Nagengast, 1994). Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της βίας, τη σχετίζουν κυρίως με το έγκλημα και την παρέκκλιση, ενώ η κοινωνιολογική έρευνα εστιάζει κυρίως σε μορφές βίας, οι οποίες θεωρούνται παράνομες ή κοινωνικά απαξιωμένες (π.χ. ανθρωποκτονία, επίθεση με σκοπό τη σωματική βλάβη, φυσική ή σεξουαλική βία κατά γυναικών / παιδιών, κ.λπ.). Άλλα είδη βίας όπως π.χ. η βία στο εργασιακό περιβάλλον, η βία των πολιτών στα πλαίσια δημοσίων διαμαρτυριών κ.λπ. γίνονται αντικείμενο προσεγγίσεων από άλλους επιστημονικούς κλάδους όπως η ιστορία και η πολιτική επιστήμη (Jackman, 2002).

Η ακαδημαϊκή / ερευνητική προσέγγιση της βίας περιορίζεται συνήθως στα φαινόμενα διαπροσωπικής βίας, δηλαδή σε δράσεις με ατομικά προσδιορισμένους δράστες και θύματα, καθώς και με άμεσα ή/και συγκεκριμένα αποτελέσματα, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη δράσεις με κατακερματισμένα ή εταιρικά υποκείμενα, ανώνυμα ή άμορφα θύματα και καθυστερημένες ή πιθανολογούμενες βλάβες (Jackman, 2002). Η ερευνητική δραστηριότητα για τη βία διακατέχεται συνήθως από δύο βασικές προκαταλήψεις: πρώτον, ότι η βία κινητροδοτείται σε κάθε περίπτωση από εχθρότητα και διάθεση για σκόπιμη πρόκληση βλάβης και δεύτερον, ότι συνιστά μία παρεκκλίνουσα -από την ανθρώπινη δράση- ενέργεια σε νομικό, κοινωνικό και ηθικό επίπεδο (Jackman, 2002).

Αν και συχνά αποτελεί αντικείμενο ηθικής καταδίκης, γιατί θεωρείται ότι αποκτηνώνει τον άνθρωπο και κατά συνέπεια δεν έχει θέση σε μια πολιτισμένη κοινωνία, η βία αντιμετωπίζεται ενίοτε ως κάτι φυσικό και αυθόρμητο, το οποίο αποτελεί μέρος μιας διαδικασίας, με χαρακτηριστικά ταυτόχρονα καταστροφικά και δημιουργικά, όπως ακριβώς εκτυλίσσονται και οι φυσικές (*natural*) διαδικασίες (Cameron, 1970 όπ. αναφ. στον McLaughlin, 1996). Εντούτοις, μια τέτοια αντιμετώπιση είναι σπάνια, καθώς όπως επισημαίνει η Jackman (2002) *«συνηθίζεται να διαφεύγει της προσοχής μας όταν η βία κινητοποιείται από θετικές*

προθέσεις, ή είναι τυχαίο παρα-προϊόν άλλων σκοπών, ή είναι κοινωνικά αποδεκτή ή επαινείται» (σ. 388).¹⁵

2.2. Ο διευρυμένος ορισμός του Galtung για τη βία

Ο Galtung, διεθνώς αναφερόμενος ως “ο Πατέρας των Σπουδών Ειρήνης”¹⁶, επεχείρησε να δώσει ένα διευρυμένο ορισμό για τη βία, ο οποίος παρά τα προβλήματά του¹⁷, ανοίγει κατ’ αρχήν τους ορίζοντες ως προς την εννοιολόγηση της βίας¹⁸. Ο Galtung ισχυρίζεται ότι η βία υπάρχει όταν: *«οι άνθρωποι δέχονται επιρροές ώστε τα πραγματικά φυσικά και διανοητικά τους επιτεύγματα να είναι κάτω από τα εν δυνάμει επιτεύγματά τους»*, συνεπώς η βία συνιστά την *«αιτία της διαφοράς μεταξύ του εν δυνάμει (potential) και του πραγματικού (actual), μεταξύ αυτού που θα μπορούσε να είχε γίνει και αυτού που είναι»* (Galtung, 1969: 168). Παραθέτοντας παραδείγματα ασθενειών ή φυσικών καταστροφών, συνδέει τη διαθεσιμότητα των πόρων (*resources*) με τον καθορισμό της παρουσίας ή μη της βίας σε ένα φαινόμενο κατά το οποίο η πραγματική κατάσταση διαφέρει από τη δυνητική.¹⁹

---

¹⁵ Η Jackman (2002) αναφέρει ότι η θεώρηση ως δεδομένης της πρόθεσης πρόκλησης βλάβης (ή με άλλα λόγια της πρόθεσης πρόκλησης «κακού») κατά την άσκηση βίας συνδέεται με το γεγονός ότι η άσκηση βίας σχετίζεται και με ψυχολογικές διαστάσεις της συμπεριφοράς, όπως είναι η έννοια της «επιθετικότητας». Η επιθετικότητα, ωστόσο, δεν συνιστά μια έννοια με αποκλειστικά αρνητικές συνδηλώσεις. Ο Cormier (1971) ορίζει την επιθετικότητα, ως *«ένα ένστικτο που μπορεί να οδηγηθεί προς την καταστροφή ή προς τη δημιουργικότητα και την οικοδόμηση»* (σ. 108) ανάλογα με την ατομική προσωπικότητα του φορέα της ή το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εκδηλώνεται. Παρατηρεί, επίσης, ότι η καταστροφική επιθετικότητα δεν είναι πάντα ανεπιθύμητη, όπως και η δημιουργική επιθετικότητα δεν είναι πάντα το ζητούμενο, καθώς η εναλλαγή καταστροφής και δημιουργίας έχει αποδειχθεί ιστορικά αναγκαία για τη διατήρηση μιας ισορροπίας, που εξασφαλίζει την πορεία της ανθρώπινης κοινωνίας προς τα εμπρός. Κατά τον διάσημο αφορισμό του Μπακούνιν, *«το πάθος για την καταστροφή είναι και δημιουργικό πάθος»* (Σαρίκας, 2004).

¹⁶ Βλ. αναλυτικό βιογραφικό και βιβλιογραφία στο <http://www.galtung-institut.de/welcome/johangaltung/> (Τελευταία επίσκεψη 28-04-2013)

¹⁷ Για κριτικές για το άρθρο του «Violence, Peace, and Peace Research», Journal of Peace Research, Vol. 6, No. 3, 1969, σ. 167 – 91 βλ. Ενδεικτικά Gronow, J., Hilppö, J. «Violence, Ethics and Politics», Journal of Peace Research, Vol. 7, No. 4, Special Issue Prepared by Tampere Peace Research Institute, 1970, σ. 311 – 20 και Derriennic, J.-P., «Theory and Ideologies of Violence», Journal of Peace Research, Vol. 9, No. 4, 1972, σ. 361 – 74

¹⁸ Το επιχείρημα του Galtung για την προσπάθεια διατύπωσης ενός διευρυμένου ορισμού της βίας είναι ότι η ειρηνική δράση συνιστά δράση ενάντια στη βία, βασιζόμενος στην αρχή ότι *«ειρήνη είναι η απουσία της βίας»*, επομένως η έννοιας της βίας πρέπει να είναι τόσο ευρεία ώστε να περιλαμβάνει τις πιο σημαντικές διακυμάνσεις, αλλά και τόσο συγκεκριμένη, ώστε να αποτελέσει τη βάση για συγκεκριμένες ενέργειες προς την επίτευξη της ειρήνης (Galtung, 1969).

¹⁹ Π.χ. ο θάνατος από μία ασθένεια (πραγματική κατάσταση) σε μια εποχή, κατά την οποία η ασθένεια αυτή δεν είναι ιάσιμη (η υγεία συνιστά την εν δυνάμει κατάσταση), δεν αποτελεί ένδειξη ύπαρξης βίας. Αντιθέτως, ο θάνατος από την ίδια ασθένεια σε μία εποχή, κατά την οποία θα

Ο Galtung προχωράει ακόμα παραπέρα, αναλύοντας τη φύση της επιρροής, την οποία, σύμφωνα με τον ορισμό του, δέχονται οι άνθρωποι ώστε τα πραγματικά τους επιτεύγματα να είναι σε χαμηλότερο επίπεδο από τα εν δυνάμει επιτεύγματά τους. Αναλύει, λοιπόν, τη *θετική* και την *αρνητική* πλευρά της επιρροής (Galtung, 1969: 170), λέγοντας ότι η δημιουργία απόστασης μεταξύ πραγματικού και εν δυνάμει δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της επιβολής κυρώσεων στον επηρεαζόμενο, αλλά και μέσω της επιβράβευσής του. Φέροντας το παράδειγμα της καταναλωτικής κοινωνίας, ο Galtung υποστηρίζει ότι η επιβράβευση εκ μέρους της κοινωνίας προς όσους ακολουθούν πιστά το καταναλωτικό πρότυπο, εν αντιθέσει με όσους δεν το κάνουν, ουσιαστικά περιορίζει το πεδίο δράσης των πρώτων, καθώς -σχεδόν εκβιαστικά, θα λέγαμε-, προϋποθέτει την τήρηση του προτύπου για την απόκτηση ευημερίας, κάθε παρέκκλιση από το οποίο εγκυμονεί κίνδυνο δυσάρεστων συνεπειών (Galtung, 1969).²⁰ Στην ουσία ο Galtung προσεγγίζει τη βία ως ένα ηθικό ζήτημα από τη σκοπιά των συνεπειών που αυτή επιφέρει, αποφεύγοντας μια δεοντολογική προσέγγιση στην οποία ο ορισμός της βίας θα έπρεπε να περιλαμβάνει κανόνες, η παραβίαση των οποίων θα συνιστούσε βία. Σε ηθικό επίπεδο, η βία αποτελεί γι' αυτόν «*την αιτία πίσω από ένα ανεπιθύμητο, κακό, λανθασμένο ή άδικο αποτέλεσμα*» (Gronow & Hilppö, 1970: 312).

Προχωρώντας δε ακόμα περισσότερο, ο Galtung αναγνωρίζει τη βία ως συστημικό στοιχείο, όταν σε μια κοινωνία η γνώση (*insight*) και οι πόροι μονοπωλούνται από μία ομάδα ή μια τάξη. Μάλιστα, σε μια πρώτη προσπάθεια κατάρτισης μιας τυπολογίας της βίας²¹ διακρίνει σε *έμμεση* (*indirect*) και *άμεση* (*direct*) βία: ως έμμεση ορίζει τη βία η οποία εκδηλώνεται ως παρακράτηση των μέσων επίτευξης του «εν δυνάμει», ενώ ως άμεση ορίζει τη βία κατά την οποία τα ίδια τα μέσα καταστρέφονται παντελώς, π.χ. η δολοφονία ανθρώπων σε περίοδο πολέμου (Galtung, 1969).

Τι θεωρείται, όμως, πραγματικό σε μια κοινωνία και τι εν δυνάμει; Πιο συγκεκριμένα, πώς προσδιορίζονται οι κοινά αποδεκτές αξίες μιας κοινωνίας, όπως

μπορούσε να έχει αποφευχθεί λόγω της προόδου της ιατρικής, αποτελεί ένδειξη ύπαρξης βίας. Σε αυτό το παράδειγμα, ως πόρος θεωρείται η ιατρική γνώση (Galtung, 1969).

²⁰ Αντιρρήσεις ως προς την ανάλυση του Galtung περί επιρροής φέρουν οι Gronow και Hilppö, καθώς θεωρούν ότι οι επιβραβεύσεις και οι κυρώσεις είναι σχετικές, επομένως ο χαρακτηρισμός μιας επιρροής ως θετικής ή αρνητικής είναι συχνά αυθαίρετος και αντανακλά συγκεκριμένες αξίες, κανόνες ή συμφέροντα (Gronow & Hilppö, 1970).

²¹ Αναλυτικά η τυπολογία του Galtung για τη βία στο Galtung, J., (1969), «Violence, Peace, and Peace Research», *Journal of Peace Research*, 6 (3), 1969, p. 167 – 91, p. 173

επίσης και το κοινά αποδεκτό ιδανικό επίπεδο επίτευξής τους, ώστε να είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε και την παρουσία ή μη της βίας; Ο προβληματισμός αυτός δεν αφήνει αδιάφορο τον Galtung (1969), ο οποίος αναγνωρίζει την αντικειμενική φύση των αξιών που συνδέονται με το σώμα, με τη βιολογική / φυσική κατάσταση δηλαδή, σε αντίθεση με την υποκειμενική φύση των αξιών που συνδέονται με το πνεύμα. Το προβληματικό αυτό σημείο της ανάλυσής του σε συνδυασμό το σχετικό (*relative*) χαρακτήρα της αναγκαιότητας των πόρων, οι οποίοι κάθε φορά αξιοποιούνται για την επίτευξη του «εν δυνάμει», κατέστησαν την ανάλυση του Galtung αντικείμενο κριτικής.²²

Ωστόσο, το πιο ενδιαφέρον στην ανάλυσή του είναι η έννοια της *δομικής βίας* (*structural violence*) την οποία εισάγει, ως αντώνυμη της έννοιας της *προσωπικής ή άμεσης βίας* (*personal / direct violence*). Η εισαγωγή της έννοιας της δομικής βίας έρχεται να απαντήσει στο ερώτημα εάν ο δράστης της βίας πρέπει να αναγνωρίζεται ως ένα συγκεκριμένο πρόσωπο ή ομάδα προσώπων, ώστε ο χαρακτηρισμός μιας δράσης ως βίαιης να έχει νόημα.²³ Ο Galtung υποστηρίζει ότι βίαιες ενέργειες παράγουν ίδια αποτελέσματα ασχέτως εάν η ευθύνη εκτέλεσης μιας βίαιης πράξης

---

²² Όπως παρατήρησαν οι Gronow & Hilppö (1970), το τι θεωρείται ως “απαραίτητος” πόρος για την επίτευξη αυτού που ο Galtung ορίζει ως «εν δυνάμει» είναι ένα ζήτημα προς διαπραγμάτευση, ιδίως σε παραδείγματα που η προσδιοριζόμενη ως «εν δυνάμει» κατάσταση δεν σχετίζεται με τη βιολογική / φυσική κατάσταση. Για παράδειγμα, η αναγκαιότητα του νερού ως πόρου για την επιβίωση του ανθρώπου μπορεί να θεωρηθεί κοινά αποδεκτή, ωστόσο για την πνευματική του καλλιέργεια, τι είδους γνώσεις μπορούμε να θεωρήσουμε ως απαραίτητους πόρους για την επίτευξή της; Οι Gronow και Hilppö (1970) φέρουν ως παράδειγμα το έργο του Lenin, για το οποίο σχολιάζουν χαρακτηριστικά ότι ο μισός κόσμος το θεωρεί γνώση, ενώ ο άλλος μισός το θεωρεί πολιτική προπαγάνδα. Ως πιο πρόσφατο παράδειγμα, μπορούμε κάλλιστα να αναφέρουμε την αναγνώριση της πρόσβασης στο διαδίκτυο ως ανθρώπινο δικαίωμα (Βλ. αναλυτικά Human Rights Council, «*Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue*», A/HRC/17/27, Human Rights Council, Seventeenth session, Agenda item 3, Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development, 16 May 2011), η οποία καθιστά την απόκτηση των υποδομών για την επίτευξη της πρόσβασης αυτής ως απαραίτητο “πόρο», η στέρηση του οποίου, κατά τον ορισμό του Galtung (1969) θα μπορούσε να θεωρηθεί ως άσκηση βίας. Κατά τους δύο συγγραφείς, το ζήτημα είναι κατά βάση πολιτικό, καθώς ο προσδιορισμός του βαθμού αναγκαιότητας των πόρων προϋποθέτει τον προσδιορισμό των στόχων που η ίδια η κοινωνία θέτει, για την επίτευξη των οποίων θα αξιοποιήσει τους πόρους αυτούς. Ο προσδιορισμός των στόχων και κατ’ επέκταση των αναγκαίων πόρων για την επίτευξή τους, θα επιτρέψει και έναν περισσότερο σαφή ορισμό για τη βία (Gronow & Hilppö, 1970). Η πολιτική διάσταση του ορισμού της βίας του Galtung επισημαίνεται και ως προς το θέμα των εν δυνάμει πραγματώσεων, δεδομένου ότι το «εν δυνάμει» μιας κατάστασης σχετίζεται με τις αξίες των μελών μιας κοινωνίας (Gronow & Hilppö, 1970).

²³ Σε κάθε περίπτωση, η απουσία αντικειμένου ή υποκειμένου βίας αντίστοιχα ως συστατικό της βίαιης πράξης κατατάσσεται από τον Galtung στις περιπτώσεις “κουτσουρεμένης” βίας (*truncated violence*) (Galtung, 1969: 170), διευκρινίζοντας ωστόσο ότι ο χαρακτηρισμός αυτός δεν υποβαθμίζει τη σημασία της. Ερμηνεύοντας τον όρο, αν υποθέσουμε ότι η βίαιη πράξη ως διαδικασία συμπυκνώνεται στο τρίπτυχο «υποκείμενο βίας – πράξη βίας – αντικείμενο βίας», λαμβάνοντας εξ’ ορισμού τη βίαιη πράξη ως μια μεταβατική ενέργεια, η απώλεια ενός εκ των συστατικών του τρίπτυχου, αυτομάτως καθιστά το σχήμα περικομμένο.

μπορεί να αποδοθεί σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο ή μια συγκεκριμένη ομάδα προσώπων, καθώς η βία συνιστά δομικό πρόβλημα, το οποίο αποδίδει στην άνιση κατανομή της εξουσίας και των πόρων (όπως π.χ. άνιση κατανομή εισοδήματος, εκπαιδευτικών ευκαιριών, πρόσβασης στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, κ.λπ.) (Galtung, 1969). Θέτει, συνεπώς, την ανισότητα ως το βασικό συστατικό της δομικής βίας, ενώ συνδέει την έννοια της δομικής βίας και με την έννοια της *κοινωνικής αδικίας* (Galtung, 1969: 171).²⁴

Ένα στοιχείο που διαφοροποιεί ριζικά τη δομική βία από την προσωπική / άμεση βία είναι ότι η δομική βία δεν εμπίπτει άμεσα στο πεδίο του ποινικού δικαίου ή σε διαδικασίες εγκληματοποίησης, δηλαδή δεν υφίστανται ποινικές κυρώσεις για την άσκησή της. Σε επίπεδο ποινικής αντιμετώπισης, διαπιστώνεται ότι μόνο συγκεκριμένες μορφές βίας προσδιορίζονται ως παράνομες και διώκονται ποινικά. Πρόκειται για διακριτά περιστατικά και ενέργειες, με αρχή και τέλος, τα οποία περιλαμβάνουν την άσκηση βίας και την πρόκληση βλάβης σε συγκεκριμένα άτομα ή συγκεκριμένα αντικείμενα σε ακριβή τόπο και ώρα (McLaughlin, 1996).

Καλούμενος να απαντήσει στο ερώτημα εάν η προσωπική και η δομική βία συνδέονται, ο Galtung ισχυρίζεται ότι αυτό συμβαίνει, στις περιπτώσεις που η κοινωνική δομή²⁵, στην οποία είναι ενσωματωμένη η δομική βία, απειλείται. Σε αυτήν την περίπτωση, ο Galtung θεωρεί ότι εκείνοι οι οποίοι επωφελούνται από την τελευταία προσπαθούν να διατηρήσουν τα κεκτημένα τους και να προστατέψουν τα συμφέροντά τους. Η προσεκτική παρατήρηση της δραστηριότητάς τους, κατά τον Galtung, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι ωφελούμενοι από τη δομική βία, δεν την υπερασπίζονται ανοικτά, αντιθέτως αξιοποιούν *μισθοφόρους (mercenaries)*, όπως

---

²⁴ Η έννοια της δομικής βίας δέχεται επίσης κριτική από τους Gronow και Hilprö, καθώς θεωρούν ότι η ταύτιση της δομικής βίας με την κοινωνική αδικία καθιστά τη συζήτηση περί δομικής βίας χωρίς νόημα, καθώς εκτιμούν ότι «θα ήταν περισσότερο ξεκάθαρο να μιλήσουμε για άδικες δομές και κοινωνική ανισότητα παρά για δομική βία και να μελετήσουμε εκείνες τις εμπειρικές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ αυτών και ποικίλων βίαιων φαινομένων και συμπεριφορών (προσωπικής ή συλλογικής βίας)» (Gronow & Hilprö, 1970: 314). Η εκτίμησή τους βασίζεται στην άποψή τους ότι ο Galtung φαίνεται να αποδίδει την κοινωνική αδικία στην ανισοκατανομή της εξουσίας, και ειδικότερα στην ανισοκατανομή της εξουσίας πάνω στη λήψη των αποφάσεων για τη διάθεση των πόρων, αγνοώντας κατά τη γνώμη τους ότι η ίση κατανομή της εξουσίας είναι μόνο μία εκ των προϋποθέσεων ύπαρξης ισότητας και η ισότητα μία εκ των προϋποθέσεων ύπαρξης δικαιοσύνης. Επιπλέον, κριτική στην έννοια της δομικής βίας έχει ασκήσει και ο Martin (1993), εκτιμώντας ότι το περιεχόμενο της επιφορτίζει την έννοια της βίας με περιττό βάρος, καθώς αυτό που περιγράφεται με την έννοια της δομικής βίας θα μπορούσε να αποδοθεί πιο κατανοητά με όρους όπως καταπίεση (*oppression*) και εκμετάλλευση (*exploitation*).

²⁵ Ο Galtung αντιλαμβάνεται την κοινωνική δομή ως ένα σύνολο συστημάτων αλληλεπίδρασης (systems of interaction), στα οποία οργανώνονται ένα σύνολο δρώντων (actors), οι οποίοι επιδιώκουν την επίτευξη κάποιων στόχων (goals). (Galtung, 1969: 175)

την αστυνομία, το στρατό ή τραμπούκους (*thugs*), στρέφοντάς τους ενάντια στην πηγή της αναταραχής και στη χρήση προσωπικής / άμεσης βίας, αποφεύγοντας οι ίδιοι την προσωπική τους εμπλοκή στις βίαιες ενέργειες. Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή, η εκδήλωση προσωπικής βίας αποτελεί μία εκπλήρωση των προσδοκιών και κατά έναν τρόπο μία προέκταση της δομικής βίας (Galtung, 1969).

2.3. Αμφισημίες στο χαρακτηρισμό βίαιων / μη βίαιων δράσεων

Η διευρυμένη εννοιολογική προσέγγιση του όρου «βία» δεν είναι κοινά αποδεκτή. Ο Martin (1993), για παράδειγμα, θεωρεί ότι η εννοιολογική διεύρυνση του όρου «βία» δυσχεραίνει την επικοινωνία μεταξύ των ερευνητών, ενώ ο ίδιος αντιτίθεται στην ηθική / πολιτική διάσταση της εννοιολογικής προσέγγισης της βίας του Galtung, δηλαδή στην απόδοση –σε γενικές γραμμές– του χαρακτηρισμού «βίαιος» σε πράξεις με βλαβερό αντίκτυπο και αντίστοιχα του χαρακτηρισμού «μη βίαιος» σε πράξεις με μη βλαβερό αντίκτυπο. Κατά την άποψή του, *«είναι προτιμότερο η «βία» (σ.σ. ο όρος) να χρησιμοποιείται για να αναφερθεί σε πράξεις που βλάπτουν ή καταστρέφουν και η «μη βία» (σ.σ. ο όρος) σε πράξεις που δεν το κάνουν»* (Martin, 1993: 44), ανεξάρτητα αν οι πράξεις αυτές απολαμβάνουν ή όχι μιας ηθικής έγκρισης. Το επιχείρημα της προσέγγισης αυτής είναι ότι δεν θα έπρεπε αυτομάτως όλες οι μη βίαιες δράσεις να θεωρείται ότι γίνονται για καλό σκοπό, καθώς άλλες φορές μια μη βίαιη δράση στοχεύει στη δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου και άλλες φορές στη διατήρηση της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης.

Εντούτοις, η αμφισημία του χαρακτηρισμού μιας δράσης ως μη βίαιης μπορεί να παρατηρηθεί αντίστοιχα και στο χαρακτηρισμό μιας δράσης ως βίαιης. Στην πραγματικότητα, ο προσδιορισμός μιας συμπεριφοράς ως βίαιης με βάση την πρόκληση ή απειλή πρόκλησης κάποιας φυσικής βλάβης εγείρει προβληματισμούς, καθώς υπάρχουν:

- i) περιπτώσεις στις οποίες η πρόκληση σωματικών βλαβών κοινωνικά ή νομικά δικαιολογείται (π.χ. χειρουργική επέμβαση, πυγμαχία, χρήση βίας σε περίπτωση νόμιμης άμυνας, ακόμα και η θανατική ποινή) (Δημητρίου, 2003),
- ii) περιπτώσεις στις οποίες πράξεις που επιδρούν βλαβερά κατ' αρχήν στον ψυχισμό του ατόμου μπορεί να έχουν σωματικό αντίκτυπο, ωστόσο δεν λαμβάνονται υπόψη ως σωματικές (π.χ. στιγματισμός, εγκατάλειψη) (Δημητρίου, 2003),

iii) περιπτώσεις στις οποίες το ζήτημα της συμμόρφωσης του θύματος οδηγεί σε αβεβαιότητα σε σχέση με την κατάσταση ορισμένων επιβλαβών δράσεων (π.χ. τραυματικές δράσεις στις οποίες η αντίσταση του θύματος δεν είναι ξεκάθαρη ή στις οποίες υπομένει πρόθυμα τους τραυματισμούς) (Jackman, 2002),

iv) περιπτώσεις όπου ο δέκτης του τραυματισμού συνεργεί ως ένα βαθμό στην άσκηση βίαιης συμπεριφοράς, είτε σιωπηρά, όταν π.χ. το θύμα αφήνει μια σχέση ή ένα περιβάλλον στο οποίο ο τραυματισμός επιβάλλεται χωρίς να ανθίσταται στην επιβολή του, είτε ενεργά, όπως όταν κάποιος είναι μαζοχιστής ή αυτοκτονικός (Jackman, 2002).

Επομένως, κατά τη γνώμη μας, μια οντολογική προσέγγιση του φαινομένου της βίας, όπου η άσκηση βίας συνδέεται με την επιδίωξη ενός ορατού φυσικού αποτελέσματος, δεν εξυπηρετεί ουσιαστικά την επικοινωνία των ερευνητών, καθώς δεν απαλλάσσει από προβληματισμούς πάνω σε θέματα ερμηνείας.

Έχοντας προσπαθήσει να προσδιορίσουμε εννοιολογικά τον όρο βία, θα προσπαθήσουμε στα επόμενα κεφάλαια να παρουσιάσουμε τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται και το ρόλο τον οποίο διαδραματίζει η βία σε κάθε μία από τις δύο πλευρές του δίπολου, του οποίου η αντιπαράθεση προσελκύει το ενδιαφέρον στα πλαίσια της εργασίας μας: η μία πλευρά είναι αυτή της πολιτικής εξουσίας και η άλλη πλευρά είναι αυτή της κοινωνίας.

3. Θεωρίες για τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας

Προκειμένου να προσεγγίσουμε το ρόλο που διαδραματίζει η βία στη σχέση μεταξύ πολιτικής εξουσίας και κοινωνίας, οφείλουμε κατ' αρχήν να εξετάσουμε στο πώς, από ποιους και για ποιους λόγους δημιουργήθηκε κατ' αρχήν η πολιτική εξουσία. Ποικίλα θεωρητικά υποδείγματα έχουν διατυπωθεί για τους όρους γένεσης και τους σκοπούς συγκρότησης της πολιτικής εξουσίας, τα οποία θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν κατ' αρχήν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: η πρώτη κατηγορία περιγράφει τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας ως αποτέλεσμα συμφωνίας, συνεννόησης και εν τέλει συναίνεσης μεταξύ των ανθρώπων, ενώ η δεύτερη ομάδα θεωριών παρουσιάζει τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας ως αποτέλεσμα ενδοκοινωνικής σύγκρουσης.

Εισερχόμενοι με επιφυλάξεις «στα χωράφια» της πολιτικής επιστήμης, θα παραθέσουμε ορισμένα παραδείγματα προσεγγίσεων και των δύο κατηγοριών,

επιχειρώντας την υιοθέτηση μιας εκδοχής, η οποία να ερμηνεύει καλύτερα τη σημερινή πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα.

3.1. Παραδείγματα συναινετικών θεωριών

Στα μισά του 17^{ου} αιώνα, ο Χομπς διατύπωσε ένα θεωρητικό υπόδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία των ανθρώπων στις απαρχές της δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ειρηνική συνύπαρξη εαυτών (Αγγελίδης & Γκιούρας, 2005). Σύμφωνα με το Χομπς, οι άνθρωποι, όντας εκ φύσεως ίσοι, βρίσκονταν σε κατάσταση εχθρότητας, καθώς εμφορούμενοι από μία εγωιστική διάθεση να επιδιώξουν τους ίδιους στόχους και να αποκτήσουν τα ίδια πράγματα, αλληλοσυγκρούονταν σφόδρα, κινδυνεύοντας με αμοιβαίο αφανισμό. Η επιβίωση του ανθρώπινου είδους θα εξασφαλιζόταν μόνο με την εγκαθίδρυση ειρήνης, ενώ η τελευταία θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με την *«παραγωγή ορισμένων αρχών από την αιτιότητα των συγκρούσεων, που να χαρακτηρίζουν τη φυσική κατάσταση»* και ακολούθως τη *«θέση τους ως όρων ειρήνης μεταξύ των ανταγωνιζόμενων ατόμων»* (Αγγελίδης & Γκιούρας, 2005: 19). Οι αρχές αυτές όπως *«η δικαιοσύνη, η ευθυδικία, η μετριοπάθεια, η ευσπλαχνία και κοντολογία το “κάνε στους άλλους ό,τι θα ήθελες να σου κάνουν εκείνοι”»* εντοπίζονται στους φυσικούς νόμους, ωστόσο αντίκεινται στα φυσικά πάθη των ανθρώπων, καθώς τα τελευταία τους εξωθούν στον αλληλοσπαραγμό (Χομπς, 1989).²⁶

Προκειμένου να υπερκεραστεί αυτή η αντίθεση, αξιοποιώντας τον ορθό Λόγο, αλλά και την τέχνη του λόγου, χαρακτηριστικά δηλαδή που κατέχει μόνο το ανθρώπινο ανάμεσα στα άλλα είδη της φύσης, τα οποία ζουν σε κοινωνία, οι άνθρωποι προέβησαν στη σύναψη σύμβασης μεταξύ τους, μιας τεχνητής

²⁶ Μια ανεστραμμένη προσέγγιση του Χομπς παρουσιάζεται στο έργο του Freud. Κατά τον Freud (1933) η σχέση βίας και δικαίου θεμελιώθηκε αρχικά στη χρήση της μυϊκής δύναμης για τη διευθέτηση συγκρούσεων συμφερόντων μεταξύ των ανθρωπίνων όντων, όπως συμβαίνει στο υπόλοιπο ζωικό βασίλειο, η οποία εν συνεχεία αντικαταστάθηκε από άλλες τεχνικές καθώς στις συγκρούσεις συμφερόντων προστίθετο οι συγκρούσεις απόψεων. Οι τεχνικές αυτές δεν αποσκοπούσαν στην εξόντωση του αντιπάλου, αλλά στην υποδούλωσή του, με αποτέλεσμα οι ηττημένοι της σύγκρουσης να επιθυμούν πλέον την εξόντωση του κυρίου τους. Ως αποτέλεσμα αυτής της επιθυμίας, οι ηττημένοι συνήψαν *«ένα συμβόλαιο μεταξύ τους, με στόχο την ένωση των πολλών αδύναμων ενάντια στον ένα ισχυρό»* (Λίποβατς, 2006: 15). Κατά συνέπεια, η συνένωση των πολλών κατευθυνόταν ενάντια στην προσπάθεια, πραγματική ή δυναμική ενός ατομικού ή συλλογικού υποκειμένου να δράσει ενάντια στη συλλογική θέληση, με την επικράτηση της αμοιβαίας δυσπιστίας και της ανάμνησης της πρότερης υποδούλωσης. Σύμφωνα με το Λίποβατς (2006), ενώ στο Χομπς οι πολλοί εξεγείρονται ενάντια στον έναν απλώς για κοινούς εγωιστικούς λόγους ασφαλείας, στο Freud οι πολλοί παραμένουν μαζί χάρη στην ύπαρξη μιας συνομοσίας, *«χάρη στο κοινό μίσος ενάντια στον έναν»* (σ. 16).

συμφωνίας στην οποία ο έλεγχος της τήρησης των προαναφερθεισών αρχών εκχωρήθηκε σε «μία κοινή εξουσία, ικανή να τους εμπνέει δέος και να κατευθύνει τις πράξεις τους προς το κοινό όφελος» (Χομπς, 1989: 240). Ως κοινή εξουσία νοείται ένας άνθρωπος ή μια συνέλευση, που έλαβε το όνομα Λεβιάθαν, στην οποία οι βουλήσεις όλων των ανθρώπων ανάγονται σε μία, δηλαδή κάθε άνθρωπος αναγνωρίζει σε αυτήν τη μία βούληση:

[...] τον εαυτό του ως αυτεξούσιου εντολοδότη οποιασδήποτε ενέργειας επιτελεί ή προκαλεί ο εκπρόσωπος όλων για θέματα σχετικά με την κοινή ειρήνη και ασφάλεια, υποτάσσοντας ο καθένας τη βούλησή του στη βούληση του τελευταίου και την κρίση του στην κρίση του. (Χομπς, 1989: 241).

Ως συνέπεια αυτής της εκχώρησης, οι άνθρωποι απεμπόλησαν, σε συνεννόηση μεταξύ τους, το δικαίωμα τους στην αυτοκυβέρνηση. Ο Λεβιάθαν ανάγεται λοιπόν σε κυρίαρχο, ο οποίος ασκεί την εξουσία του στην «πολιτική κοινότητα» ή στους επονομαζόμενους και «υπηκόους»²⁷. Ο Ruggiero (2006: 11) παρατηρεί ότι ο Χομπς κάνει ένα πρώτο υπαινιγμό στην έννοια της βίας, συλλογικής και ατομικής, προτείνοντας ότι οι άνθρωποι έχουν από τη φύση τους ίσες ευκαιρίες να χρησιμοποιήσουν με επιτυχία δύναμη (*force*), ιδίως συνεργαζόμενοι με άλλους ανθρώπους. Αυτόν τον υπαινιγμό, ο Ruggiero το αντιλαμβάνεται ως έναν έμμεσο ορισμό της πολιτικής βίας, για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

Το θεωρητικό υπόδειγμα σχετικά με τον τρόπο θεμελίωσης της πολιτικής εξουσίας που διατύπωσε ο Locke την ίδια περίπου περίοδο (17^{ος} αιώνας) παρουσιάζει ορισμένες διαφοροποιήσεις. Σε αντίθεση με το Χομπς, ο Locke υποστηρίζει ότι η φυσική κατάσταση των ανθρώπων είναι ειρηνική και διέπεται από το φυσικό νόμο, ενώ η ελευθερία και η ισότητα συνιστούν αξίες οι οποίες θεμελιώνονται στο φυσικό δίκαιο και είναι δεσμευτικές για την πολιτική επιστήμη. Κατά τον Locke, οι άνθρωποι είναι νοήμονα και έλλογα όντα, τα οποία αναπτύσσουν δομές αλληλεγγύης και όχι συγκρούσεων και η αυτοσυντήρησή τους εξασφαλίζεται με το σεβασμό στις ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία στη θεωρία του είναι ότι στις περιπτώσεις που i) η

---

²⁷ Ωστόσο, ο Χομπς διευκρινίζει ότι η απόκτηση της κυρίαρχης εξουσίας δεν πραγματοποιείται μόνο με την εθελοντική υποταγή των μελών της πολιτικής κοινότητας σε ένα άτομο ή μια συνέλευση ατόμων για την εξασφάλιση της προστασίας τους, αλλά μπορεί να πραγματοποιηθεί και με τη χρήση βίας, στην οποία ο κυρίαρχος υποτάσσει την πολιτική κοινότητα με την απειλή της καταστροφής της (Χομπς, 1989).

πολιτική εξουσία δεν εγγυάται την αυτοσυντήρηση των ατόμων, ii) συνιστά απειλή για την ελευθερία και την ισότητα ή iii) λειτουργεί αυθαίρετα, τα άτομα νομιμοποιούνται να αντισταθούν στην αυθαιρεσία, επικαλούμενα τις αξίες της ελευθερίας και της ισότητας (Αγγελίδης & Γκιούρας, 2005: 25 – 6). Συνεπώς, ο Locke θεωρεί ως ανοικτό το ενδεχόμενο υιοθέτησης πρακτικών αυθαιρεσίας από την πολιτική εξουσία και νομιμοποιημένο το δικαίωμα της κοινωνίας να αντιδράσει στην αυθαιρεσία αυτή.

Το θεωρητικό υπόδειγμα του Ρουσσώ εμφανίζει ως “γεννήτορα” της πολιτικής εξουσίας το *κοινωνικό συμβόλαιο*, ενώ εισάγει την έννοια της «γενικής βούλησης» ως κοινής συνισταμένης στη διανθρώπινη συνεννόηση. Σύμφωνα με το Ρουσσώ, η ελευθερία είναι σύμφυτη με την ανθρώπινη ιδιότητα, η φυσική κατάσταση των ανθρώπων δεν χαρακτηρίζεται από συγκρούσεις, καθώς αυτές δεν συνάδουν με την ιδέα της ελευθερίας, ενώ η πολιτική θεμελιώνεται όχι σε ένα απλό άθροισμα ατομικών βουλήσεων, αλλά σε μία ουσιαστική ένωση ανθρώπων, η οποία υπερασπίζεται τα μέλη της και εξασφαλίζει την διατήρηση της φυσικής ελευθερίας τους. Η ένωση αυτή είναι το «κοινωνικό συμβόλαιο», βάσει του οποίου τα μέλη της κοινότητας, ως αναπόσπαστα τμήματά της, εκχωρούν σε αυτή το σύνολο των δικαιωμάτων τους, θέτουν εαυτούς κάτω από τη διεύθυνση της γενικής βούλησης, της οποίας η ύπαρξη επιβεβαιώνεται μέσω από την πραγμάτωση των αξιών της ελευθερίας και της ισονομίας και δημιουργούν με αυτόν τον τρόπο τις προϋποθέσεις για τη σύσταση μιας πολιτείας δικαίου (Αγγελίδης & Γκιούρας, 2005: 30 – 1).

Η σύνδεση δικαίου και ελευθερίας – ισονομίας επιβεβαιώνεται και από τις παρατηρήσεις που διατυπώνει ο Ρουσσώ σε σχέση με το αδόκιμο της έννοιας «το δίκαιο του ισχυροτέρου». Κατά τον Ρουσσώ (2004), η ισχύς είναι μία φυσική δύναμη από την οποία δεν προκύπτει καμία ηθική, καθώς η υπακοή σε μία δύναμη που επιβάλλεται με τη βία δεν προϋποθέτει κανένα αίσθημα καθήκοντος ή συνειδησιακή προσταγή, παρά μόνο ένα αίσθημα υποταγής, ενώ καταλήγει ότι «*η ισχύς δεν δημιουργεί δίκαιο, και ότι δεν οφείλουμε υπακοή παρά μόνο στις έννομες δυνάμεις*» (σ. 53). Επιπλέον, ο Ρουσσώ (2004) επισημαίνει ότι η δεσμευτικότητα των υποχρεώσεων που συνδέουν τα άτομα με το κοινωνικό σώμα προϋποθέτει την αμοιβαιότητα των πρώτων και προσθέτει ότι «*το κοινωνικό σύμφωνο εγκαθιδρύει μεταξύ των πολιτών μια ισότητα, σύμφωνα με την οποία όλοι δεσμεύονται με τους ίδιους όρους και απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα*» και ότι δεν πρόκειται για «μια

σύμβαση ενός κατώτερου με κάποιο ανώτερό του, αλλά μια σύμβαση του σώματος με κάθε μέλος του» (σ. 82).

Παρ' όλα αυτά, ο Ρουσσώ διακρίνει στο πολιτικό σώμα μια έμφυτη τάση αυτοκαταστροφής, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα τεχνητό και όχι φυσικό δημιούργημα, με την κυβέρνηση, η οποία αποτελεί την επιμέρους βούληση, να στρέφεται συνεχώς εναντίον της γενικής βούλησης, σε σημείο που *«αργά ή γρήγορα ο ηγεμόνας επιβάλλεται τελικά στον κυρίαρχο (σ.σ. όπου κυρίαρχος εννοείται η γενική βούληση ως κοινή συνισταμένη των ατομικών βουλήσεων του λαού) και εντέλει διαλύει την κοινωνική συνθήκη»* (Ρουσσώ, 2004: 147 – 8). Ως προϋπόθεση παράτασης της ζωής του πολιτικού σώματος, τίθεται η νομοθετική εξουσία, καθώς οι νόμοι συνιστούν *«αυθεντικές πράξεις της γενικής βούλησης»* (Ρουσσώ, 2004: 153) και η επικύρωση τους μέσα από τακτικές και έκτακτες συνελεύσεις του κυρίαρχου λαού επιτρέπουν την αυτοσυντήρηση του κράτους²⁸. Διευκρινίζει ότι η συγκρότηση της κυβέρνησης δεν συνιστά σύναψη συμβολαίου (συμβόλαιο αποτελεί μόνο η πράξη σύστασης του πολιτικού σώματος) αλλά νόμο, σύμφωνα με τον οποίο οι κυβερνώντες, δηλαδή οι φορείς της εκτελεστικής εξουσίας, *«δεν είναι καθόλου κύριοι του λαού, αλλά αξιωματούχοι του, τους οποίους ο λαός μπορεί να διορίζει και να απολύει όποτε θέλει»* (Ρουσσώ, 2004: 166)

Εξετάζοντας τα θεωρητικά υποδείγματα των Χομπς, Locke και Rousseau, θα λέγαμε ότι α) αναγνωρίζουν την ύπαρξη μιας πρότερης - φυσικής κατάστασης των ανθρώπων, η οποία σε κάποιο σημείο της ιστορίας τους είτε κατέστη μη βιώσιμη είτε αναθεωρήθηκε και οδήγησε στη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας ως κοινή συνισταμένη των ατομικών συνιστωσών, β) αντιλαμβάνονται ως δεδομένη ή αναγκαία²⁹ την ομόφωνη εκ μέρους των ανθρώπων απεμπόληση του δικαιώματος στην αυτοκυβέρνηση, γ) αποδίδουν στην πολιτική εξουσία ρόλο ρυθμιστή της ανθρώπινης κοινωνίας, αλλά και κατά βάση υπερασπιστή των συμφερόντων της και δ) αναγνωρίζουν δικαίωμα αντίστασης στην πολιτική εξουσία (εμφανώς στην

---

²⁸ Ο Ρουσσώ (2004) προσδίδει στη λαϊκή συνέλευση ιερό χαρακτήρα και τονίζει χαρακτηριστικά ότι *«όπου παρίσταται ο αντιπροσωπευόμενος δεν υπάρχει αντιπρόσωπος»* (σ. 157), ενώ η παρεμπόδιση των συνελεύσεων δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί από τον εκάστοτε ηγεμόνα *«χωρίς να εκδηλωθεί ανοιχτά ως παραβάτης των νόμων και εχθρός του κράτους»* (σ. 168).

²⁹ Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στη χομπσιανή προσέγγιση, η εγκατάλειψη της φυσικής κατάστασης, με την παραχώρηση του δικαιώματος της διακυβέρνησης στο κράτος είναι σε κάθε περίπτωση προτιμότερη, καθώς οποιαδήποτε δεινά μπορεί να επιφέρει το κράτος, ως τεχνητό δημιούργημα, είναι σίγουρα λιγότερο επαχθή από τα δεινά που επιφέρει η φύση (Ruggiero, 2006).

περίπτωση των Locke και Rousseau), όταν αυτή δεν πληροί τις προϋποθέσεις για τις οποίες συγκροτήθηκε.³⁰

3.2. Παραδείγματα συγκρουσιακών θεωριών

Το γεγονός ότι υπάρχουν πολιτικές κοινωνίες στον οποίον τους νόμους είναι αποτυπωμένη η πρόθεση για την προώθηση των συμφερόντων ενός μόνο μέρους της κοινωνίας, καθώς και άλλες πολιτικές κοινωνίες στις οποίες η πρόθεση αυτή δεν αποτυπώνεται νομικά, ωστόσο η διάκριση υπάρχει και εφαρμόζεται στην πράξη (McFarlane, 1974)³¹, θέτουν τα συναινετικά μοντέλα συγκρότησης της πολιτικής εξουσίας εν αμφιβόλω. Η εμπειρική και μόνο παρατήρηση της πραγματικότητας στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες της δύσης (κοινωνικές / οικονομικές ανισότητες, βίαιη καταστολή ειρηνικών διαδηλώσεων, κ.ά.) αναδεικνύουν μια συγκρουσιακή δυναμική στις σχέσεις κράτους-πολίτη, ακόμα και σε ένα τυπικά δημοκρατικό πλαίσιο διακυβέρνησης. Αυτή η συγκρουσιακή δυναμική αποτυπώθηκε και σε θεωρητικό επίπεδο, ενδεικτικές προσεγγίσεις της οποίας θα αναφέρουμε στη συνέχεια.

Κατά τον 19^ο αιώνα, ο Μαρξ και ο Ένγκελς επεξεργάστηκαν τις πολιτικές τους ιδέες και απόψεις για το (καπιταλιστικό) κράτος και τους θεσμούς του, αλλά και τους όρους μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό. Στη βάση μίας υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, καθοριστικό στοιχείο σε αυτήν αναδεικνύεται η παραγωγή και η αναπαραγωγή της άμεσης ζωής, δηλαδή η αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους, αλλά και των μέσων βάσει των οποίων αυτό συντηρείται.

---

³⁰ Σε σχέση με το τέταρτο συμπέρασμα, όπως παρατηρεί και ο Zashin (1971), σε μια πρώτη ανάγνωση στο έργο του Χομπς, ο κυρίαρχος, έχοντας εκ των προτέρων λάβει απόλυτη νομιμοποίηση των πράξεών του, καθίσταται μοναδικός νομοθέτης και αποκλειστικός προσδιορίζων του τι είναι καλό και τι είναι κακό. Για τον Χομπς τα καθήκοντα ή αρμοδιότητες του κυρίαρχου δεν συνιστούν κριτήρια βάσει του οποίου θα κριθεί, άρα στο έργο του δεν νομιμοποιείται κατ' αρχήν δικαίωμα αντίστασης ή ανυπακοής ατόμων απέναντι στην πολιτική εξουσία. Παρ' όλα αυτά, η παραβίαση του νόμου για το Χομπς δεν θεωρείται πάντοτε άδικη. Ο Zashin (1971) παραθέτει στο βιβλίο του με τίτλο «Πολιτική Ανυπακοή και Δημοκρατία» απόσπασμα από το έργο του Χομπς στο οποίο η άρνηση ενός στρατιώτη να πολεμήσει ενάντια στον εχθρό, αν και για τον κυρίαρχο μπορεί να αποτελέσει αιτία για καταδικάσει τον πρώτο σε θάνατο, εντούτοις η άρνηση αυτή καθαυτή δεν θεωρείται άδικη, διότι θεωρείται ότι γίνεται για λόγους αποφυγής πρόκλησης βλάβης του εαυτού του. Συνεπώς, σε μια δεύτερη ανάγνωση, η συνομολόγηση υπέρ της ύπαρξης ενός κυρίαρχου – εκφραστή της κοινής βούλησης δεν διασπάται απαραίτητα σε κάθε περίπτωση ανυπακοής.

³¹ Ο McFarlane (1974) παραθέτει για την πρώτη περίπτωση το παράδειγμα της Νοτίου Αφρικής και της Νοτίου Ροδεσίας, όπου η κυρίαρχουσα μειονότητα των λευκών προωθούσε τα συμφέροντά της και σε νομικό επίπεδο με την επιβολή του απαρχάιντ, ενώ για τη δεύτερη περίπτωση παραθέτει το παράδειγμα των ΗΠΑ, όπου νομοθετικά είχε αρθεί η διάκριση μεταξύ λευκών και μαύρων Αμερικανών, ωστόσο στην πράξη η διάκριση ήταν ακόμα υπαρκτή.

Σύμφωνα με τον Ένγκελς (1997), όταν η βαθμίδα ανάπτυξης της εργασίας σε μια κοινωνία είναι χαμηλή, η διαθέσιμη ποσότητα προϊόντων της είναι περιορισμένη. Συνεπώς, η κοινωνική οργάνωση κυριαρχείται κυρίως από το θεσμό της οικογένειας και τους συγγενικούς δεσμούς. Σε αυτό το πλαίσιο, η συνεχώς αυξανόμενη παραγωγικότητα της εργασίας οδηγεί στην ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας και της ανταλλαγής, στη δημιουργία διαφορών στην ποσότητα του κατεχόμενου πλούτου, καθώς και στη δυνατότητα αξιοποίησης εργατικών χεριών πέρα από τα στενά όρια της οικογένειας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ταξικών αντιθέσεων, οι οποίες δεν επιτρέπουν τη διατήρηση της κοινωνίας που βασίζεται στους συγγενικούς δεσμούς, και στη θέση της οικογένειας έρχεται ο θεσμός του κράτους, υπό τη σκέπη του οποίου οργανώνεται πλέον η κοινωνία (Ένγκελς, 1997).

Το κράτος γίνεται αντιληπτό ως ένα ιστορικό δημιούργημα, το οποίο ταυτίζεται με αυτή την ιδιαίτερη μορφή σχέσεων παραγωγής, δηλαδή την ατομική ιδιοκτησία³² (Ένγκελς, 1997), η οποία προοδευτικά έγινε αντικείμενο ισχυρής νομικής προστασίας. Πιο συγκεκριμένα, αναγνωρίστηκε δικαίωμα κατοχής σε παράγωγα, τα οποία δεν προκύπτουν ως προϊόν της εργασίας του κατόχου τους, αλλά αποτελούν προϊόν εργασίας άλλων, οι οποίοι δεν πληρώνονται την πραγματική αξία της δουλειάς τους και τα οποία συνιστούν κοινωνική αξία που δεν θα μπορούσε να παράγει κάποιος μόνος του. Ουσιαστικά, στον ατομικό ιδιοκτήτη αναγνωρίστηκε νομικά η κατοχή μεριδίου σε κάτι το οποίο ανήκει σε όλη την κοινωνία (Kropotkin, 2003). Κατά συνέπεια, η κοινωνία διαιρέθηκε σε δύο τμήματα που αναπόφευκτα συγκρούονται: από τη μία πλευρά υπάρχει η άρχουσα τάξη η οποία κατέχει τα μέσα παραγωγής και από την άλλη πλευρά υπάρχει μια «δουλοπρεπής» (*subservient*) τάξη, η οποία εργάζεται προκειμένου να εξασφαλίσει τα προς το ζην. Στη σύγκρουση αυτή, το κράτος παίρνει σαφή θέση υπέρ της πρώτης τάξης, ορίζοντας τις αντιδράσεις της δεύτερης, οι οποίες εκδηλώνονται με τη μορφή εξεγέρσεων και ταραχών ως εγκληματικές (Chambliss, 2003).

Όπως επισημαίνει ο Μαρξ, η ουσία του κράτους είναι η πολιτική εξουσία ως έκφραση της αντίθεσης των τάξεων στην αστική κοινωνία και δεν αντιπροσωπεύει το συμφέρον όλης της κοινωνίας, παρά μόνον της άρχουσας τάξης ή των αρχουσών

---

³² Στις προκρατικές πρωτόγονες κοινωνίες, η ατομική ιδιοκτησία δεν ήταν δυνατόν να συσσωρευτεί, αφού οτιδήποτε αποτελούσε προσωπικό κτήμα ενός μέλους της φυλής, θαβόταν ή καίγόταν μαζί του κατά τη διαδικασία ταφής του (Κροπότκιν, 1985).

τάξεων. Η οικονομικά κυρίαρχη τάξη αποκτά μέσα πειθάρχησης των καταπιεσμένων τάξεων, ωστόσο το κράτος λειτουργεί όχι μόνο κατασταλτικά, αλλά και συνεκτικά, διατηρώντας την ευταξία, με σκοπό την αποφυγή της κοινωνικής διάλυσης και του αλληλοαφανισμού των τάξεων κατά τη σύγκρουσή τους (Hobsbawm, 2011). Αξιοποιώντας το παράδειγμα της αρχαίας Αθήνας, ο Ένγκελς αναφέρεται στη δημιουργία του κράτους ως αποτέλεσμα εξέλιξης, παραγκωνισμού και εν τέλει αντικατάστασης των οργάνων του καθεστώτος των γενών, όπου

[...] τη θέση του πραγματικού «ένοπλου λαού», που μόνος του υπεράσπιζε τον εαυτό του στα γένη, στις φρατρίες και στις φυλές του, πήρε μια ένοπλη «δημόσια εξουσία», που ήταν υποταγμένη στα κρατικά αυτά όργανα και που επομένως μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και ενάντια στο λαό [...] (Ένγκελς, 1997: 133)

Παρ' όλα αυτά, και ο Μαρξ και ο Ένγκελς, προκρίνοντας την κομμουνιστική προοπτική, πιστεύουν στην αναπόφευκτη διάλυση του κράτους, η οποία θα είναι το αποτέλεσμα της επανάστασης του προλεταριάτου, το οποίο θα καταλάβει την κρατική μηχανή με σκοπό να την εξαλείψει και να πραγματοποιηθεί σταδιακά ο μετασχηματισμός της καπιταλιστικής κοινωνίας σε κομμουνιστική (Hobsbawm, 2011). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Ένγκελς (1997) «το κράτος δεν υπάρχει από καταβολής κόσμου», καθώς ιστορικά έχουν καταγραφεί κοινωνίες που μπόρεσαν να λειτουργήσουν χωρίς την ύπαρξη της κρατικής εξουσίας. Η κρατική εξουσία, κατά τον Ένγκελς, κατέστη αναγκαία μόνον όταν η κοινωνία διασπάστηκε σε τάξεις, ως αποτέλεσμα της μετάβασής της σε μια νέα βαθμίδα της οικονομικής της εξέλιξης, όπου όλα τα δικαιώματα αντιστοιχούσαν στην άρχουσα τάξη και όλες οι υποχρεώσεις στις καταπιεζόμενες τάξεις. Επομένως, η ανατροπή αυτών των ταξικών αντιθέσεων και των σχέσεων εκμετάλλευσης που τις συνοδεύουν θα οδηγήσει, σύμφωνα με τον Ένγκελς (1997), στην αναπόφευκτη κατάργηση του κράτους, καθώς η εξουσία του θα καταστεί πλέον μη χρήσιμη.

Σύμφωνα με την Άρεντ (2000), ο Μαρξ φαίνεται να έχει επίγνωση του ρόλου της βίας της ιστορίας, ωστόσο δεν θεωρεί ότι η ανάδυση της νέας κοινωνίας θα προκύψει ως αποτέλεσμα της χρήσης βίας, αν και βίαια ξεσπάσματα σίγουρα θα προηγηθούν. Επιπλέον, αν και εντοπίζει την πραγματική δύναμη της άρχουσας

τάξης στο ρόλο που αυτή διαδραματίζει στη διαδικασία παραγωγής, ο Μαρξ θεωρεί «το κράτος ως εργαλείο βίας στα χέρια της άρχουσας τάξης» (Αρεντ, 2000: 74).

Αντιστασιακά, συνεπώς, ότι υπό την προαναφερθείσα προοπτική, το κράτος είναι αποτέλεσμα μίας σύγκρουσης μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και προϊόν μιας άνιση κατανομής δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στην κοινωνία και η ύπαρξή του στηρίζεται ακριβώς στη διατήρηση αυτής της αντίθεσης. Επομένως, οι Μαρξ και Ένγκελς τάσσονται υπέρ της επιδίωξης της ανατροπής αυτής της αντίθεσης, προκειμένου η κοινωνία να απαλλαγεί από την ύπαρξη του κράτους. Η προσπάθεια για την ανατροπή αυτή θα είχε επαναστατικά χαρακτηριστικά και σίγουρα δεν επρόκειτο να είναι αναίμακτη, καθώς ο πόλεμος ήταν «*αρχικά αναπόσπαστο και απαραίτητο κομμάτι της επαναστατικής στρατηγικής, αλλά και της στρατηγικής του Μαρξ και του Ένγκελς*» (Hobsbawm, 2011: 87).³³ Η επιλογή του πολέμου ως καθοριστικό στοιχείο της επαναστατικής στρατηγικής εν συνεχεία εγκαταλείφθηκε³⁴, ενώ, όπως επισημαίνει ο Hobsbawm (2011), ως βασική ιδέα των δύο θεωρητικών θεωρείται η έμφαση και απόδοση μεγάλης σημασίας στην πολιτική οργάνωση και δράση της εργατικής (καταπιεζόμενης) τάξης, χαρακτηριστικό το οποίο αποτέλεσε αντικείμενο διαμάχης του Μαρξ με τους αναρχικούς, όπως ο Proudhon.

Ο Pierre-Joseph Proudhon (1849) ορίζει το κράτος ως την «*ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ συγκρότηση της κοινωνικής εξουσίας*»³⁵, την αποδοχή δηλαδή ως δεδομένης της μη ικανότητας του συλλογικού υποκειμένου, δηλαδή του λαού, να αυτοκυβερνηθεί και να αυτορρυθμίσει τις υποθέσεις που το αφορούν, καθώς και της αναγκαιότητας για εκχώρηση του δικαιώματος αυτού σε μία αρχή, μία κυβέρνηση, έναν εκλεγμένο ή κληρονομικό διαμεσολαβητή, ο οποίος ανεξαρτήτως αριθμητικού μεγέθους (π.χ. ένας στη μοναρχία, πολλοί στη δημοκρατία) αναλαμβάνει την διαχείριση των υποθέσεων της κοινωνίας. Η ανάληψη αυτής της διαχείρισης, καθιστά τη συλλογική εξουσία ως δυνατότητα κοινωνικής αυτοδιαχείρισης ως κάτι πλασματικό

³³ Η αναγκαιότητα μιας πολεμικής επιδίωξης αυτής της ανατροπής συνίστατο στην ανάγκη για επέκταση της επανάστασης πέρα από τα στενά όρια του κράτους στο οποίο θα εκδηλώνονταν (εν προκειμένω της Ρωσίας), ώστε να αποκτήσει ένα πανευρωπαϊκό νόημα, να αποκτήσει δηλαδή ευρύτερα, οικουμενικά χαρακτηριστικά. (Hobsbawm, 2011)

³⁴ Με το πέρασμα των χρόνων και τις ιστορικές εξελίξεις που ακολούθησαν τις πρώτες εκτιμήσεις των Μαρξ και Ένγκελς για την επαναστατική στρατηγική, ο πόλεμος δεν αποτελούσε πια για τους δύο θεωρητικούς τη συνέπεια ή την προέκταση της επανάστασης, καθώς οι πόλεμοι της εποχής δεν ενεργοποιούσαν τα λαϊκά επαναστατικά αντανακλαστικά, αλλά επιδείνωναν το σωβινισμό σε όλες τις χώρες (Hobsbawm, 2011).

³⁵ Ο επιτοπισμός με κεφαλαία υπάρχει στην ηλεκτρονική εκδοχή του κειμένου (βλ. <http://www.panarchy.org/proudhon/state.html>, Τελευταία επίσκεψη 01-06-2013).

και απαγορεύει ουσιαστικά οποιεσδήποτε ιδιαίτερες ή ατομικές εκδηλώσεις. Ωστόσο, ο Proudhon (1849) διαφωνεί με την αδιαμφισβήτητη αποδοχή της αναγκαιότητας, αλλά και της ανέκαθεν ύπαρξης του κράτους και εκφράζει την πίστη του στην αυτονομία της κοινωνίας και στη δυνατότητα του συλλογικού υποκειμένου να αυτοδιαχειριστεί τις υποθέσεις του ωσάν να ήταν ένα άτομο, απαλλαγμένο από τυράννους, εκπροσώπους, διαμεσολαβητές και δημαγωγούς. Το κράτος και η διακυβέρνηση, σε οποιαδήποτε μορφή της, αποτελούν απλώς ένα ενδιάμεσο στάδιο στη διαδρομή της κοινωνίας προς την αυτοσυνειδησία και τον ανώτατο βαθμό ελευθερίας και ευταξίας, δηλαδή την αναρχία (Proudhon, 1849).

Κατά τον Proudhon (1849), *«η ηθική κατάσταση της κοινωνίας τροποποιείται και βελτιώνεται με τον ίδιο ρυθμό όπως η οικονομική της κατάσταση»*. Κατά συνέπεια – και σε αντίθεση με τη χομπσιανή ανάλυση – οι άνθρωποι δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται ως εκ φύσεως και αιωνίως εχθρευόμενοι ο ένας τον άλλο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Κροπότκιν (1985) στο έργο του *Το Κράτος και ο Ιστορικός του Ρόλος*, *«ο Άνθρωπος, μακριά απ' το να είναι το αιμοδιψές τέρας που θέλουν να τον παρουσιάζουν για να δικαιολογήσουν έτσι την ανάγκη να τον εξουσιάζουν, προτιμούσε πάντα την ειρήνη και την ησυχία.»* (σ. 22), ενώ στη συνέχεια προσθέτει ότι το Κράτος είναι εν τέλει *«συνώνυμο με τον πόλεμο»* (σ. 47), αντιπαρατάσσοντας, θα λέγαμε, εύστοχα τη διαρκή ύπαρξη πολέμων μεταξύ κρατών ως αντεπιχείρημα στην άποψη του Χομπς ότι η ύπαρξη πολιτικής οργάνωσης ουσιαστικά αποσοβεί τη διανθρώπινη σύγκρουση. Στην ανάλυσή του, ο Proudhon αντιτίθεται στις θεωρίες περί έμφυτου ανταγωνισμού μεταξύ των ανθρώπων ή περί κατηγοριοποίησης τους σε δυνατούς και αδυνάτους, θεωρίες που σύμφωνα με την προσέγγισή του δικαιολογούν απλώς την ύπαρξη του κράτους ως απαραίτητου διαμεσολαβητή για τη διανθρώπινη συνεννόηση. Όπως γλαφυρά επισημαίνει:

[...] η απλούστατη εξέταση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του κράτους αρκεί για να επιδείξει ότι, εάν η ανισότητα των περιουσιών, η καταπίεση, η ληστεία, και η δυστυχία δεν είναι η αιώνια κληρονομιά μας, η πρώτη λέπρα που πρέπει να εξαλειφθεί, μετά την καπιταλιστική εκμετάλλευση, η πρώτη πανούκλα που πρέπει να εξαφανιστεί, είναι το Κράτος (Proudhon, 1849).

Αντιμετωπίζοντας το κράτος ως ένα «περιττό, και κατά συνέπεια επιβλαβές και αδύνατο, πράγμα», εκτιμά ότι η κατάργησή του και η είσοδος της κοινωνίας σε συνθήκη αναρχίας (*anarchy*) είναι αποτέλεσμα της ενηλικίωσης της τελευταίας και της εξέλιξής της από την πρωτόγονη συνθήκη της ιεραρχίας (*hierarchy*), μια εξέλιξη η οποία θα έπρεπε να αποτελέσει το δεύτερο βήμα μετά από την επιδίωξη κομβικών μεταρρυθμίσεων³⁶ στην κοινωνική οικονομία της εποχής του, ενώ προτείνει μία διλημματική απάντηση στο πολιτικό πρόβλημα, προτείνοντας είτε κοινωνική επανάσταση³⁷ είτε κατάργηση της κυβέρνησης³⁸ (Proudhon, 1849).

ΜΕΡΟΣ Β: ΒΙΑ ΜΕ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Σύμφωνα με το Ruggiero (2006), η πολιτική βία, δηλαδή η βία με πολιτικό χαρακτήρα, δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο εγκληματολογικού ενδιαφέροντος ως διακριτό φαινόμενο σε επίπεδο κινήτρων ή στόχων σε σχέση με άλλες εκδηλώσεις κοινής βίας όπως π.χ. η βία των συμμοριών. Η πολιτική βία εμπεριέχει τη διάκριση μεταξύ της εξουσιοδοτημένης *θεσμικής βίας* (*institutional violence*) ή *βίας από τα πάνω* και της *αντι-θεσμικής βίας* (*anti-institutional violence*) ή *βίας από τα κάτω*, τη βία δηλαδή που απευθύνεται εναντίον της εξουσίας (Ruggiero, 2006).

Ο όρος “πολιτική βία” αναφέρεται κατά τον Nieburg (1969, όπ. αναφ. στον McLaughlin, 1996) σε

[...] ενέργειες διατάραξης, καταστροφής, βλάβης, των οποίων ο σκοπός, η επιλογή των στόχων ή των θυμάτων, οι περιρρέουσες συνθήκες, η εφαρμογή, και/ή τα αποτελέσματα έχουν πολιτική σημασία, δηλαδή, τείνουν να τροποποιούν τη συμπεριφορά των άλλων σε μία κατάσταση διαπραγματεύσεως, η οποία έχει συνέπειες για το κοινωνικό σύστημα (σ.271).

Επιπλέον, το κράτος αποτελεί άλλοτε υποκείμενο της πολιτικής βίας και άλλοτε δέκτη της.

³⁶ Ο Proudhon (1849) αναφέρεται μεταρρυθμίσεις όπως το άνοιγμα των τοκογλυφικών πιστώσεων στον ανταγωνισμό και την κατάργηση του συστήματος φορολόγησης.

³⁷ Στο ίδιο κλίμα κινείται και ο Κροπότκιν (1985), ο οποίος θεωρεί το κράτος «εμπόδιο για την κοινωνική επανάσταση», αλλά και «τροχοπέδη στη γέννηση μιας κοινωνίας βασισμένης στην ισότητα και την ελευθερία» (σ. 1).

³⁸ «[...] either no social revolution, or no more government [...]», όπως εμφανίζεται στην αγγλική ηλεκτρονική έκδοσή του κειμένου.

4. Η βία «από τα πάνω»: σύνδεση βίας και πολιτικής εξουσίας

Σε σχέση με την άσκηση της φυσικής βίας, το κράτος διαθέτει προνομιακή θέση έναντι της κοινωνίας. Σύμφωνα με το Weber (1970, όπ. αναφ. στο McLaughlin, 1996), το σύγχρονο κράτος συνδέεται στενά με τη βία, καθώς το πρώτο συνιστά μια ανθρώπινη κοινότητα η οποία κατέχει «το μονοπώλιο της νομιμοποιημένης χρήσης φυσικής ισχύος εντός μιας δεδομένης επικράτειας» (σ. 272).

Η Ball-Rokeach (1972) επισημαίνει ότι στους κατόχους της εξουσίας και τους εκπροσώπους των πολιτικών θεσμών αναγνωρίζεται ως νόμιμη η χρήση βίας για την υπεράσπιση και προστασία των πολιτικών θεσμών, ενώ όσοι αναζητούν εξουσία ή επιθυμούν την ανατροπή των υπαρχόντων πολιτικών θεσμών, δεν νομιμοποιούνται να χρησιμοποιήσουν βία, ακόμα και αν η χρήση της βίας και στις δύο περιπτώσεις είναι πανομοιότυπη. Η νομιμοποίηση μιας βίαιης ενέργειας είναι μια διαδικασία με βαθιά πολιτική σημασία, καθώς «οι αποφάσεις νομιμοποίησης οι οποίες επιβάλλονται μέσω επίσημων κοινωνικών ελέγχων σε κάθε κοινωνία είναι εκείνες των κυρίαρχων ή ισχυρών ομάδων σε εκείνη την κοινωνία» (Ball-Rokeach, 1972: 102), αφού μία σημαντική πηγή εξουσίας σε μια κοινωνία αποτελεί το προνόμιο να αποφασίζει κανείς ποιες πράξεις βίας είναι νομιμοποιημένες και ποιες όχι.

Η χρήση βίας από την πλευρά του κράτους νομιμοποιείται ως μέθοδος εξασφάλισης μίας εκ των βασικών λειτουργιών του³⁹, τη διατήρηση του νόμου και της τάξης (McFarlane, 1974), υπό την έννοια της προστασίας των ατόμων στη διαγωγή του καθημερινού τους βίου, ιδιωτικού και δημοσίου. Κατά τον Κουράκη (2006), στις σύγχρονες κοινωνίες, προκειμένου να αποφευχθεί η κοινωνική αναστάτωση και η προσβολή των θεμελιωδών αρχών της ελευθερίας και της ισότητας εις βάρος των πολιτών, η άσκηση της βίας δεν αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια των πολιτών, αλλά εκχωρείται στους εξουσιοδοτημένους φορείς της οργανωμένης σε κράτος κοινωνίας και υποβάλλεται σε ρητούς περιορισμούς, για την αποφυγή κατάχρησής της.

Η επίτευξη της λειτουργίας της διατήρησης του νόμου και της τάξης προϋποθέτει μεν τη χρήση βίας, ωστόσο η τελευταία δεν κατονομάζεται ως τέτοια,

---

³⁹ Οι υπόλοιπες είναι: η προστασία της επικράτειας, η διαχείριση φυσικών καταστροφών, η προστασία ατόμων και περιουσιών, η παροχή μέσων για τη διευθέτηση διαφωνιών εντός του δικαιοϋλικού πλαισίου, η ρύθμιση των διεθνών σχέσεων και του εμπορίου, η διευκόλυνση του εσωτερικού εμπορίου, η επικοινωνία με το λαό και η είσπραξη φόρων (McFarlane, 1974: 59)

αλλά αντιθέτως προσδιορίζεται ως «ισχύς» (*force*) (Tilly, 2003: 27). Η έννοια της ισχύος χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει την άσκηση ενεργειών οι οποίες προκαλούν μεν ζημιά, ωστόσο υπόκεινται σε νομική προστασία, είναι δηλαδή νομιμοποιημένες. Η ισχύς ή δύναμη (*power*) ορίζεται από την Άρεντ (2000) ως «*η ικανότητα του ανθρώπου, όχι απλώς να πράττει, αλλά να πράττει από κοινού*» (σ. 105 – 6), αποδίδοντας στη δύναμη συλλογικό χαρακτήρα, εν αντιθέσει με την έννοια της *ρώμης* ή *κραταιότητας* (*strength*), η οποία συνιστά ατομική ιδιότητα. Η εννοιολογική διαφοροποίηση μεταξύ βίας και ισχύος εξυπηρετεί ουσιαστικά τη διάκριση μεταξύ χρήσης και κατάχρησης εξουσίας, δηλαδή της σωστής και της λανθασμένης χρήσης της βίας από την πλευρά των κυβερνώντων (Tilly, 2003).

Θεωρητικά, το προνόμιο του κράτους στη χρήση βίας ρυθμίζεται και ελέγχεται με τέτοιο τρόπο, ώστε η εκδήλωση της βίας να λαμβάνει χώρα υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, είτε εντός είτε εκτός της επικράτειάς του (McLaughlin, 1996). Ωστόσο, όπως παραδέχεται ο Tilly, η συζήτηση περί των ορίων μεταξύ νόμιμης και παράνομης χρήσης βίας⁴⁰ αποτελεί σχεδόν πάντα πεδίο αμφισβήτησης, ανάλογα με την προοπτική από την οποία προσεγγίζεται το θέμα (π.χ. την προοπτική ενός αστυνομικού ή την προοπτική ενός διαδηλωτή), ενώ σε περιπτώσεις όπου διαδηλώσεις ή εξεγέρσεις έχουν καταπνιγεί με χρήση βίας, η οποία οδήγησε έως και σε θανάτους διαδηλωτών / ακτιβιστών, θα ήταν παράδοξο να επιχειρήσουμε ένα διαχωρισμό μεταξύ νόμιμων και μη νόμιμων χρήσεων βίας (Tilly, 2003).

Η δύναμη και η βία, σύμφωνα με την Άρεντ (2000) συχνά παρουσιάζονται μαζί. Η εξομίωση της πολιτικής δύναμης με την οργανωμένη άσκηση βίας έχει νόημα, όταν ασπάζεται κανείς μια συγκρουσιακή άποψη για την οργάνωση και την επιβολή της πολιτικής εξουσίας, όπως π.χ. αυτή του Μαρξ που θεωρεί το κράτος εργαλείο καταπίεσης στα χέρια της άρχουσας τάξης (Άρεντ 2000). Υπό τη συγκρουσιακή προοπτική συγκρότησης της πολιτικής εξουσίας, η βία αποτελεί για την εξουσία όχι μόνο ένα μέσο διατήρησης της τάξης, αλλά και ένα μέσο αυτοσυντήρησης (Δημητρίου, 2003). Με άλλα λόγια, η βία αποτελεί, ένα μέσο κατ’

---

⁴⁰ Ως προς το ζήτημα της νόμιμης χρήσης βίας, η Άρεντ (2000) διατυπώνει μία εννοιολογική ένσταση για το θέμα. Κατά την άποψή της, δεδομένου ότι η βία είναι ένα εργαλείο στα χέρια της εξουσίας, η χρήση της απαιτεί δικαιολόγηση, δηλαδή απαιτεί τον προσδιορισμό ενός μελλοντικού σκοπού για την επιλογή της ως μέσο. Αντιθέτως, η δύναμη είναι μια έννοια απόλυτη, αποτελεί αυτοσκοπό, είναι σύμφυτη με την ύπαρξη των πολιτικών κοινοτήτων, συνεπώς δεν χρειάζεται δικαιολόγηση, αλλά νομιμοποίηση, η οποία αντλεί τις ρίζες της στο παρελθόν. Επομένως, για την Άρεντ (2000: 113), «*η βία μπορεί να είναι δικαιολογήσιμη, αλλά δεν θα είναι ποτέ νόμιμη*».

αρχήν «για την κατάκτηση, θέσπιση και συντήρηση της κυριαρχίας» (Δημητρίου, 2003: 45), καθώς και «το φυσικό μέσο που η εξουσία κινητοποιεί όταν κινδυνεύει είτε η ίδια είτε οι μύθοι της»⁴¹ (σ. 36), ένα εργαλείο το οποίο χρησιμοποιεί είτε πρακτικά είτε θεωρητικά, κάνοντας δηλαδή χρήση ή απειλώντας ότι θα κάνει χρήση αυτού, διατηρώντας τους μηχανισμούς καταστολής σε μία συνεχή κατάσταση αναμονής για ανάληψη δράσης.

Εργαλειακό χαρακτήρα στη χρήση της βίας από τις κυβερνήσεις αποδίδει και η Άρεντ (2000). Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι οι κυβερνήσεις, για να επικρατήσουν, δεν στηρίζονται μόνο στη χρήση άμεσης βίας. Ακόμα και στις περιπτώσεις ολοκληρωτικών καθεστώτων, παρατηρείται πάντα η ύπαρξη μίας βάσης ισχύος, η οποία συνίσταται κυρίως σε μυστική αστυνομία και ένα δίκτυο πληροφοριοδοτών, προκειμένου να προστατευτεί η εξουσία του ηγεμόνα. Επιπλέον, όπως αναφέρει η Nagengast (1994), αρκετοί ερευνητές επισημαίνουν ότι ο στόχος της άσκησης βίας από το κράτος δεν είναι η εξατομικευμένη πρόκληση πόνου, αλλά δημιουργία ενός ευρύτερου αποτελέσματος με κοινωνική σημασία. Η κρατική βία εκτιμάται ότι αποσκοπεί στη δημιουργία τιμωρητέων κατηγοριών ανθρώπων, στην επιβολή και συντήρηση ορίων μεταξύ τους και εν τέλει στην επίτευξη συναίνεσης γύρω από αυτές τις κατηγορίες, η οποία οδηγεί στην τήρηση συγκεκριμένων κανόνων συμπεριφοράς και στη νομιμοποίηση ή απονομιμοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων. Μάλιστα, η Άρεντ εκτιμά ότι η ωμή βία κάνει την εμφάνισή της όταν χάνεται η δύναμη⁴² και καταλήγει εν τέλει να γίνει μπουμερανγκ και για την ίδια την εξουσία που την ασκεί, λειτουργεί δηλαδή όχι μόνο καταστροφικά αλλά και αυτοκαταστροφικά, καθώς «η βία εμφανίζεται εκεί όπου η δύναμη κινδυνεύει, αλλά, αν αφεθεί ανεξέλεγκτη, καταλήγει στην εξαφάνιση της δύναμης» (Άρεντ, 2000: 118).

⁴¹ Η διαπίστωση αυτή του Δημητρίου (2003) στηρίζεται στην παρατήρηση ότι οποτεδήποτε ο μύθος περί αιωνιότητας της βίας (στα πλαίσια ενός μεταφυσικού ή βιολογικού ντετερμινισμού, ανάλογα με την εποχή) αμφισβητήθηκε, οι αμφισβητίες υπέστησαν διώξεις.

⁴² Τολμώντας μια αντιστοιχία της δύναμης, έτσι όπως εννοιοδοτείται από την Άρεντ (2000), με αυτό που ο Galtung ονομάζει «δομική βία», καθώς και τα δύο συνδέονται με την άσκηση της εξουσίας, διαπιστώνουμε ότι ο Galtung αν και συσχετίζει τις έννοιες της προσωπικής (άμεσης) και της δομικής βίας, η αλληλεξάρτηση μεταξύ των δύο μορφών βίας δεν θεωρείται στη δική του ανάλυση ούτε σταθερή ούτε δεδομένη. Αν και θεωρεί ότι δεν πρέπει να απορρίψουμε εκ των προτέρων την άποψη περί ύπαρξης ενός σταθερού *αθροίσματος βίας* (*sum of violence*) (Galtung, 1969, σ. 180), το οποίο σημαίνει ότι ακόμα και όταν απουσιάζει μία εκ των δύο μορφών βίας, και αντίστοιχα η άλλη μορφή είναι παρούσα / εμφανής, ουσιαστικά η απύουσα μορφή υποβόσκει, ευρισκόμενη σε μία κατάσταση αναμονής, έτοιμη να αναδυθεί σε περίπτωση που η εμφανής μορφή κλονιστεί, ο Galtung χαρακτηρίζει την άποψη αυτή απαισιόδοξη. Παραθέτει δε το επιχείρημα ότι εμπειρικά έχουν παρατηρηθεί, έστω και σπάνια, κοινωνικές δομές στις οποίες τα παραπάνω δεν ισχύουν. Συνεπώς, με αρεντικούς όρους, η εξασθενημένη δύναμη δεν οδηγεί πάντα στη χρήση άμεσης βίας.

Κατά τον Δημητρίου (2003), το κράτος παράγει βία με τρεις βασικές μορφές: την αμυντική, την οργανωτική και τη σωφρονιστική βία:

- Η *αμυντική βία* εκφράζεται μέσω της ξеноφοβίας και είναι συνυφασμένη με την ύπαρξη συνόρων, η οποία εξασφαλίζει την προστασία του κράτους από τους «επικίνδυνους ξένους» και το καθιστά ως μονοπωλιακό ρυθμιστή κάθε αντιδικίας που αναπτύσσεται στο εσωτερικό του.
- Η *οργανωτική βία*, ως κατ' εξοχήν έκφραση της κρατικής βίας, «αποσκοπεί στη ρύθμιση της κοινωνικής ζωής των ατόμων διαμέσου της γραφειοκρατίας και στην προληπτική καταστολή της αντίστασης διαμέσου θεσμών και κανονισμών πειθαρχίας» (Δημητρίου, 2003: 156). Ο κρατικός έλεγχος που επιβάλλεται π.χ. στο σχολείο, στο γάμο, στο χώρο εργασίας, στον τομέα της πρόνοιας και της υγείας, μέσω των αδειών, των ταυτοτήτων, των πιστοποιητικών, των βιβλιαρίων υγείας κ.λπ., αποτελεί παράδειγμα οργανωτικής βίας.⁴³
- Τέλος, η *σωφρονιστική βία*, η οποία εκπροσωπείται κυρίως από την αστυνομία, χρησιμοποιείται για την άμεση καταστολή της αντίστασης των πολιτών και εκδηλώνεται με διάφορες μορφές, όπως τα βασανιστήρια, τα οποία αφορούν «τη σκόπιμη και με διάφορα μέσα πρόκληση σωματικού πόνου, με σκοπό την απόσπαση ομολογίας ή μαρτυρίας [...] ή απλά την τιμωρία και την εκδίκηση» (Δημητρίου, 2003: 167), το σωφρονιστικό σύστημα που συνιστά «την παραγωγή της βίας από το κράτος, που είναι αναγκαία για να αναπαράγει συνεχώς στις συνειδήσεις των υπηκόων την παρουσία της εξουσίας» (σ. 181) και φυσικά την καταστολή.

5. Η βία «από τα κάτω»: κοινωνική διαμαρτυρία και μορφές αντίστασης στην πολιτική εξουσία

Στη σύγχρονη εποχή, ως βασικό χαρακτηριστικό του (εθνικού) κράτους αναγνωρίζεται η αποκλειστική και πλήρης υποταγή των μελών του, η οποία προϋποτίθεται για την διατήρηση της ύπαρξής του και την διεκδίκηση της κυριαρχίας του έναντι άλλων κυρίαρχων κρατών. Η υποταγή αυτή, σύμφωνα με τον

---

⁴³ Ο Δημητρίου (2003) κάνει εκτενή αναφορά για την πολιτισμική βία, η οποία επιβάλλεται στο άτομο διαμέσου των εκπαιδευτικών θεσμών με τη μορφή της αγωγής και της ηθικής, εισάγοντας το μυαλό και το σώμα των παιδιών σε κανόνες πειθαρχησης, υποβάλλοντάς τα σε περιορισμούς που καθορίζονται από το φύλο και την ηλικία και νομιμοποιώντας, μέσα από μηχανισμούς όπως οι ασκήσεις, τα βραβεία και η πειθαρχία, τη σωματοποίηση του κυρίαρχου λόγου.

Macfarlane (1974) εξασφαλίζεται στη βάση μιας αντίληψης περί ενός κοινού σκοπού ή κοινού οφέλους -π.χ. στην προστασία των μελών του κράτους από αυτό σε σχέση με άλλα κράτη- και δεν γίνεται κατά τρόπο αφηρημένο. Μία κυβέρνηση δεν εξασφαλίζει τη νομιμοποίησή της μόνο μέσα από τις συνταγματικά κατοχυρωμένες διαδικασίες της εκλογής της, αλλά και μέσα από τη χρήση της εξουσίας της για κοινά αποδεκτούς σκοπούς.⁴⁴

Το παράδειγμα των ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας του '60 και της άρνησης σχεδόν μιας ολόκληρης γενιάς, όχι μόνο στη χώρα, αλλά και σε άλλες χώρες του δυτικού κόσμου, να υποταχθεί στις επιλογές της αμερικανικής κυβέρνησης σε σχέση με τη διεξαγωγή του Πολέμου στο Βιετνάμ, η οποία έλαβε διάφορες μορφές -από άρνηση στράτευσης νεαρών ανδρών στον πόλεμο έως εκδηλώσεις έντονης κοινωνικής διαμαρτυρίας σε αμερικανικά Πανεπιστήμια και αλλού-, αποτέλεσε ισχυρή αμφισβήτηση για την αντίληψη της υποταγής στο κράτος ως κάτι δεδομένο και ανεπιφύλακτο (Mc Farlane, 1974). Η καχυποψία απέναντι στους κυβερνητικούς θεσμούς, τα κίνητρα της πολιτικής εξουσίας και τις επίσημες ανακοινώσεις της αμερικανικής κυβέρνησης για τα αποτελέσματα του πολέμου (Sykes, 1974) οδήγησε στην αποδοχή της θέσης ότι στην περίπτωση που:

[...] μια κυβέρνηση δεν μπορεί να πείσει τους πολίτες της για την ουσιαστική ορθότητα του σκοπού της, οι τελευταίοι έχουν το δικαίωμα να αποσυνδεθούν από αυτήν, ακόμα και μέχρι του σημείου της άρνησης να φέρουν εις πέρας τις νόμιμες εντολές της (McFarlane, 1974: 35).

Αυτές οι νόμιμες εντολές, έγιναν αντιληπτές από αρκετούς ως κανόνες οι οποίοι αποτελούσαν μέρος μιας κοινωνικής τάξης πραγμάτων, που επιβαλλόταν από μια διοικούσα ελίτ, καθιστώντας την κυβέρνηση συνώνυμη με την εκμετάλλευση και τον καταναγκασμό (Sykes, 1974).

Η άρνηση της υποταγής στις επιλογές μιας κυβέρνησης μπορεί να εκφραστεί με διάφορους τρόπους. Σύμφωνα με το Zimmermann (2007), έξι είναι οι βασικές μορφές εκδήλωσης της πολιτικής διαμάχης:

---

⁴⁴ Κατά τον Κροπότκιν (1985), οι έννοιες Κράτος και Κυβέρνηση δεν πρέπει να συγχέονται. Ενώ η κυβέρνηση έχει την έννοια μιας εξουσίας τοποθετημένης πάνω από την κοινωνία, το κράτος συνιστά κάτι ευρύτερο, καθώς περιλαμβάνει και μία εδαφική συγκέντρωση, δηλαδή μια χωρικά προσδιορισμένη επικράτεια, αλλά και «τη συγκέντρωση πολλών λειτουργιών της κοινωνικής ζωής στα χέρια λίγων» (σ. 9).

- α) η εξέγερση (*riot*), που συνίσταται σε διαδηλώσεις οι οποίες καταλήγουν σε βίαια επεισόδια και αναταραχές,
- β) οι πολιτικές απεργίες (*political strikes*), δηλαδή οι στάσεις εργασίας εργαζομένων σε υπηρεσίες ή βιομηχανίες και οι στάσεις ακαδημαϊκής λειτουργίας με πρωτοβουλία των φοιτητών,
- γ) οι διαδηλώσεις διαμαρτυρίας (*protest demonstrations*), που συνιστούν ειρηνικές συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας ατόμων, με αιτήματα κατά τις πολιτικής εξουσίας και των πρωτοβουλιών της,
- δ) η ένοπλη επίθεση (*armed attack*) οργανωμένων ομάδων με στόχο την αποδυνάμωση ή καταστροφή της εξουσίας,
- ε) η πολιτική δολοφονία (*political assassination*), δηλαδή η δολοφονία με πολιτικό κίνητρο ενός πολιτικού προσώπου, κυβερνητικού αξιωματούχου, ή εθνικού ηγέτη και τέλος,
- στ) οι πολιτικοί θάνατοι (*political deaths*), δηλαδή θάνατοι που σχετίζονται με την πολιτική και στατιστικά έχει παρατηρηθεί η συσχέτισή τους με μία αύξουσα εκδήλωση ενόπλων επιθέσεων και πολιτικών δολοφονιών. (σ. 180 – 1).

5.1. Εμπρόθετα μη βίαιες μορφές διαμαρτυρίας απέναντι στην πολιτική εξουσία: το παράδειγμα της πολιτικής ανυπακοής

Σύμφωνα με το Zashin (1971), σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία, το δικαίωμα της έκφρασης της πολιτικής διαφωνίας θεωρείται ως εκ των ουκ άνευ. Η ελευθερία της έκφρασης γενικότερα, η οποία συνεπάγεται την ελευθερία του να εκφράσει κάποιος την αντίθεσή του με μια πολιτική απόφαση ή με την άσκηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής αποτελεί την ουσία μιας σύγχρονης δημοκρατίας και δημιουργεί τις προϋποθέσεις ανταπόκρισης μιας κυβέρνησης στις επιθυμίες των πολιτών. Η δημόσια κριτική ωθεί τις κυβερνήσεις σε λογοδοσία, η οποία περιλαμβάνει τη χρήση εύλογων επιχειρημάτων, με τα οποία θα επιχειρηθεί η υποστήριξη της εφαρμογής μιας απόφασης ή μιας πολιτικής, για την οποία το κοινό εκφράζει επιφυλάξεις. Η πολιτική διαφωνία στις σύγχρονες δημοκρατίες εκφράζεται συνήθως μέσα από την αντίθεση των πολιτικών κομμάτων, ωστόσο όπως παρατηρεί ο Zashin (1971) «η κομματική αντίθεση είναι μια αναγκαία συνθήκη για την πολιτική υπευθυνότητα, αλλά δεν είναι επαρκής» (σ. 268).

Η πολιτική διαφωνία, πέρα από την κομματική ψήφο, εκφράζεται μέσα από διάφορες μορφές εξωθεσμικής ή μη συμβατικής πολιτικής δράσης. Ένας από τους πιο επισταμένους ερευνητές της εξωθεσμικής πολιτικής / κοινωνικής δράσης, η οποία δεν περιλαμβάνει την άσκηση βίας, είναι ο Gene Sharp (Martin, 1993). Στο έργο του έχει καταγράψει περί τους 198 διαφορετικούς τύπους μη βίαιης δράσης, τους οποίους κατατάσσει σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες: τις συμβολικές ενέργειες (*symbolic actions*), την απειθαρχία (*noncooperation*), την παρέμβαση (*intervention*) και τους εναλλακτικούς θεσμούς (*alternative institutions*). Παρακάτω παρατίθεται ένας πίνακας με την τυπολογία της μη βίαιης δράσης κατά Sharp, όπως αυτή παρατίθεται στον Martin (1993: 7):

ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ	ΑΠΕΙΘΑΡΧΙΑ	ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ
Επίσημες δηλώσεις (ομιλίες, επιστολές, συλλογή υπογραφών)	Κοινωνικό μποϊκοτάζ, παραμονή στο σπίτι	Απεργίες πείνας
Συνθήματα, φυλλάδια, πανό	Μποϊκοτάζ καταναλωτών, εργαζόμενων, εμπόρων· εμπάργκο	Καθιστικές διαμαρτυρίες, μη βίαιη παρεμπόδιση και κατάληψη
Συλλαλητήρια, πορείες διαμαρτυρίας, αγρυπνίες, πικετοφορίες ⁴⁵	Απεργίες, απαγορεύσεις, εργασία με τον κανόνα ⁴⁶ , δήλωση «ασθένειας»	Καταστροφή πληροφοριών και αρχείων
Φορεσιά συμβόλων αντίστασης (όπως οι συνδετήρες που φορούσαν οι Νορβηγοί πολίτες κατά τη Ναζιστική κατοχή)	Άρνηση πληρωμής φόρων ή χρεών, απόσυρση τραπεζικών καταθέσεων	Εγκαθίδρυση παράλληλων θεσμών για τη διακυβέρνηση, τα ΜΜΕ, τις μεταφορές, την περίθαλψη, την υγεία και την εκπαίδευση
Συναντήσεις, teach-ins ⁴⁷	Μποϊκοτάζ σε κυβερνητικούς θεσμούς Ανυπακοή, υπεκφυγές και καθυστερήσεις Τεχνητή ανικανότητα («παρεξηγήσεις», «λάθη»)	

Πίνακας 1: Τυπολογία μη βίαιης δράσης κατά Gene Sharp

⁴⁵ Πολιτική ή άλλου είδους διαμαρτυρία ή πορεία στην οποία οι συμμετέχοντες κρατούν πλακάτ. (Βλ. <http://el.wiktionary.org/wiki/πικετοφορία>, Τελευταία επίσκεψη 02-06-2013)

⁴⁶ Πρόκειται για δράση στη βιομηχανία, όπου σε αντίθεση με την απεργία, οι εργαζόμενοι δεν αποσύρονται από την εργασία τους, αλλά παραμένουν στη δουλειά, επιβραδύνοντας δραστικά τις λειτουργίες της με σχολαστική προσήλωση σε μια στενή ερμηνεία των κανόνων εργασίας που περιλαμβάνονται στη συλλογική σύμβαση εργασίας. (Βλ. ορισμός στο <http://www.businessdictionary.com/definition/work-to-rule.html#ixzz2V3w7GGmq>, Τελευταία επίσκεψη 02-06-2013)

⁴⁷ Παρατεταμένη περίοδος διαλέξεων, ομιλιών, κ.λπ., που διεξάγεται χωρίς διακοπή από μέλη ενός πανεπιστημιακού τμήματος και προσκεκλημένων σε ένα κολλέγιο ή ένα πανεπιστήμιο ως τεχνική κοινωνικής διαμαρτυρίας (Βλ. <http://dictionary.reference.com/browse/teach-in>, Τελευταία επίσκεψη 02-06-2013). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του κινήματος Occupy, όπως αυτό εκδηλώθηκε στο Λονδίνο, όπου οι καταλήψεις δημοσίων χώρων και οι κατασκηνώσεις σε αυτές φιλοξένησαν εγκαταστάσεις εναλλακτικής εκπαίδευσης, δηλαδή εκπαίδευσης η οποία δεν παρέχεται από κρατικό φορέα, με τη μορφή του «London Tent University» (Λονδρέζικο Πανεπιστήμιο της Κατασκηνώσης) και του «The Bank of Ideas» (Τράπεζα των Ιδεών), όπου έλαβαν χώρα πολλές διαλέξεις (Pickerill & Krinsky, 2012).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της πολιτικής ανυπακοής, ως μορφή μη βίαιης αντίστασης στην πολιτική εξουσία. Η «πολιτική ανυπακοή» ως έννοια εμφανίζεται σχεδόν στα μισά του 19^{ου} αιώνα, όταν ο Thoreau (1849), με το δοκίμιό του «*Περί του καθήκοντος της πολιτικής ανυπακοής*»⁴⁸, τάχθηκε υπέρ μιας παθητικής (μη βίαιης) μορφής αντίστασης απέναντι σε κάθε άδικη μορφή εξουσίας.⁴⁹ Στο δοκίμιό του υποστηρίζει την άποψη ότι καλύτερη κυβέρνηση θεωρείται αυτή η οποία κυβερνά λιγότερο και παρατηρεί ότι οι κυβερνήσεις, αν και θα έπρεπε να είναι επωφελείς για τους πολίτες, δεδομένου ότι συνιστούν τον τρόπο τον οποίο «*οι άνθρωποι επέλεξαν για να εκτελούν τη θέλησή τους*» (Thoreau, 1849: 3)⁵⁰, στην πραγματικότητα δεν λειτουργούν υπέρ των πολιτών ή λειτουργούν ανεξάρτητα από τη συγκατάθεσή τους.

Διαφοροποιώντας την έννοια του δικαίου από την έννοια του νόμιμου, ισχυρίζεται ότι «*ο νόμος ποτέ δεν έκανε τους ανθρώπους ούτε κατ' ελάχιστο πιο δίκαιους*»,⁵¹ και θεωρεί ως ορθό και δίκαιο αυτό που υπαγορεύει η κοινή λογική και κυρίως η συνείδηση των ανθρώπων, και όχι αυτό που υπαγορεύει ο νόμος των πλειοψηφιών (Thoreau, 1849: 5). Προχωρώντας ακόμα περισσότερο, ο Thoreau εκτιμά ότι η πλειονότητα των ανθρώπων υπηρετούν το κράτος όχι με τη συνείδησή τους, αλλά με το σώμα τους⁵², με έναν τρόπο σχεδόν μηχανικό, αδυνατώντας να προβούν σε ηθικές διακρίσεις. Η στάση αυτή καθιστά τους πολίτες αρεστούς στο κράτος, ενώ αντίθετα:

Πολύ λίγοι, όπως ήρωες, πατριώτες, μάρτυρες, μεταρρυθμιστές υπό την ευρεία έννοια και *άνθρωποι*⁵³ υπηρετούν το Κράτος με τις συνειδήσεις τους [...] και έτσι απαραίτητως ανθίστανται σε αυτό ως επί το πλείστον· και συνήθως τους μεταχειρίζονται ως εχθρούς.

⁴⁸ Ο αρχικός τίτλος του δοκιμίου δεν περιελάμβανε τον όρο «πολιτική ανυπακοή» στην πρώτη έκδοση. Η μετονομασία του δοκιμίου πραγματοποιήθηκε σχεδόν μια εικοσαετία αργότερα (Selfe, 1988)

⁴⁹ Ο Thoreau αποτέλεσε έναν από τους συγγραφείς στο έργο των οποίων βασίστηκε η ιδέα της κοινωνικής άμυνας με τη σύγχρονή της έννοια (Martin, 1993), ενώ για πολλούς θεωρείται ο «πατέρας» της έννοιας της «πολιτικής ανυπακοής» (*civil disobedience*).

⁵⁰ Η αρίθμηση των σελίδων αναφέρεται στην ηλεκτρονική έκδοχή του δοκιμίου, η πηγή της οποίας αναφέρεται στη Βιβλιογραφία.

⁵¹ Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Κροπότκιν (2003: 69) όταν συμπεραίνει ότι τα βασικά χαρακτηριστικά του δικαίου είναι η «*αχρηστία*» και η «*βλαβερότητα*» του.

⁵² Αργότερα ο Foucault, αλλά και νεότεροι συγγραφείς, θα ισχυριστούν ότι το ανθρώπινο σώμα αποτελεί το βασικό υλικό που υπόκειται σε διαμόρφωση από όλους τους πολιτικούς, οικονομικούς και ποινικούς θεσμούς, καθώς όλα τα συστήματα παραγωγής, κυριαρχίας και κοινωνικοποίησης εξαρτούν την αποτελεσματικότητά τους από την επιτυχή υποταγή των σωμάτων (Garland, 1990).

⁵³ Στην ηλεκτρονική έκδοχή του δοκιμίου, η αντίστοιχη λέξη «men» είναι επιτονισμένη με italics.

Με οδηγό τη συνείδηση,

όλοι οι άνθρωποι αναγνωρίζουν το δικαίωμα της επανάστασης· δηλαδή, το δικαίωμα να αρνηθεί κάποιος πίστη και υποταγή στην κυβέρνηση και να αντισταθεί σε αυτήν, όταν η τυραννία της ή η αναποτελεσματικότητά της είναι μεγάλες και αβάσταχτες (Thoreau, 1849: 6).

Σε μια ενδιαφέρουσα κριτική του ενάντια στη στάση των πολιτών των ΗΠΑ της εποχής του απέναντι στο ζήτημα της δουλείας, ο Thoreau (1849) παρατηρεί ότι μόνο μικρό μέρος των πολιτών αντιδρά ενεργά στις άδικες πολιτικές των κυβερνήσεων. Η πλειονότητα των πολιτών είτε προτάσσουν τα οικονομικά συμφέροντα εις βάρος μιας περισσότερο ανθρώπινης προσέγγισης, είτε περιορίζονται σε μια απλή διαπίστωση της ανάγκης για αλλαγή, χωρίς ουσιαστικά να μετουσιώνουν τη θεωρία σε πράξη, παρά μόνο μέσω της συμμετοχής τους στις εκλογές.

Όμως, η συμμετοχή στις εκλογές, σύμφωνα με τον Thoreau, δεν εμπεριέχει ηθικό διακύβευμα, καθώς η ψήφος προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση είναι μεν ενδεικτική του τι θεωρεί ο ψηφοφόρος ως σωστό, αλλά όχι του ότι θέλει πραγματικά το σωστό να κυριαρχήσει, μιας και το τελευταίο αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια της πλειοψηφίας, δηλαδή ουσιαστικά στο «έλεος της τύχης» (Thoreau, 1849: 9). Όντας εντυπωσιακά επίκαιρος, ο Thoreau εκτιμά ότι τα σημαντικότερα εμπόδια στο δρόμο των μεταρρυθμίσεων είναι εκείνοι οι πολίτες, οι οποίοι ενώ μέμφονται τις κυβερνητικές επιλογές, με τις πράξεις τους συνεχίζουν να παρέχουν στήριξη στην κυβέρνηση. Υποστηρίζει, επίσης ότι δεν αρκεί μόνο να εκφράζει κανείς μια γνώμη δυσαρέσκειας, αλλά οφείλει να πράττει με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίσει ότι η πηγή της δυσαρέσκειας αυτής θα σταματήσει να υπάρχει και η παρουσία της δεν θα επαναληφθεί.

Επαναφέροντας στη συνέχεια του δοκιμίου του το ζήτημα της ύπαρξης των άδικων νόμων, ο Thoreau (1849) προκρίνει την παραβίαση του νόμου όταν αυτός είναι άδικος και καταδικάζει τις απόψεις περί τήρησης στάσεως αναμονής απέναντι στο ενδεχόμενο αλλαγής ενός νόμου, έως ότου πειστεί το μεγαλύτερο μέρος των πολιτών για την αναγκαιότητα του ενδεχομένου αυτού. Με άλλα λόγια, κατά τον

Thoreau, η αντίδραση έστω ενός ανθρώπου μπορεί να κάνει τη διαφορά⁵⁴, ενώ όσον αφορά στο κόστος της άρνησης αυτής του ατόμου να υποταχθεί στον άδικο νόμο μιας κυβέρνησης, τονίζει χαρακτηριστικά ότι «*υπό μία κυβέρνηση η οποία φυλακίζει οποιονδήποτε άδικα, το πραγματικό μέρος για ένα δίκαιο άνθρωπο είναι [...] μια φυλακή*» (Thoreau, 1849: 14). Σε μια τέτοια περίπτωση, η επιρροή της μειονότητας που αντιστέκεται δεν αποδυναμώνεται λόγω των φυσικών περιορισμών που δέχεται, αντιθέτως ενδυναμώνεται καθώς μάχεται καθολικά και με το σύνολο των δυνάμεών της. Πρόκειται ουσιαστικά για μια μη βίαιη αντίσταση, η οποία θα στερήσει από μια κυβέρνηση τη δυνατότητα να επιδοθεί σε άλλες βίαιες ενέργειες.⁵⁵

Η βιβλιογραφική επισκόπηση του Zashin (1971) κατέληξε στη διαπίστωση ότι ο ακόλουθος ορισμός για την πολιτική ανυπακοή απολαμβάνει ισχυρή ομοφωνία μεταξύ των μελετητών της, ότι δηλαδή η πολιτική ανυπακοή συνίσταται σε:

[...] (1) μία σκόπιμη παραβίαση ενός ισχύοντος νόμου ή, τουλάχιστον, ενός δημόσιου κανόνα που γενικά θεωρείται δεσμευτικός· (2) η οποία διαπράττεται ως μία μορφή διαμαρτυρίας, είναι (3) μη επαναστατική, (4) δημόσια, (5) μη βίαιη (το οποίο συνεπάγεται κατ' ελάχιστον μη αντίσταση σε σύλληψη και άρνηση ανταπόκρισης με βία σε προκλήσεις από οποιαδήποτε πηγή) και (6) γίνεται με σκοπό πρωτίστως να εκπαιδεύσει ή να πείσει την πλειονότητα (σ. 110).

Το γεγονός ότι για να οριστεί μια ενέργεια ως πράξη πολιτικής ανυπακοής προϋποθέτει την παραβίαση ενός ισχύοντος νόμου ή ακόμα και ενός δημόσιου

---

⁵⁴ Ο Thoreau (1849) “απαλλάσσει” την αντίσταση της κοινωνίας από την προϋπόθεση να αποτελεί πρωτοβουλία της πλειονότητας, χωρίς ωστόσο να αποδίδει στη μειονοτική κοινωνική διαμαρτυρία ελιτίστικα χαρακτηριστικά, όπως τείνει να της αποδώσει ο Martin (1993). Ο τελευταίος, αντιμετωπίζοντας κριτικά και με επιφύλαξη τις κατά καιρούς εκδηλούμενες κοινωνικές διαμάχες, θεωρεί ότι ενώ τις περισσότερες φορές η μη βίαιη δράση προβάλλεται ως αντικείμενο υποστήριξης ολόκληρης της κοινωνίας, συχνά εκφράζει τα συμφέροντα συγκεκριμένων τμημάτων της, γεγονός που αποδίδεται στις κοινωνικές διαίρεσεις που ενυπάρχουν στις κοινωνίες (Martin, 1993). Κατά τη γνώμη μας, μια στερεοτυπική αντίληψη μιας κοινωνικής διαμαρτυρίας ως φέρουσας «συντεχνιακά» χαρακτηριστικά θα ήταν μάλλον παρακινδυνευμένη, καθώς, πρώτον, δεν μπορούμε να προϋποθέτουμε ότι κάθε κοινωνικό αίτημα προς διεκδίκηση οφείλει να έχει οικονομικά χαρακτηριστικά και δεύτερον, το ότι ένα κοινωνικό αίτημα δεν υποστηρίζεται ρητά από το σύνολο της κοινωνίας (και με τι τεχνικές άραγε θα μπορούσαμε να το πιστοποιήσουμε αυτό), δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ενδεχόμενη εκπλήρωσή του δεν θα αποφέρει γενικό όφελος.

⁵⁵ Όπως π.χ. όταν ένας πολίτης αρνηθεί να καταβάλλει άδικη φορολογία, άρα να χρηματοδοτήσει με αυτόν τον τρόπο μια ενδεχόμενη συμμετοχή της χώρας του σε μία βίαιη πολεμική αναμέτρηση (Thoreau, 1849).

κανόνα, ο οποίος θεωρείται μεν δεσμευτικός, αλλά όχι σε επίπεδο κανόνα δικαίου, δημιουργεί προβληματισμούς σε σχέση με τον ορισμό της πολιτικής ανυπακοής. Ο Zashin (1971) αναλύοντας τις δυσκολίες που προκύπτουν σε σχέση με τον προσδιορισμό μιας δράσης ως πράξη πολιτικής ανυπακοής από την πλευρά των συμμετεχόντων, αλλά και από την πλευρά των δημοσίων αρχών, οι οποίες έρχονται κατ' αρχήν αντιμέτωπες με την πράξη, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αρκεί η πράξη να θεωρείται παράνομη από τις αρχές, οι οποίες εμπλέκονται κατά τη διεξαγωγή της, για να χαρακτηριστεί ως πράξη πολιτικής ανυπακοής, άσχετα αν οι δρώντες την αντιλαμβάνονται ως νόμιμη ή παράνομη κατά την εξέλιξή της. Προσθέτει δε ότι ενώ υπάρχουν συγγραφείς που αποδίδουν στους δρώντες της πολιτικής ανυπακοής πέρα από γνώση του παράνομου χαρακτήρα της πράξης τους και πρόθεση ή προσχεδιασμό αυτής, «*οι συνειδητά προσχεδιασμένες πράξεις πολιτικής ανυπακοής θα είναι δύσκολο να διακριθούν από άλλες προφανείς πράξεις πολιτικής ανυπακοής*», καθώς «*όταν οι πολιτικά ανυπάκουοι είναι επί τω έργω, πώς μπορεί κάποιος να πει αν έχουν συνείδηση της απόφασής τους να διαπράξουν πολιτική ανυπακοή;*» (Zashin, 1971: 113).

Έχοντας ασχοληθεί με την έννοια της πολιτικής ανυπακοής, ο Habermas στο έργο του επισημαίνει ότι αν και η πολιτική ανυπακοή συνίσταται ουσιαστικά στην έλλειψη νομιμοποίησης του ισχύοντος δικαίου, καθώς ο εκφραστής της πολιτικής ανυπακοής «*σκοπύμα παραβιάζει ένα νόμο ώστε να υποβάλει ένα πολιτικό αίτημα ενάντια σε μια απόφαση ή σε ένα νόμο*» (Thomassen, 2007: 203), δεν θα έπρεπε ουσιαστικά η πράξη του να αντιμετωπίζεται ως ένα ζήτημα (παραβίασης της) νομιμότητας, αλλά ως ένδειξη ωρίμανσης της πολιτικής κουλτούρας μιας χώρας, επομένως ως μία κατάσταση που χρήζει ανοχής και επιείκειας. Η πολιτική ανυπακοή, δηλαδή, δεν αποτελεί κατά τον Habermas μία κατάσταση η οποία εναντιώνεται στη δημοκρατία, αλλά αντιθέτως την εντάσσει στη δημόσια συζήτηση, προσδίδοντάς της χαρακτηριστικά ενός δημόσιου επιχειρήματος (Thomassen, 2007).

Στο ίδιο κλίμα, η Brownlee (2007) διατυπώνει μία επικοινωνιακή προσέγγιση για την πολιτική ανυπακοή, σύμφωνα με την οποία ο στόχος των πολιτικά ανυπάκουων δεν είναι μια στείρα αντιπαράθεση με τους φορείς χάραξης πολιτικής, η οποία είναι αμφίβολο αν θα επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα, ενώ ενδέχεται και να θέσει εν αμφιβόλω τον ηθικό χαρακτήρα της διαμαρτυρίας. Αντίθετα, στόχο της πολιτικής ανυπακοής αποτελεί η έναρξη ενός *ηθικού διαλόγου (moral dialogue)*

με τους φορείς αυτούς, αλλά και με άλλες κοινωνικές ομάδες ή κοινότητες, των οποίων την προσοχή οι πολιτικά ανυπάκουοι ενδιαφέρονται να προσελκύσουν για την επίτευξη του σκοπού τους.

Ο Habermas, πάντως, θέτει συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την επίδειξη ανοχής απέναντι στην πολιτική ανυπακοή. Αναλύοντας τη σκέψη του, ο Thomassen (2007) σταχυολογεί στο έργο του ως προϋποθέσεις ανοχής το μη βίαιο και συμβολικό χαρακτήρα των πράξεων ανυπακοής, τη συμφωνία τους προς ένα κοινό αίσθημα περί δικαιοσύνης και προς τις αρχές της συνταγματικής δημοκρατίας, την εμφάνισή τους μόνο σε σοβαρές περιπτώσεις αδικίας και μόνο όταν έχουν εξαντληθεί όλα τα νόμιμα μέσα, αλλά και την ετοιμότητα των εκφραστών της να αναλάβουν την ευθύνη των πράξεών τους, χαρακτηριστικά τα οποία εμφανίζονται στον ορισμό που παραθέτει και ο Zashin (1971)⁵⁶. Το ενδιαφέρον στη σκέψη του Habermas είναι, κατά τον Thomassen, ότι προσεγγίζει την πολιτική ανυπακοή ως θεματοφύλακα της νομιμοποίησης του δικαίου, ως γέφυρα μεταξύ της νομιμοποίησης και της νομιμότητας.

Παρ' όλα αυτά, σε σχέση την εξάντληση όλων των νόμιμων μέσων ως προϋπόθεση για την προσφυγή στην πολιτική ανυπακοή ως ύστατη λύση, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η αξιοποίηση των νόμιμων μέσων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό κατ' αρχάς από τη διαθεσιμότητά τους. Ο Habermas φαίνεται να υποθέτει ότι τα νόμιμα μέσα είναι λίγο πολύ διαθέσιμα σε όλους, κάτι το οποίο αποτελεί κατά τη γνώμη μας εσφαλμένη γενίκευση. Για παράδειγμα, ο Zashin (1971) αναφέρει την περίπτωση εθνικών μειονοτήτων, των οποίων τα αιτήματα ή οι προτιμήσεις ενδεχομένως να έρχονται σε σύγκρουση με την ομοιογενή πλειονότητα της χώρας στην οποία είναι εγκατεστημένες, με αποτέλεσμα οι πολιτικοί υποψήφιοι να μην εμφανίζονται διαθέσιμοι να ανταποκριθούν στα αιτήματα των πρώτων,

---

⁵⁶ Ως προς το ζήτημα της ανάληψης ευθύνης των πράξεων ανυπακοής από τους φορείς τους, ο Buttle (1985) παρατηρεί ότι ενώ η αποδοχή των νομικών συνεπειών μιας πράξης ανυπακοής επιβεβαιώνει μια γενικότερη πίστη στο δίκαιο και τους νόμους, που μπορεί να συνυπάρχει με τη διαμαρτυρία ενάντια σε έναν άδικο νόμο ή μια άδικη πολιτική απόφαση, η αποδοχή της νομικής τιμωρίας της πράξης ανυπακοής δεν συνιστά τη μοναδική μορφή επιβεβαίωσης του σεβασμού του πλάττοντος απέναντι στο νόμο. Κατά τον Buttle (1985), κάποιος μπορεί να επιχειρήσει να αποφύγει την τιμωρία για πράξεις ανυπακοής, αλλά παράλληλα να συνεχίζει να εκφράζει την πίστη του στο νόμο είτε με κάποια δημόσια δήλωση είτε με το γενικότερο τρόπο ζωής του. Επιπλέον, διαπιστώνοντας ότι η ίδια η πράξη της πολιτικής ανυπακοής δείχνει μία κατ' αρχήν αμφισβήτηση της ύπαρξης μιας απόλυτης υποχρέωσης του πολίτη να υπακούει στις κρατικές εντολές, ο Buttle (1985) θεωρεί ότι *«ακολουθώς δεν μπορεί να προϋποτεθεί ότι ο πολίτης κατέχει μία απαραίτητη υποχρέωση να αποδεχθεί τιμωρία από το κράτος για την ανυπακοή του»* (σ. 651).

στερώντας τους έτσι μια δυνατότητα νόμιμης αντιπροσώπευσης και εκπροσώπησης των συμφερόντων τους στο πεδίο της λήψης των αποφάσεων που τους αφορούν.

Επίσης, εκτός από τη διαθεσιμότητα των νόμιμων μέσων, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν η προσφορότητα και η αποτελεσματικότητά τους στην απόφαση για την επιλογή μιας εναλλακτικής μορφής διοχέτευσης της κοινωνικής δυσaráσκειας. Όπως υποστηρίζει και ο Zashin (1971), σε κάποιες περιπτώσεις, τα καθιερωμένα κανάλια διοχέτευσης της αντίθεσης των πολιτών με κάποια ασκούμενη πολιτική δεν είναι προσαρμοσμένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτρέπουν την έκφραση διαφωνίας και τον σοβαρό υπολογισμό της στη λήψη μιας απόφασης ή την αναθεώρησή της. Για παράδειγμα, η ψηφοφορία ως νόμιμο μέσο διοχέτευσης της διαμαρτυρίας συχνά αποδεικνύεται αναποτελεσματική, διότι ενίοτε υπάρχουν περίπλοκα ζητήματα που δεν προσφέρονται για λήψη αποφάσεων μέσω μιας εκλογικής διαδικασίας, καθώς δεν ταυτίζονται με τον ένα ή τον άλλο αντίπαλο που παίρνουν μέρος σε μια ψηφοφορία ή ενδεχομένως, στην περίπτωση του δημοψηφίσματος, δεν μπορούν να μετουσιωθούν σε ένα διλημματικής μορφής ερώτημα τύπου «υπέρ – κατά» ή «ναι – όχι».

Σε αντίθεση με τον ορισμό που παραθέτει ο Zashin, ο οποίος χαρακτηρίζει την πολιτική ανυπακοή ως μία μη επαναστατική πράξη, ο Thoreau (1847) αντιλαμβάνεται την ανυπακοή ως επαναστατική ενέργεια και εκτιμά ότι οποιοσδήποτε βαθμός βίας και να της αποδίδεται από τους αρνητές της –εδώ η βία φαίνεται να προσδιορίζεται με μία ευρύτερη έννοια–, συγκρινόμενη με το βίαιο αποτέλεσμα που επιχειρεί να ανακόψει, αναδεικνύεται ως προτιμότερη επιλογή.⁵⁷ Μια επιλογή της οποίας το κόστος είναι αντιστρόφως ανάλογο με την εξάρτηση ενός πολίτη από το κράτος: όσο περισσότερο ο πολίτης βασίζεται στις δικές του δυνάμεις για την αυτοσυντήρησή του, τόσο ευκολότερο θα είναι γι' αυτόν να αρνηθεί την υποταγή του σε αυτό και τόσο μικρότερες θα είναι οι απώλειες γι' αυτόν και την οικογένειά του, τουλάχιστον σε επίπεδο οικονομικής επιβίωσης.⁵⁸

---

⁵⁷ Συγκεκριμένα, ο Thoreau διερωτάται «δεν χύνεται κάποιου είδους αίμα όταν η συνείδηση πληγώνεται;» (Thoreau, 1849: 15)

⁵⁸ Η αυτονομία της κοινωνικής άμυνας, από τον έλεγχο των κυβερνήσεων και των ελίτ είναι μία πρόταση που ευνοεί και ο Martin (1993). Δεδομένου ότι η κοινωνική άμυνα μπορεί να λειτουργήσει ως εναλλακτική λύση της στρατιωτικής, ο Martin (1993) εκτιμά ότι η πρώτη ενδεχομένως να μπορούσε αποτελέσει αντικείμενο προώθησης της πολιτικής εξουσίας και των ελίτ ως μία μορφή εθνικής άμυνας. Ωστόσο, η προώθηση αυτή θα λειτουργούσε ανασταλτικά σε σχέση με τα δημοκρατικά / συμμετοχικά χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να ενεργοποιήσει στα πλαίσια της κοινότητας (όχι απαραίτητα σε εθνικό επίπεδο), αλλά και με μια εν δυνάμει ριζοσπαστικοποίηση της κοινωνικής άμυνας, δηλαδή τη δυνατότητά της να εναντιωθεί στην πολιτική εξουσία και τις ελίτ και

Ο Zashin (1971), από την άλλη πλευρά, διευκρινίζει ότι στις πράξεις ανυπακοής δεν δύναται να αποδοθεί επαναστατικός χαρακτήρας, καθώς ο στόχος τους είναι η διεκδίκηση της επανόρθωσης των αδικιών με τρόπους έξω από τους καθιερωμένους μηχανισμούς, χωρίς ωστόσο να επιδιώκουν την ανατροπή ή υπονόμηση των μηχανισμών αυτών. Οι πράξεις πολιτικής ανυπακοής αντιδρούν στην αδυναμία ή απροθυμία του κράτους να ανταποκριθεί στις προσδοκίες της κοινωνίας και λειτουργούν με απώτερο στόχο την αφύπνιση των φορέων εξουσίας γενικά, καθώς και την επανατοποθέτηση της στοχοθεσίας και του ρόλου της πολιτικής εξουσίας στη θεωρούμενη ως ορθή πορεία τους. Με άλλα λόγια, οι πράξεις ανυπακοής διακρίνονται για το ρεφορμιστικό τους χαρακτήρα, καθώς ο στόχος τους είναι η αναγνώριση από την ίδια την εξουσία, αλλά και από ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας, ότι ένας εφαρμοζόμενος νόμος ή μιας εφαρμοζόμενη πολιτική, πρέπει να υποστούν αλλαγές (Brownlee, 2006).

Σύμφωνα με τον Zashin (1971), ο όρος «πολιτική ανυπακοή» χρησιμοποιείται συχνά αδιακρίτως, εφαρμοζόμενος σε διάφορα είδη μη συμβατικών πολιτικών τακτικών, τα οποία δεν εντάσσονται υπό τη σκέπη του. Ο ίδιος αποδίδει την κατάχρηση του όρου στο γεγονός ότι οι μη συμβατικές πολιτικές τακτικές τείνουν να αντιμετωπίζονται ως κάτι απειλητικό ή προκλητικό και στο γεγονός ότι η πολιτική ανυπακοή συνδέεται από διάφορους συγγραφείς με έναν κάπως αυθαίρετο τρόπο με τη βία. Πιο συγκεκριμένα, ο Zashin παρατηρεί ότι:

Δεν έχουν υπάρξει διακρίσεις μεταξύ διαμαρτυριών στις οποίες επιδεικνύεται σκόπιμα, αλλά πολιτισμένα ανυπακοή στους νόμους, διαμαρτυριών οι οποίες είναι καθόλα νόμιμες και αποτελούν ανεξαιρετες ασκήσεις συνταγματικών δικαιωμάτων, και διαμαρτυριών οι οποίες περιλαμβάνουν βία και απροθυμία υποβολής σε σύλληψη. Έχουν αποτύχει να διακρίνουν μη βίαιες τακτικές από βίαιες δράσεις, ή τη βία των διαδηλωτών από τη βία θεατών και αστυνομικών. Δεν έχουν αναγνωρίσει τους αυτο-περιορισμούς που συχνά παρατηρούνται από τους πολιτικά ανυπάκουους, όπως η μη αντίσταση στη σύλληψη, η εκ των προτέρων ενημέρωση των νόμιμων αρχών για το πλάνο των διαδηλώσεων και η

να λειτουργήσει ως μοχλός πίεσης για την πρόκληση θεσμικών αλλαγών. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Martin (1993) «μία λαϊκή προσέγγιση της κοινωνικής άμυνας μπορεί να επιτύχει αν είναι μέρος μιας ευρύτερης πρόκλησης ενάντια σε καταπιεστικούς θεσμούς όπως η πατριαρχία, ο καπιταλισμός, και το κράτος» (σ. 33).

άρνηση να ανταποκριθούν βίαια σε σωματικές επιθέσεις (Zashin, 1971: 105).

5.2. Εκδηλώσεις βίας στο όνομα συλλογικών διεκδικήσεων

Ως αντικείμενο κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος, η βία ως συλλογική μορφή διεκδίκησης μελετήθηκε στις πρώτες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα, με αφορμή τη δράση του εργατικού κινήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η δράση αυτή, η οποία περιελάμβανε εκδηλώσεις βίας κατά των θεσμών, ενεργοποίησε το δημόσιο ενδιαφέρον για τη μελέτη του ρόλου που διαδραματίζει η βίαιη συλλογική διεκδίκηση στη διαδικασία της χειραφέτησης και της κοινωνικής αλλαγής (Ruggiero, 2006).

Η συλλογική βία⁵⁹ αποτελούσε χαρακτηριστικό των απεργιών των βιομηχανικών εργατών της εποχής, η οποία αν και δεν υποστηριζόταν επισήμως, ουσιαστικά ευνοούνταν, τουλάχιστον από ένα μέρος των ηγετών του εργατικού κινήματος, ως απαραίτητο μέσο για την επίτευξη της κοινωνικής επανάστασης και την αντιμετώπιση της ισχύος των κυρίαρχων τάξεων, και της εφαρμογής βίαιων μεθόδων ελέγχου των εργατών, εκτιμώντας ότι η παθητική αντίσταση δεν ήταν αρκετή. Ωστόσο, η σχολή του Σικάγο, πόλη όπου σημαντικό μέρος των διαμαρτυριών του εργατικού κινήματος λάμβαναν χώρα, δεν έδωσε την προσοχή που θα αναμενόταν στο φαινόμενο, καθώς, κατά τον Ruggiero (2006), η ταυτόχρονη έκθεση και μελέτη της βίας των ισχυρών και των ανίσχυρων θα αποδυνάμωνε την επιχειρηματολογία τους και θα τους εμπόδιζε να επιχειρήσουν αντισυμβατικές ερμηνείες της παραβατικής συμπεριφοράς σε περιοχές του

---

⁵⁹ Κατά τον Waddington (2000), ο χαρακτηρισμός μιας δράσης, η οποία εκτυλίσσεται στα πλαίσια μιας κοινωνικής διαμαρτυρίας, ως συλλογική, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την έννοια του «πλήθους» (*crowd*). Στο άρθρο του «*Public Order Policing: Citizenship and Moral Ambiguity*», ο Waddington παραθέτει τις αμφιλεγόμενες διαστάσεις του όρου «πλήθος»: η εμπειρική παρατήρηση των συγκεντρώσεων διαμαρτυριών οδηγεί στο συμπέρασμα ότι συχνά οι διαδηλωτές συμμετέχουν στη διαδήλωση ως μέλη συγκεκριμένων και διακριτών παρατάξεων (τα κοινώς λεγόμενα μπλοκ), τα οποία οριοθετούνται από τα υπόλοιπα είτε με φυσικό (τήρηση απόστασης μεταξύ των μπλοκ) είτε με συμβολικό διαχωρισμό (π.χ. χρήση πλακάτ, σημαίων, κ.λπ.). Υπό αυτές τις συνθήκες, συνεπώς, δεν είναι εύκολο να μιλήσει κανείς για ένα ενιαίο πλήθος. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Waddington (2000), ανεξάρτητα από την ενιαία ή διατημημένη σύνθεση του πλήθους, θα ήταν δύσκολο ή και παρακινδυνευμένο να υπονοήσει κάποιος ότι όλοι οι συμμετέχοντες σε μια εξέγερση μοιράζονται την ίδια άποψη. Και αν το τελευταίο μπορεί εύκολα κάποιος να το ισχυριστεί στις περιπτώσεις βίαιων ξεσπασμάτων στα πλαίσια μια οργανωμένης πορείας, στα πλαίσια εξεγέρσεων οι οποίες εκδηλώνονται εντός κοινοτήτων, όπου η συμμετοχή στην ομάδα των εξεγειρόμενων είναι μάλλον ασυντόνιστη, ένας τέτοιος ισχυρισμός δεν θα ήταν βάσιμος.

περιθωρίου, οι οποίες θα κατήγγειλαν τη θεσμική βία των ελίτ και τα αποτελέσματά της.⁶⁰

Σύμφωνα με τον Smelser (1963, όπ. αναφ. στον Ruggiero, 2006) υπάρχει ένα σύνολο δράσεων, οι οποίες εκδηλώνονται με βίαια ξεσπάσματα, για την κατηγοριοποίηση των οποίων προϋποτίθεται η διερεύνηση του κινήματος με το οποίο συνδέονται. Ως παραδείγματα αναφέρονται η αναταραχή (*riot*), η στάση (*revolt*), η ανταρσία (*rebellion*), η εξέγερση (*insurrection*) και η επανάσταση (*revolution*), τα οποία συνιστούν εκδηλώσεις επιθετικότητας που οφείλονται σε παγιωμένα και καινούργια κοινωνικά χάσματα (*cleavages*), τα οποία διαιρούν την κοινωνία σε αντιμαχόμενα “στρατόπεδα”⁶¹. Ο Ruggiero (2006) αναφέρεται και σε μορφές πολιτικής βίας μεγαλύτερης έντασης όπως η τρομοκρατία και ο πόλεμος, οι οποίες συνιστούν εκφράσεις «καθαρής» (*pure*) πολιτικής βίας με χρήση μαζικής βίας ενάντια σε πολίτες / αμάχους (*civilians*) και οι οποίες διέπονται από τυχαιότητα και μη συγκεκριμενοποιημένη επιλογή στόχων (σ. 161).

Η βία αποτελεί κατά τον Blumer μορφή συλλογικής διεκδίκησης στα πρώτα στάδια δραστηριοποίησης των κοινωνικών κινήματων με ρεφορμιστικά και επαναστατικά χαρακτηριστικά, μια ένδειξη πολιτικής ανωριμότητας, η οποία οδηγείται στη συνέχεια στο επόμενο στάδιο της λαϊκής απήχησης τους και τελικά στη θεσμοποίησή τους (Ruggiero, 2006: 83). Η θεσμοποίηση, ωστόσο, δεν αποτελεί πανάκεια στην πορεία εξέλιξης των κινήματων αυτών. Ο λόγος είναι ότι, ιδίως τα επαναστατικά κινήματα, προτείνουν ένα σύνολο ηθικών αξιών που συγκρούονται με τις κυρίαρχες, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό τους από την επίσημη πολιτική αρένα, την παρεμπόδιση των ενεργειών τους και την αναγκαστική ώθησή τους στο περιθώριο και την παρανομία (*underground*), εξέλιξη η οποία μπορεί να παρατηρηθεί και στα ρεφορμιστικά κινήματα, όταν θεωρηθεί ότι οι πρακτικές τους προκαλούν σε μεγάλο βαθμό κάποια ισχυρή ομάδα ή ιδιαίτερα συμφέροντα (Blumer, 1951 όπ. αναφ. στο Ruggiero, 2006: 85).⁶² Παραδείγματα από το

---

⁶⁰Εξάιρεση αποτέλεσαν οι επιστήμονες που έδωσαν έμφαση στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων, ως μορφές έκφρασης της συλλογικής δράσης με στόχο την κοινωνική αλλαγή, αποφεύγοντας έτσι το στιγματισμό της κοινωνικής αντίστασης γενικά, βίαιης και μη (Ruggiero, 2006). Η μελέτη των κοινωνικών κινήματων, για τους εκπροσώπους της Σχολής του Σικάγο, προσεγγίζεται μέσα από τη σκοπιά της συλλογικής συμπεριφοράς, με το κοινωνικό κίνημα να ορίζεται ως μία «συλλογικότητα η οποία δρα με κάποια συνέχεια για να προωθήσει ή να αντισταθεί σε μία αλλαγή στην κοινωνία ή στον οργανισμό του οποίου αποτελεί μέλος.» (Turner & Killian, 1987: 223).

⁶¹ Αναφορά στην τρομοκρατία ως μορφή πολιτικής βίας γίνεται στο κεφ. 5.4.

⁶² Για παράδειγμα, στην περίπτωση των εκδηλώσεων διαμαρτυρίας, οι οποίες υπάγονται στην κατηγορία της πολιτικής ανυπακοής, εάν το καθεστώς στο οποίο εκδηλώνονται εμποδίσει την

πρόσφατο παρελθόν οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, όταν πολιτικοποιημένες ομάδες πολιτών γίνονται στόχος της κυβέρνησης μέσω νομοθετημάτων που αποτελούν προσβολή για τα πολιτικά δικαιώματα, όπως στις περιπτώσεις των αναρχικών και των κομμουνιστών κατά τη μεταπολεμική περίοδο και την κυριαρχία του ψυχροπολεμικού κλίματος στις ΗΠΑ, η επιλογή της βίαιης διαμαρτυρίας είναι σχεδόν αναπόφευκτη (Smelser 1963 όπ. αναφ. στο Ruggiero, 2006)⁶³.

Ενώ η επιλογή της βίας ως μέσο διεκδίκησης ή μέσο δημοσιοποίησης ενός αιτήματος από ομάδες που είναι ή θεωρούνται αποκλεισμένες σε ένα πολιτικό περιθώριο έχει ερευνηθεί επιστημονικά, λίγη προσοχή έχει δοθεί στις περιπτώσεις που η βία χρησιμοποιείται από ομάδες, οι οποίες έχουν αποκτήσει θεσμική υπόσταση, όπως π.χ. τα συνδικάτα και τα σωματεία εργαζομένων. Σύμφωνα με τους Sherman Grant II και Wallace (1991), η χρήση βίας, σε αυτές τις περιπτώσεις, δεν αποτελεί πάγια τακτική των εμπλεκόμενων, αλλά συνιστά ένα επιλεκτικό, αμυντικής σημασίας μέσο, το οποίο εφαρμόζεται σε περιπτώσεις που μία κατάσταση θέτει σε κίνδυνο τα κεκτημένα μιας ομάδας ή την ίδια τη θέση της στην πολιτεία και το σύστημα.

Υιοθετώντας μια προσέγγιση των παραπάνω διαμαρτυριών από μία «καταστασιακή προοπτική» (*situational perspective*), οι Sherman Grant II και Wallace (1991) προτείνουν ότι η υπερ-εκλογίκευση των τακτικών μιας διαμαρτυρίας δεν είναι δόκιμη, καθώς οι τακτικές αλλάζουν κατά την εξέλιξη των γεγονότων. Κατά τους δύο επιστήμονες, η βία ως τακτική διεκδίκησης στις

πρόσβασή τους σε ευρύτερο κοινό αντιμετωπίζοντάς της ως εγκληματικές, ελέγχοντας για παράδειγμα τα Μέσα Ενημέρωσης, οι εκφραστές της πολιτικής ανυπακοής ενδέχεται να προσφύγουν σε περισσότερο ακραίες, κατά τον Zashin (1971), τακτικές, οι οποίες να περιλαμβάνουν έως και βίαιη αντίσταση, προκειμένου να δημοσιοποιήσουν το σκοπό τους.

⁶³ Τα παραδείγματα αυτά δεν αφορούν μόνο τη Βόρεια Αμερική, αλλά και την Ευρώπη και συνδέονται άμεσα με το γενικότερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο της περιόδου. Ξεκινώντας από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και φτάνοντας έως και τα μεταπολεμικά χρόνια, τη δεκαετία του '60 δηλαδή, το κοινωνικό τοπίο της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής υπέστη έντονο μετασχηματισμό, εντός του οποίου ξεπήδησαν νέα κοινωνικά κινήματα, τα οποία δεν προσδιορίζονταν πλέον οικονομικά, καθώς δεν κατείχαν κάποια συγκεκριμένη θέση στην παραγωγική διαδικασία, όπως κατείχαν π.χ. οι εργάτες που συμμετείχαν στο εργατικό κίνημα του προηγούμενου αιώνα, αλλά αποτελούσαν εκφραστές συλλογικών αναγκών ή επιθυμιών, που για να επιτευχθούν απαιτείτο η ανατροπή ή αναδιάρθρωση των υπάρχουσών κοινωνικών σχέσεων. Οι μορφές και η ανάδειξη των σύγχρονων αυτών κινήματων καθορίστηκαν, σύμφωνα με τον Τερζάκη (1989), από τη μείωση του ρόλου της εργασίας στις μεταπολεμικές κοινωνίες, τη διόγκωση του τριτογενούς τομέα και την αυτοματοποίηση της παραγωγής. Οι παράγοντες αυτοί οδήγησαν στο ξέσπασμα μιας κοινωνικής κρίσης, καθώς πολλοί άνθρωποι βρέθηκαν εκτοπισμένοι από την εργασία, δουλεύοντας περιστασιακά ή καθόλου, οι οποίοι δεν είχαν τη δυνατότητα να καταναλώσουν αγαθά, ώστε να τροφοδοτήσουν την εμπορευματική παραγωγή και οι οποίοι, μη έχοντας ως κίνητρο ή δεσμευτική εξάρτηση την εργασία – όπως στην περίπτωση του εργατικού κινήματος – προέκριναν νέες αξίες και άρχισαν να διεκδικούν μια καλύτερη ποιότητα ζωής συνολικά.

περιπτώσεις των διαμαρτυριών θεσμικά αναγνωρισμένων ομάδων δεν αποτελεί προβλέψιμη εξέλιξη, ενώ διακρίνεται από ένα χαρακτήρα επείγουσας κατάστασης· ενώ στην έναρξη μιας διαμαρτυρίας η βία ως πρακτική ενδέχεται να απορρίπτεται κατηγορηματικά, στη συνέχεια της διαμαρτυρίας μπορεί η βίαιη τακτική να παρουσιαστεί ως δόκιμη ή μόνη επιλογή, είτε επειδή οι ειρηνικές στρατηγικές εμποδίζονται από τις ελίτ ή δεν παρουσιάζουν την προσδοκώμενη αποτελεσματικότητα, είτε επειδή έχουν εξαντληθεί οι πόροι για την εφαρμογή άλλων τακτικών.

Ο Kritzer (1977), αξιοποιώντας τον ορισμό του Terchek για την πολιτική διαμαρτυρία, την οποία περιγράφει ως *«δημόσια ομαδική δραστηριότητα που χρησιμοποιεί πολιτικές αντιπαράθεσης για να ασκήσει πίεση σε συγκεκριμένους στόχους με σκοπό την επιρροή στη δημόσια πολιτική»* (Terchek, όπ. αναφ. στον Kritzer, 1977: 630) διακρίνει σε δύο κλίμακες διαμαρτυρίας: την καμπάνια διαμαρτυρίας και το περιστατικό διαμαρτυρίας. Στην πρώτη περίπτωση, πρόκειται για μία σειρά συμβάντων με συγκεκριμένο στόχο, ενώ στη δεύτερη περίπτωση για μεμονωμένα περιστατικά. Σε κάθε περίπτωση, επισύρει την προσοχή στο γεγονός ότι όταν μελετούμε τη βία στις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψη μας τη φύση του περιστατικού, αν αποτελεί δηλαδή τμήμα μιας διαδοχής περιστατικών ή ένα μεμονωμένο συμβάν, καθώς επίσης και τα χαρακτηριστικά της ευρύτερης εκστρατείας για την πρώτη περίπτωση, αλλά και τις συγκεκριμένες μεταβλητές που προσδιορίζουν το μεμονωμένο συμβάν. Η έλλειψη γνώσεων για τις λεπτομέρειες ενός συμβάντος αποτελεί σημαντικό παράγοντα που εμποδίζει τη διαδικασία της νομιμοποίησης ή απονομιμοποίησης μιας αμφιλεγόμενης βίαιης πράξης, όπως αυτή που εκδηλώνεται στα πλαίσια μιας κοινωνικής διαμαρτυρίας (Ball-Rokeach, 1972).

Στις περιπτώσεις των μεμονωμένων συμβάντων, συχνά ένα γεγονός σχετικά μικρής σημασίας μπορεί να λειτουργήσει ως αφορμή για την εκδήλωση ταραχών, οι οποίες αποτελούν μέσο έκφρασης διαμαρτυρίας ενάντια σε μια μεγαλύτερη κοινωνική αδικία, η οποία προϋπάρχει του περιστατικού. Στο ερώτημα γιατί η εξέγερση εκδηλώνεται τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή και στο συγκεκριμένο τόπο και όχι νωρίτερα, μια πιθανή απάντηση είναι ότι το περιστατικό-αφορμή αποκτά μια συμβολική βαρύτητα, ενώ λειτουργεί και ως εστιασμένος στόχος εκτόνωσης

του θυμού, ο οποίος προκύπτει από τη συνεχιζόμενη απογοήτευση απέναντι σε μία επίμονη αδικία (Waddington, 2000)⁶⁴.

Κατά τον Kritzer (1977) υπάρχουν τρεις κυρίαρχες μεταβλητές, οι οποίες καθορίζουν την χρήση ή μη βίας από διαδηλωτές. Η πρώτη μεταβλητή είναι ηθικής ή κανονιστικής φύσεως, υπό την έννοια ότι η χρήση της βίας ως τακτική διαμαρτυρίας εξαρτάται από το κατά πόσο είναι ηθικά ή κανονιστικά αποδεκτή από τους συμμετέχοντες στη διαδήλωση. Η δεύτερη μεταβλητή αφορά στην αντίληψη των διαδηλωτών για την αποτελεσματικότητα της βίας ως εργαλείο συγκριτικά με άλλες τακτικές, το οποίο σημαίνει ότι αν η χρήση βίας κρίνεται αποτελεσματική, και με δεδομένο ότι σε αυτήν την κρίση δεν παρεισφρεύουν οι ηθικές / κανονιστικές αναστολές της πρώτης μεταβλητής, αυξάνεται η πιθανότητα οι συμμετέχοντες σε μία διαδήλωση να προσφύγουν στη βία. Η τρίτη μεταβλητή σχετίζεται με το βαθμό στον οποίο οι διαμαρτυρόμενοι θα προκληθούν από την αστυνομία, κάτι το οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε με συγκαλυμμένο τρόπο, με την εμβόλιμη παρουσία ατόμων που θα διαδραματίσουν ρόλο «προβοκάτορα», είτε με τρόπο εμφανή, ο οποίος συνίσταται σε απευθείας επιθέσεις στους διαδηλωτές, είτε με την άσκηση άμεσης βίας είτε με άλλες μεθόδους όπως π.χ. οι αυθαίρετες συλλήψεις.⁶⁵

5.3. Απόψεις για τη συλλογικοποίηση της βίας

Η συλλογική βία, ως ένα σύνολο κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, έχει σύμφωνα με τον Tilly (2003) τα εξής χαρακτηριστικά: πρώτον, ότι επιφέρει άμεση ζημία σε άτομα ή/και αντικείμενα, δεύτερον, ότι περιλαμβάνει τουλάχιστον δύο συμμετέχοντες και τρίτον, ότι συνιστά αποτέλεσμα συντονισμού δράσεων των συμμετεχόντων. Επιπλέον, στον ορισμό της συλλογικής βίας δεν συμπεριλαμβάνει

---

⁶⁴ Σύμφωνα με το Williams (1970), στις περιπτώσεις ταραχών / επεισοδίων, οφείλουμε μεν να αναζητούμε τις αιτίες του προβλήματος, δηλαδή τους λόγους για τους οποίους οι πολίτες θέλουν να εκφράσουν τη δυσαρέσκειά τους, ωστόσο δεν πρέπει να θεωρούμε ως δεδομένο ότι μια μεγάλη αναταραχή εκδηλώνεται ως αποτέλεσμα ενός προϋπάρχοντος αποκρυσταλλωμένου παραπόνου των διαδηλωτών.

⁶⁵ Η επίδραση των μεταβλητών αυτών στην επιλογή της χρήσης βίας κατά τη διάρκεια μιας διαδήλωσης σχετίζεται και με την κλίμακα του περιστατικού διαμαρτυρίας, που αναφέρθηκε παραπάνω, σε σχέση δηλαδή με το αν το συμβάν της διαδήλωσης είναι μεμονωμένο ή εντάσσεται στα πλαίσια μιας ευρύτερης καμπάνιας. Η απόρριψη της βίας προσιδιάζει κατά τον Kritzer (1977) περισσότερο σε εκστρατείες διαμαρτυρίας μεγάλης κλίμακας, όταν η ηγετική ομάδα που ρυθμίζει την εκτύλιξη της δεν υφίσταται σημαντικές αλλαγές κατά την εξέλιξη της εκστρατείας. [Βλ. σχετικό πίνακα στο Kritzer, H., (1977), «Political Protest and Political Violence: A Nonrecursive Causal Model», *Social Forces*, 55 (3), σ. 632]

ενέργειες που δεν έχουν υλική ζημία ως αποτέλεσμα, καθώς επίσης και ενέργειες με μακροπρόθεσμο ή έμμεσο χαρακτήρα. Αν και τα περιστατικά της συλλογικής βίας παρουσιάζουν διακυμάνσεις από τόπο σε τόπο και από χρονική στιγμή σε χρονική στιγμή και είναι ως ένα βαθμό απρόβλεπτα, ο Tilly (2003) εκτιμά ότι υπάρχουν κοινοί συνδυασμοί αιτιών και συνθηκών σε κάθε περίπτωση, οι οποίοι μας βοηθούν να εντάξουμε συγκεκριμένα περιστατικά κάτω από την ίδια “ομπρέλα” της συλλογικής βίας, περιστατικά τα οποία δεν αποτελούν απλώς την εκτόνωση μιας ατομικής επιθετικότητας, αλλά δέχονται επιδράσεις από κοινωνικούς δεσμούς, δομές και διαδικασίες.

Πώς συλλογικοποιείται, όμως, μια βίαιη δράση ή με άλλα λόγια, τι είναι αυτό που κάνει τη συλλογική βία “συλλογική”; Το ερώτημα αυτό απασχόλησε τη Senechal de la Roche, η οποία μελέτησε τις περιπτώσεις συλλογικών εκφράσεων βίας, όπως παραδείγματος χάρη οι αναταραχές (*rioting*), στη βάση μιας γεωμετρικής προσέγγισης της κοινωνικής δράσης. Η Senechal de la Roche, βασιζόμενη στο έργο του Donald Black, αναλύει τις κοινωνικές διαμάχες με βάση την πολυδιάστατη κοινωνική τοποθεσία, στην οποία αυτές εκδηλώνονται. Ισχυρίζεται πως η συλλογική βία είναι εντονότερη, σοβαρότερη και πιθανότερη, όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση η οποία χωρίζει τους αντιπάλους που εμπλέκονται στη σύγκρουση.

Επιπλέον, αξιοποιώντας και εκείνη, όπως και ο Black, την έννοια της *στράτευσης* (*partisanship*), την είσοδο δηλαδή τρίτων μερών, τα οποία σε μία διπολική σύγκρουση τάσσονται με το ένα ή το άλλο μέρος, συλλογικοποιώντας τον έναν ή τον άλλο πόλο, εκτιμά ότι η συλλογικοποίηση της βίας συνιστά «*απευθείας λειτουργία της υψηλής στράτευσης*», η οποία «*λαμβάνει χώρα όταν (1) τρίτα μέρη υποστηρίζουν μία πλευρά έναντι της άλλης και (2) είναι αλληλέγγυα μεταξύ τους*» (Senechal de la Roche, 2001: 128). Η αλληλεγγύη των τρίτων μερών με την πλευρά την οποία υποστηρίζουν αυξάνεται όσο εντονότερη είναι η οικειότητα, η πολιτισμική ομοιογένεια και η αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Η υποστήριξη των τρίτων μερών συνιστά, σύμφωνα με τη Senechal de la Roche (2001), αποτέλεσμα κοινωνικής εγγύτητας με τη σύμμαχο πλευρά και αντίστοιχα κοινωνικής απόστασης με την αντίπαλη πλευρά, ενώ προϋποτίθεται η ύπαρξη διαφοράς status μεταξύ των δύο πλευρών (υψηλό vs χαμηλό). Κατά συνέπεια, η κοινωνική απόσταση μεταξύ των μελών μιας διαμαρτυρίας και των φορέων της πολιτικής εξουσίας, συλλογικοποιεί τον πόλο των πρώτων, καθώς τρίτα μέρη που παρουσιάζουν

ταύτιση ή εγγύτητα με τους διαμαρτυρόμενους, στρατεύονται σταδιακά στο πλευρό τους.

Στην περίπτωση των βίαιων πολιτικών κινήματων, ως οργανωμένη μορφή έκφρασης της βίαιης συλλογικής διεκδίκησης, ο Blumer (1951 όπ. αναφ. στο Ruggiero, 2006) προσδιορίζει την ανάπτυξη ομαδικού πνεύματος ως ένα από τα στάδια μέσα από τα οποία ένα κίνημα οργανώνεται και αναπτύσσεται. Η ομογενοποίηση των συμμετεχόντων σε συναισθηματικό επίπεδο, η δημιουργία μιας αίσθησης συλλογικού ανήκειν και συναδελφικής εγγύτητας, η οποία πραγματοποιείται με την απόρριψη εγωιστικών συμπεριφορών, τη μύηση σε τελετουργικές διαδικασίες και την από κοινού οικειοποίηση συμβόλων και άλλων εκφραστικών μέσων, οδηγεί στη σύσφιξη των εσωτερικών σχέσεων της ομάδας, αλλά και τον αυτοπροσδιορισμό της σε σχέση με εξωτερικές ομάδες.

Γενικότερα, η βίαιη πολιτική δράση «από τα κάτω» είναι κατά τον Ruggiero (2006) μια *από κοινού δράση (joint action)*, καθώς τη διατρέχει ένας ενιαίος χαρακτήρας, χωρίς να μπορεί να τμηματοποιηθεί σε ξεχωριστές δράσεις (Ruggiero, 2006). Σύμφωνα με τον Blumer (1951, όπ. αναφ. στο Ruggiero, 2006), ο οποίος είναι επηρεασμένος από τη σχολή σκέψης της συμβολικής αλληλεπίδρασης, οι φορείς της βίαιης πολιτικής δράσης λαμβάνουν υπόψη τους τους σκοπούς τους, τα διαθέσιμα μέσα για την επίτευξή τους, αλλά και τις ενδεχόμενες αντιδράσεις της αντίπαλης πλευράς, ενάντια της οποίας προετοιμάζουν την επίθεσή τους, αξιοποιώντας ένα συγκεκριμένο ερμηνευτικό πλαίσιο. Το ερμηνευτικό πλαίσιο αυτό συνήθως είναι επαναλαμβανόμενο, έτσι ώστε όλοι οι συμμετέχοντες στην από κοινού δράση γνωρίζουν πώς αντιδρούν και πώς οι άλλοι αναμένουν από αυτούς να αντιδράσουν, αξιοποιώντας παγιωμένα νοήματα και συνεπαγόμενα μονοπάτια δράσης.⁶⁶

Η Άρεντ (2000) παρατηρεί ότι η βία αποκτά συνιστά θελκτικότερο μέσο, όταν η δημόσια ζωή γραφειοκρατικοποιείται, όταν δηλαδή η εξουσία αποπροσωποποιείται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να καθίσταται «*εξουσία του Κανενός*», μια «*τυραννίδα χωρίς τύραννο*» (σ. 142), στην οποία δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι αποδέκτες της κοινωνικής διαμαρτυρίας, με κομματικούς μηχανισμούς που ακυρώνουν τη φωνή των πολιτών, ανεξάρτητα εάν η ελευθερία του λόγου και του συνέρχεσθαι είναι τυπικά σε ισχύ. Ως αποτέλεσμα της γραφειοκρατικοποίησης,

---

⁶⁶ Τα τελευταία ενδέχεται, ωστόσο, να πρέπει να ανανεωθούν, όταν κάνουν την εμφάνισή τους, νέες, ριζικά μη ικανοποιητικές συνθήκες στην κοινωνική ζωή (Ruggiero, 2006).

αλλά και της ραγδαίας προόδου της τεχνολογίας, ο άνθρωπος φαίνεται να χάνει σταδιακά τη δυνατότητά του να πράττει από κοινού με άλλους ή να συμμετέχει στη δημιουργία νέων πραγμάτων, ιδιότητα η οποία κατά την Άρεντ είναι προϋπόθεση για το χαρακτηρισμό του ανθρώπου ως πολιτικού όντος. Ως αποτέλεσμα αυτού προκύπτει η συμμετοχή σε ταραχές και εξεγέρσεις, η οποία κατά την Άρεντ (2000) δίνει στους συμμετέχοντες ενίοτε μια αίσθηση από κοινού δράσης, την οποία δεν μπορούν να απολαύσουν σε άλλα πεδία της κοινωνικής ζωής.

5.4. Ένοπλη βία και συλλογική διεκδίκηση: αναζήτηση συσχετίσεων στα πλαίσια της τρομοκρατικής δράσης

Η ένοπλη / τρομοκρατική δράση ως αντικείμενο κοινωνιολογικής μελέτης έλαβε ιδιαίτερη προσοχή μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Ωστόσο, ήδη από τη δεκαετία του '70 και μετά, παρατηρήθηκε μία αύξηση των δράσεων «αντιθετικής πολιτικής τρομοκρατίας»⁶⁷ (*oppositional political terrorism*), η οποία κινητοποίησε σημαντική ερευνητική δραστηριότητα με ποικίλα αντικείμενα διερεύνησης που σχετίζονταν με το φαινόμενο (Ross, 1993: 317). Στο άκουσμα του όρου «τρομοκρατία», η αυθόρμητη ανάκληση παραπέμπει συνήθως σε δράσεις με υποκείμενα άτομα ή ομάδες ατόμων, τα οποία βρίσκονται στο περιθώριο της πολιτικής εξουσίας. Ωστόσο, ο όρος «τρομοκρατία» χαρακτήριζε αρχικά την άσκηση βίας από την πλευρά της ίδιας της πολιτικής εξουσίας. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα (1793-1794), η λέξη «τρόμος» χαρακτήριζε τις οξείες κατασταλτικές πράξεις των Γάλλων επαναστατών εναντίον των εγχώριων αντιπάλων τους, κυρίως με τη μορφή εκτελέσεων (Tilly, 2004).

Σε σχέση με το φαινόμενο της τρομοκρατίας, όπως παρατηρείται σχεδόν για κάθε κοινωνικό φαινόμενο, είναι δύσκολο να επιτευχθεί συμφωνία των επιστημόνων που το μελετούν επί ενός κοινού ορισμού. Σύμφωνα με έναν συμβατικό ορισμό της τρομοκρατίας, ο οποίος τυγχάνει μιας σχετικής ομοφωνίας:

Η τρομοκρατία είναι μια μέθοδος μάχης στην οποία τυχαία ή συμβολικά θύματα γίνονται στόχοι βίας. Μέσω της προγενέστερης χρήσης βίας ή της αξιόπιστης απειλής βίας, τα υπόλοιπα μέλη μίας ομάδας τίθενται σε μία

---

⁶⁷ Η μετάφραση του όρου «oppositional» σε «αντιθετική» θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μας, να αντικατασταθεί και από τον περιφραστικό όρο «της εναντίωσης».

κατάσταση χρόνιου φόβου (τρόμος). Η θυματοποίηση του στόχου [...] δημιουργεί ένα ακροατήριο πέρα από το στόχο του τρόμου [...]. Ο σκοπός της τρομοκρατίας είναι είτε να ακινητοποιήσει το στόχο του τρόμου ώστε να παράγει αποπροσανατολισμό και / ή συμμόρφωση, ή να κινητοποιήσει δευτερεύοντες ζητούμενους στόχους ή στόχους προσοχής (Schmid, 1983: 11).

Ο Turk (2004) προσδιορίζει την τρομοκρατία ως την «εμπρόθετη στόχευση περισσότερο ή λιγότερο τυχαία επιλεγμένων θυμάτων των οποίων οι θάνατοι και τραυματισμοί αναμένεται να αποδυναμώσουν την πρόθεση του αντιπάλου να επιμείνει / εμμείνει σε μια πολιτική διαμάχη» (σ. 273). Κατά τον Γούναρη (2005), οι τρομοκρατικές ενέργειες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: πρώτον, σε αυτές που αποτελούν πολεμική τακτική, ως υποκατάστατο μιας εθνικής στρατιωτικής πολεμικής δράσης, άρα έχουν διεθνή χαρακτήρα⁶⁸ και δεύτερον, σε αυτές που αποτελούν ένοπλη αμφισβήτηση της εγκαθιδρυμένης πολιτικής εξουσίας στο εσωτερικό μιας χώρας.

Με το πέρασμα των χρόνων, στη βιβλιογραφία παρουσιάστηκαν διάφορες αιτιολογικές προσεγγίσεις για το φαινόμενο της τρομοκρατίας, μεταξύ των οποίων κυριάρχησαν οι ψυχολογικές αιτιολογήσεις (*psychological*), οι αιτιολογήσεις της ορθολογικής επιλογής (*rational choice*) και οι δομικές αιτιολογήσεις (*structural*) (Rossi, 1993). Οι ψυχολογικές θεωρίες επιχειρούν να προσδιορίσουν και να εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους τα άτομα εμπλέκονται σε τρομοκρατικές ενέργειες, τη δυναμική των τρομοκρατικών οργανώσεων και την επίδραση που ασκούν στην τρομοκρατική δράση οι συμμετοχοί της, δηλαδή οι δράστες, τα θύματα, το κοινό στο οποίο απευθύνεται κ.λπ. Οι θεωρίες της ορθολογικής επιλογής προσπαθούν να εξηγήσουν την εμπλοκή στην τρομοκρατική δράση μέσα από μία προσέγγιση κόστους-οφέλους. Τέλος, οι δομικές θεωρίες εντοπίζουν τα

---

⁶⁸ Η διεθνοποίηση της τρομοκρατικής δράσης, λόγω της αναβάθμισης των επικοινωνιακών διαύλων (βλ. διαδίκτυο), καθώς επίσης και η προσβασιμότητα των τρομοκρατικών οργανώσεων σε όπλα, τα οποία θα μπορούσαν να επιφέρουν μαζικούς θανάτους και καταστροφές, οδήγησαν στη λήψη μέτρων τα οποία δικαιολογήθηκαν ως μέσα υπεράσπισης της κοινωνίας, ωστόσο η εφαρμογή τους σήμανε την καταπάτηση παγιωμένων δικαιωμάτων και την πρακτική κατάργηση νόμων που υπερασπίζονταν τα δικαιώματα αυτά. Ο Turk (2004) αναφέρει χαρακτηριστικά παραδείγματα μέτρων όπως την απροσδιόριστου χρόνου κράτηση υπόπτων, την εκτεταμένη παρακολούθηση ηλεκτρονικών επικοινωνιών, οικονομικών συναλλαγών και άλλων αρχείων, την παραβίαση απορρήτου συνομιλιών μεταξύ κρατουμένων και συνηγόρων, τη δημιουργία στρατιωτικών δικαστηρίων με αυξημένα προνόμια επιβολής καταδικών, την εξωδικαστικά αποφασιζόμενη δολοφονία υπόπτων τρομοκρατίας ανεξαρτήτως προέλευσης, την ανεμπόδιστη ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ εθνικών μυστικών υπηρεσιών και την προσπάθεια για άρση όλων των πιθανών εμποδίων στην πρόσβαση σε προσωπικά δεδομένα υπόπτων ατόμων ή ομάδων με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας.

αίτια της τρομοκρατίας στην πολιτική, πολιτισμική, οικονομική και κοινωνική δομή των κοινωνιών. Σε θεωρητικό επίπεδο, παραμένει επίσης ανοικτό στη βιβλιογραφία το ζήτημα της ταύτισης ή μη των αιτιών γένεσης της τρομοκρατίας και αυτών της πολιτικής βίας. Άλλοι θεωρητικοί αντιλαμβάνονται την τρομοκρατία ως μια μορφή πολιτικής βίας, άλλοι ειδικότερα ως μία τακτική ανταρτοπολέμου, άλλοι την απορρίπτουν ως τακτική ανταρτοπολέμου και άλλοι την αντιμετωπίζουν ως ένα εντελώς μοναδικό φαινόμενο (Rossi, 1993).

Σε μια ερμηνευτική προσέγγιση του φαινομένου, ο Turk (2004) επισημαίνει ότι, σε αντίθεση με την εντύπωση που δημιουργείται από επίσημες αναφορές αξιωματούχων ή από αναφορές στα μέσα ενημέρωσης, η κοινωνιολογική σκέψη δεν εκλαμβάνει την τρομοκρατία ως ένα δεδομένο του πραγματικού κόσμου, αλλά ως μία κοινωνική κατασκευή, η οποία συνιστά αποτέλεσμα μιας προκατειλημμένης ερμηνείας που αποδίδεται σε κάποια γεγονότα και στις υποτιθέμενες αιτίες τους. Αναλύοντας το συγκεκριμένο επιχείρημα, εξηγεί ότι το σύνολο των δράσεων ή τα πρόσωπα, που ένα κυβερνητικό ή άλλο σώμα ορίζει ως «τρομοκρατία» ή ως «τρομοκράτες» αντίστοιχα, για την αντίπαλη πλευρά ορίζεται ως «απελευθερωτικός αγώνας» ή «μάρτυρες» αντίστοιχα (Turk, 2004: 272).

Ο Turk (2004) προσθέτει ότι στο ζήτημα των χαρακτηρισμών προσώπων και δράσεων, η πλευρά των κυβερνητικών ή άλλων επίσημων φορέων είναι προνομιά, καθώς μπορεί εύκολα να ετικετοποιήσει μια απειλητική γι' αυτούς βίαιη συμπεριφορά ως «τρομοκρατική». Αυτό καθίσταται δυνατό με την κατάρτιση καταλόγων οργανώσεων, μελών, υποστηρικτών και χρηματοδοτών τους με βάση όχι μόνο την αντικειμενική απειλή που εγκυμονούν, αλλά και με βάση πολιτικά, οικονομικά ή στρατιωτικά κριτήρια και συμφέροντα (Turk, 2004). Αντίθετα, η αντίπαλη πλευρά δεν μπορεί εύκολα να ετικετοποιήσει την άσκηση βίας από την πλευρά του κράτους ως «κρατική τρομοκρατία», εκτός αν έχει τη στήριξη διεθνών φορέων.⁶⁹

Αναφερόμενος στην έρευνα των Krueger & Maleckova, η οποία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η τρομοκρατία δεν αποτελεί απάντηση στη φτώχεια, αλλά σε αισθήματα αγανάκτησης ή απογοήτευσης, τα οποία γεννώνται εντός καταπιεστικών

---

⁶⁹ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ψυχροπολεμικής περιόδου, κατά την οποία οι ΗΠΑ προωθούσαν την έννοια της «κρατικά χρηματοδοτούμενης» αντιαμερικανικής τρομοκρατίας σε χώρες φίλα προσκείμενες προς τη Σοβιετική Ένωση, χωρίς να επιβεβαιώνεται πράγματι οικονομική ή άλλη σύνδεση των χωρών αυτών με τη Σοβιετική Ένωση ή ατζέντα των δράσεων με περιεχόμενο σχετικό με την ψυχροπολεμική διαμάχη (Turk, 2004).

ή κατασταλτικών πολιτικών περιβαλλόντων, ο Turk (2004) επισημαίνει ότι για να ερμηνευτεί το φαινόμενο της τρομοκρατίας χρειάζεται να εγκαταλειφθούν οι παραδοσιακές εννοιολογήσεις για την ενεργοποίηση της βίαιης συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα, ο Αμερικανός κοινωνιολόγος εκτιμά ότι δεν προκύπτει αιτιολογική σχέση μεταξύ της εμπλοκής σε τρομοκρατικές ενέργειες και ψυχοπαθολογιών ή υλικής μειονεξίας και προτείνει ότι η προσοχή των ερευνητών θα πρέπει να εστιαστεί στο πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου εκδηλώνονται οι τρομοκρατικές ενέργειες και στον πολιτικό αντίκτυπο τον οποίο επιχειρούν να επιφέρουν.

Ο Turk εξηγεί ότι ενώ παλαιότερα οι δράστες πολιτικής βίας χαρακτηρίζονταν «αποδιοργανωμένοι» ή θεωρείτο ότι είχαν έλλειψη σωστής «ηθικής κοινωνικοποίησης», πλέον έχει γίνει αποδεκτό ότι «η αντίσταση στην εξουσία ή μια συγκεκριμένη ηθική τάξη είναι περισσότερο πιθανό να απορρέει από μία εμπειριστατωμένη θέση παρά από παθολογία ή ελλιπή κοινωνικοποίηση» (Turk, 2004: 278). Ενισχύει δε το επιχειρήματά του με τη διαπίστωση ότι έχουν αυξηθεί οι ερευνητικές ενδείξεις ότι ο τυπικός τρομοκράτης ανήκει σε οικονομικά και κοινωνικά προνομιούχες κατηγορίες πολιτών και φαίνεται να κινητοποιείται, όχι από προσωπική ή οικογενειακή οικονομική δυσπραγία, αλλά από δυσαρέσκεις πολιτικού ή ιδεολογικού τύπου.

Ανεξάρτητα από την παραδοχή ή όχι πολιτικών κινήτρων στην ενεργοποίηση μιας τρομοκρατικής δράσης, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι η αναφορά της λέξης «τρομοκρατία» ή της φράσης «τρομοκρατική ενέργεια» φορτίζεται σχεδόν αυτόματα με αρνητικές συνδηλώσεις, που εμπεριέχουν την ηθική αποδοκιμασία αυτού που περιγράφουν (Γούναρης, 2005).⁷⁰ Σε σχέση δε με την ηθική αξιολόγηση της τρομοκρατικής δράσης, αναφέρονται δύο αντιθετικές απόψεις. Η πρώτη άποψη είναι ότι η τρομοκρατική δράση είναι δηλωτική της παραβίασης της δεοντολογικής αρχής του ακαταδίωκτου των μη εμπολέμων ή των αθώων αμάχων⁷¹ και «προεξοφλεί ένα μη επωφελές αποτέλεσμα, αυτό του τρόμου ή του θανάτου μη

---

⁷⁰ Γι' αυτό το λόγο, στην ανάλυσή του ο Γούναρης (2005) δηλώνει ότι προτιμά τη χρήση του όρου «ένοπλη βία» από τη χρήση του όρου «τρομοκρατία», καθώς η πρώτη θεωρείται ως περισσότερο αποχρωματισμένη συναισθηματικά σε σχέση με τη δεύτερη.

⁷¹ Η ακριβής εννοιολόγηση του όρου «μη εμπόλεμος» ή «αθώος άμαχος» δεν είναι συνιστά εύκολο εγχείρημα. Ο Γούναρης (2005) παραθέτει στο άρθρο του τις απόψεις της Anscombe, η οποία θέτει το πρόβλημα της ακριβούς χάραξης της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ εμπολέμων και μη και καταγράφει τις εννοιολογικές τροχοπέδες που αντιμετωπίζονται κατά τη διαδικασία αυτή. Π.χ. αν ορίζουμε ως αθώο ή μη εμπόλεμο εκείνον που δεν πολεμά ούτε ασχολείται με τον εφοδιασμό εκείνων που πολεμούν, ένας απλός αγρότης που καλλιεργεί στάρι, το οποίο χρησιμοποιείται για την τροφοδοσία των στρατιωτών, σε ποια από τις δύο κατηγορίες κατατάσσεται;

επιβλαβών πολιτών» (Γούναρης, 2005). Η δεύτερη άποψη αφορά στην επίκληση του νόμου του διπλού αποτελέσματος κατά Nagel⁷², δηλαδή στην αποδοχή της ύπαρξης μιας ηθικής διάκρισης μεταξύ της σκόπιμης δολοφονίας ενός αθώου ως μέσο ή ως αυτοσκοπό και στην πρόκληση του θανάτου ενός αθώου ως παράπλευρο έκδοχο μιας άλλης σκόπιμης ενέργειας, με την επιφύλαξη ότι ο συγκεκριμένος νόμος μπορεί να υπαχθεί σε ασαφείς ή υποκειμενικές ερμηνείες.

Γενικότερα, η ηθική αξιολόγηση μιας ενέργειας, η οποία ορίζεται ως «τρομοκρατική» αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα, καθώς η ίδια η έννοια της «τρομοκρατίας», όπως είδαμε παραπάνω, είναι ανοιχτή σε ερμηνείες (Γούναρης, 2005)⁷³, τόσο ώστε να μην επιτρέπει σε καμία περίπτωση την αυτόματη σύνδεσή της με κοινωνικά δίκαιες συλλογικές διεκδικήσεις ή την αυτόματη ηθική καταδίκη της. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Tilly (2004), ο τρόμος αποτελεί μια μορφή στρατηγικής και όχι ένα δόγμα, η οποία υιοθετείται και εφαρμόζεται από διαφορετικές ομάδες με διακριτά συμφέροντα, οι οποίες άλλοτε μάχονται και άλλοτε όχι υπέρ της άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων ή της επίλυσης πολιτικών ζητημάτων προς όφελος του λαϊκού συμφέροντος⁷⁴.

5.5. Η θέση της βίας στη συλλογική διεκδίκηση

Οι εκδηλώσεις κοινωνικής διαμαρτυρίας που καταλήγουν σε αναταραχές ή βίαια επεισόδια τείνουν συχνά να προκαλούν προβληματισμό. Φορείς αυτού του προβληματισμού είναι όσοι ενστερνίζονται την άποψη ότι *«το δικαίωμα της διαφωνίας είναι ένα πράγμα, η βία ως έκφραση της διαφωνίας είναι ένα άλλο»* (Williams, 1970: 98 – 9).⁷⁵ Ωστόσο, σύμφωνα με τον Crossley (2003), προκειμένου

⁷² Πρόκειται για τον αμερικανό φιλόσοφο Thomas Nagel (βλ. αναλυτικό βιογραφικό στο <http://philosophy.fas.nyu.edu/object/thomasnagel>, Τελευταία επίσκεψη 12-02-2014)

⁷³ Ο Γούναρης (2005) απορρίπτει τη χρήση της ένοπλης βίας. Αξιοποιώντας τη φουκωική περιγραφή της εξουσίας ως ένα πλέγμα σχέσεων δύναμης μέσα στην κοινωνία, που αντιτίθεται στη μαρξιστική αντίληψη του κράτους ως υποκειμένου, επισημαίνει ότι *«η εξουσία δεν είναι συγκεντρωμένη σε ένα ή σε μερικά πρόσωπα, ώστε να μπορείς να κηρύξεις πόλεμο εναντίον τους ή να τα πυροβολήσεις. Ο ίδιος ο εξουσιαζόμενος σε μια σχέση, είναι εξουσιαστής σε μια άλλη και η ίδια η αντίσταση επικυρώνει την πράξη που την προκαλεί»*.

⁷⁴ Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται σε δύο μεγάλες κατηγορίες ομάδων, που υιοθετούν τον τρόπο ως στρατηγική, αυτές των ειδικών και μη ειδικών της βίας (*violent specialists/nonspecialists*), κάθε μία από τις οποίες τις χωρίζει σε άλλες δύο υποκατηγορίες: τους ειδικούς της βίας στις κυβερνητικές / μη κυβερνητικές / αντικυβερνητικές παραστρατιωτικές ομάδες (*militias*) και στους συνωμότες (*conspirators*) και τους μη ειδικούς της βίας στους αυτονομιστές (*autonomists*) και στους ζηλωτές (*zealots*) (Tilly, 2004: 11).

⁷⁵ Πολλοί θεωρητικοί έχουν εκφράσει την άποψη ότι τα κατά προτεραιότητα «όπλα» στη διαδικασία επίλυσης των πολιτικών διαμαρτυριών είναι η λογική, ο συμβιβασμός και ο ψυχραιμής διάλογος,

να αντιληφθούμε, να κατανοήσουμε και εν τέλει να εκλογικεύσουμε τη δραστηριότητα ενός κινήματος διαμαρτυρίας, οφείλουμε πρώτα να προβούμε σε μία ανάλυση των κύριων παραπόνων (*grievances*) που αυτό εκφράζει, καθώς θεωρεί ότι «ο ακτιβισμός “βγάζει νόημα” στο βαθμό που μπορεί να γίνει αντιληπτός ως μία σκόπιμη απάντηση σε ένα πρόβλημα» (σ. 10).

5.5.1. Προσεγγίσεις με έμφαση στη ψυχολογική / θυμική διάσταση της συλλογικής εξεγερσιακής συμπεριφοράς

Επιστήμονες όπως οι Le Bon, Martin και Ross πρότειναν ότι οι συμπεριφορά του πλήθους καθορίζεται κυρίως από συναισθηματικής φύσεως μεταβλητές (Marx, 1972). Οι βίαιες ταραχές αποδίδονται από τους επιστήμονες αυτούς σε ενστικτώδεις παρορμήσεις των συμμετεχόντων, σε αγελαία ένστικτα, σε αταβιστικές τάσεις, κ.λπ., προτείνουν, δηλαδή, ότι το ξέσπασμα των βίαιων ταραχών δεν συνιστά αποτέλεσμα έλλογης συμπεριφοράς, αλλά αποτέλεσμα αρχέγονων παθών των μελών του εξεγειρόμενου πλήθους, ένα πλήθος το οποίο θεωρούν «ομοιόμορφο σε ιδέες (*like-minded*), καταστροφικό, άλογο, άστατο και ευεπηρεάστο, και αποτελούμενο από κοινωνικώς απροσάρμοστους, εγκληματίες και αλήτες» (Marx, 1972: 48). Τα πάθη αυτά είτε καθιστούν τα μέλη του πλήθους χειραγωγήσιμα από τους ταραχοποιούς, όπως προτείνει ο Le Bon (1895, ό.π. αναφ. στον Waddington, 2000), είτε οι ταραχοποιοί γίνονται στην πραγματικότητα αθύρματα στα χέρια δυνάμεων τις οποίες ούτε μπορούν να κατανοήσουν ούτε μπορούν να ελέγξουν, χωρίς να μπορούν να προσδιορίσουν επακριβώς την προέλευση της δυσαρέσκειάς τους.⁷⁶

καθώς η πρόκληση του κρατικού μονοπωλίου της βίας μπορεί να επιφέρει περισσότερα δεινά από όσα επιχειρεί να ανακόψει (McLaughlin, 1996). Κατά την Άρεντ (2000) η αδυναμία να προβλέψουμε εν τέλει τις απώτερες συνέπειες των πράξεων μας, καθιστά τη βία ως ορθολογική επιλογή μόνο σε περιπτώσεις βραχυπρόθεσμων στόχων, όπως η άμεση επισήμανση μιας αδικίας και η αφύπνιση της κοινής γνώμης απέναντι στην αδικία αυτή. Επιπλέον, δίνει έμφαση στο γεγονός ότι η ενδεχόμενη αποτυχία μιας βίαιης διαμαρτυρίας το πιθανότερο είναι να προκαλέσει μια ακόμα πιο βίαιη αντίδραση.

⁷⁶ Η τελευταία παρατήρηση προκύπτει από το γεγονός ότι διάφοροι συγγραφείς έχουν διαπιστώσει ότι, παραδόξως, παράγοντες όπως η σχετική φτώχεια και οι βελτιούμενες κοινωνικές συνθήκες μπορεί να επηρεάσουν περισσότερο προς το ξέσπασμα μιας βίαιης εξέγερσης παρά τα αντίθετά τους (Waddington, 2000), δηλαδή η απόλυτη φτώχεια και οι φθίνουσες κοινωνικές συνθήκες. Ο Waddington (2000) εκφράζει σημαντικές αντιρρήσεις σε σχέση με την αντίληψη της συμμετοχής σε μια βίαιη εξέγερση ως μη έλλογη συμπεριφορά, καθώς θεωρεί ότι η αντίληψη αυτή «αντανακλά μια συντηρητική ελιτίστικη άποψη, η οποία αποτυγχάνει να αναγνωρίσει τα παράπονα που οδηγούν στη διαμαρτυρία, στην αταξία, στις ταραχές και στην ανταρσία» (σ. 160).

Κατά την Άρεντ (2000) η βία είναι συχνά αποτέλεσμα της οργής, ενός συναισθήματος το οποίο μπορεί να έχει ενίοτε ανορθολογικά και παθολογικά χαρακτηριστικά, όπως και κάθε ανθρώπινο συναίσθημα, ωστόσο στην έξαρσή του δεν σημαίνει ότι συνιστά μια κατάσταση εξωανθρώπινη ή κτηνώδη. Επισημαίνει ότι η οργή δεν συνιστά αυτόματη αντίδραση απέναντι σε κάποιο δυσάρεστο γεγονός, αλλά προκύπτει όταν θίγεται το αίσθημα δικαίου του φέροντος το συναίσθημα, όταν δηλαδή ο οργιζόμενος διαβλέπει τη στέρηση μιας υπαρκτής δυνατότητας αλλαγής σε μια κατάσταση που προκαλεί πόνο ή δυστυχία. Αναγνωρίζοντας δε την οργή ως «φυσικό» ανθρώπινο πάθος, του οποίου η κατά καιρούς αντι-θεσμική εκτόνωση δεν το απαλλάσσει από τον βαθιά ανθρώπινο χαρακτήρα του ούτε το περιορίζει σε μία απλή έκφραση συγκινησιακής φόρτισης, η Άρεντ εκτιμά ότι *«η προσφυγή στη βία, όταν βρίσκεται κανείς αντιμέτωπος με εξοργιστικά γεγονότα ή συνθήκες, είναι πολύ μεγάλος πειρασμός, λόγω της εγγενούς αμεσότητας και ταχύτητάς της»*, αλλά και ότι *«σε ορισμένες περιστάσεις η βία –το να ενεργεί κανείς χωρίς επιχειρήματα ή λόγια και χωρίς να υπολογίζει τις συνέπειες– είναι ο μόνος τρόπος να ισορροπήσει ξανά η πλάστιγγα της δικαιοσύνης»* (Άρεντ, 2000: 123).⁷⁷

Προσεγγίζοντας τη βίαιη έκφραση συλλογικής διαμαρτυρίας από ψυχολογική σκοπιά, ο Cormier πραγματοποιεί μια κλινική προσέγγιση στην εκδήλωσή της, περιγράφοντάς την ως αποτέλεσμα *παρανοϊκής σκέψης (paranoid thinking)*

---

⁷⁷ Ωστόσο, η Άρεντ (2000) διαπιστώνει τεράστιο χάσμα μεταξύ των κρατικών και των λαϊκών βίαιων μέσων, το οποίο δεν μπορούν να καλύψουν εύκολα ενδεχόμενες τεχνικές βελτιώσεις, με αποτέλεσμα η βίαιη αντίδραση σε μία βίαιη εξουσία να δείχνει καταδικασμένη σε αποτυχία. Για την Άρεντ, η αποτυχία οφείλεται στη διατήρηση της δομής ισχύος μιας κυβέρνησης, δηλαδή στην υπακοή στρατιωτικών και αστυνομικών δυνάμεων στις εντολές της. Όταν η υπακοή αυτή δεν υπάρχει πια, η εξέγερση μπορεί να σημειώσει επιτυχία, με τα βίαια μέσα της να γίνονται κατόπιν άχρηστα, καθώς οι αντίπαλες δομές ισχύος θα έχουν αποδυναμωθεί. Επομένως, για την Άρεντ (2000) *«τα πάντα εξαρτώνται από τη δύναμη που βρίσκεται πίσω από τη βία»* και *«όπου η δύναμη βρίσκεται σε αποσύνθεση, οι επαναστάσεις είναι δυνατές, αλλά όχι αναγκαίες»* (σ. 109 – 110). Εδώ φαίνεται να αποδίδεται στη βία ως μέσο αντίστασης έναν μάλλον μάταιο χαρακτήρα, καθώς η βία των εξουσιαζομένων είναι υποδεέστερη της βίας των εξουσιαζόντων, ενώ σε περίπτωση αποδυνάμωσης των δεύτερων, η χρήση της από τους πρώτους καθίσταται έως και περιττή. Βέβαια, δεν είναι πάντα εύκολο να αποκαλυφθούν οι αδυναμίες ενός καθεστώτος ούτε είναι δεδομένη η ετοιμότητα εκείνων που αντιτίθενται σε ένα καθεστώς να εκμεταλλευτούν την αποδυνάμωσή του. Κατά την Άρεντ (2000) πολλά ανίκανα καθεστώτα συνέχισαν την πορεία τους για αρκετό καιρό, προτού δοκιμαστεί η κραταιότητά τους σε κάποιας μορφής ανοιχτή σύγκρουση. Όπως επισημαίνει και ο Zashin (1971), η πολιτική γενικά, αλλά και ειδικότερα η διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων, αποτελούν συνεχείς διαδικασίες, με εδραιωμένες σχέσεις μεταξύ των συμμετεχόντων σε αυτές, με αποτέλεσμα *«οποιοσδήποτε παρεμβαίνει σποραδικά σε αυτές τις διαδικασίες πιθανώς είναι σε μια μειονεκτική θέση, επειδή στερείται αυτών των σχέσεων»* (σ. 246). Τονίζει, επίσης, ότι η ελλιπής προσβασιμότητα των πολιτών στις διαδικασίες αυτές έχει ένα σημαντικό κόστος γι' αυτούς και ένα κόστος το οποίο δεν είναι εξίσου μοιρασμένο σε όλα τα μέλη της κοινωνίας. Πάντως, η εξέγερση των γάλλων φοιτητών του 1968 απέδειξε, σύμφωνα με την Άρεντ (2000), ότι η τρωτότητα ενός πολιτικού συστήματος μπορεί εύκολα να δοκιμαστεί, όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν.

(Cormier, 1971: 100), μολονότι δεν τη σχετίζει με κάποιου είδους πνευματική διαταραχή ή ανισορροπία. Η παρανοϊκή σκέψη, κατά τον Cormier, ή αλλιώς ο σχηματισμός μιας παρανοϊκής αντίληψης, συνίσταται στην τροποποιημένη πρόσληψη του εξωτερικού κόσμου ή μέρους αυτού ως κάτι καλοπροαίρετο ή κακοπροαίρετο, πρόσληψη η οποία δημιουργεί μια καινούργια πραγματικότητα για το άτομο. Πρόκειται για μια αλλοιωτική διανοητική διαδικασία, την οποία ακολουθεί και η υγιής σκέψη, ωστόσο σε αντίθεση με την παθολογική σκέψη, το υποκείμενο της πρώτης έχει συνείδηση της αλλοίωσης αυτής. Παράδειγμα μιας τέτοιας διανοητικής διαδικασίας είναι η ιδεαλιστική νοητική κατασκευή ενός καλύτερου κόσμου -μιας ουτοπίας-, ο οποίος διαφοροποιείται από τον πραγματικό, κατασκευή η οποία γίνεται ξεκάθαρα αντιληπτή από το υποκείμενο ως νοητικό προϊόν (Cormier, 1971).

Αξιοποιώντας κατ' αρχήν το παράδειγμα της φυλακής, για να το ανάγει εν συνεχεία στο σύνολο της κοινωνίας, ο Cormier (1971) παρατηρεί ότι η έλλειψη ελευθερίας δημιουργεί δυσπιστία σε όσους την υφίστανται και ενεργοποιεί αμυντικούς μηχανισμούς με στοιχεία παρανοϊκής σκέψης, όπως αυτή προσδιορίστηκε παραπάνω. Η έλλειψη ελευθερίας δεν αφορά μόνο στην επιβολή φυσικών δεσμών στον άνθρωπο, αλλά μπορεί να μεταφραστεί, κατά τον Cormier (1971) σε «*φτώχεια, διακρίσεις, διαχωρισμό, υποταγή σε μια αμφισβητήσιμη κοινωνική τάξη (order)*» (σ. 105). Στο δίπολο δίκτη – διωκόμενου, το οποίο σχεδόν αναπόφευκτα αναδύεται, ο στερούμενος την ελευθερία του, αντιλαμβάνεται στα πλαίσια μιας παρανοϊκής σκέψης, ενός παρά ταύτα υγιούς μυαλού, ως δίκτη οποιονδήποτε αντιπροσωπεύει την κοινωνία, από την οποία έχει εκουσίως αποσχισθεί. Η διαμάχη μεταξύ «*δίκτων*» και «*διωκόμενων*», όπου οι τελευταίοι αντιμάχονται τους πρώτους αμυνόμενοι για τη στέρηση που υφίστανται, είναι κατά τον Cormier απολύτως υγιής και επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι «*μπορεί να συμβεί σε μια δημοκρατική και εύπορη κοινωνία, όταν μέσα από την αποτυχία να συλλογιστούμε μία ορθή κοινωνική πολιτική, μία σημαντική ομάδα πολιτών στερείται de facto αν όχι de jure των νομίμων δικαιωμάτων τους.*» (σ. 106).⁷⁸

---

⁷⁸ Για τον Becker (2003), το δίπολο δίκτη-διωκόμενου δεν είναι μονόδρομο, αλλά οι ρόλοι μπορούν να εναλλάσσονται. Πιο συγκεκριμένα, αναφερόμενος στις περιπτώσεις παραβίασης των κοινωνικών κανόνων, οι οποίοι προσδιορίζουν την αποδεκτή και απορριπτέα κοινωνική συμπεριφορά, κάνει λόγο για τους *outsiders*, αυτούς δηλαδή που η κοινωνία θεωρεί παρείσακτους, επειδή παραβίασαν τους παραδεδεγμένους κανόνες. Στην παρατήρηση αυτή προσθέτει ότι υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ο «*παρείσακτος*» δεν παραδέχεται τον κανόνα, για την παραβίαση του οποίου κατηγορείται, με αποτέλεσμα να μην νομιμοποιεί το δικαίωμα εκείνων που τον κρίνουν να

Ο Cormier (1971) θεωρεί ότι ακόμα και η μη βίαιη δράση, μπορεί εύκολα να εξελιχθεί σε βίαιη, καθώς σε κάθε περίπτωση εμπεριέχει συγκαλυμμένη επιθετικότητα. Ισχυρίζεται, λοιπόν, ότι για να παραμείνει μία κοινωνική διαμαρτυρία ειρηνική, προϋποτίθεται η ύπαρξη *περιοριστικών φιγούρων* (*restraining figures*) στις τάξεις της (σ. 113), προσωπικοτήτων δηλαδή οι οποίες να θέτουν συνεχώς όρια και να έχουν τον πλήρη έλεγχο πάνω στην εξέλιξη της διαμαρτυρίας, καθώς μια ελάχιστη εξωτερική πρόκληση θα μπορούσε να εγείρει έντονες αντιδράσεις, ακόμα και αν η πρόθεση των διαμαρτυρόμενων είναι κατ' αρχήν ειρηνική.⁷⁹ Οι ειρηνικές διαμαρτυρίες, για τις οποίες κάνει λόγο ο Cormier (1971), χαρακτηρίζονται από τον ίδιο ως *συλλογικές πειθαρχημένες διαμαρτυρίες* (*collective orderly protests*), διαφωνώντας με τη χρήση του όρου *παθητικές διαμαρτυρίες*, καθώς θεωρεί δεδομένη την ύπαρξη της επιθετικότητας και σε αυτές τις μορφές αντίδρασης, απλώς διευκρινίζει ότι η επιθετικότητα αυτή τίθεται υπό αυστηρούς περιορισμούς από τους ψυχραιμότερους. Επιπλέον, προσθέτει ότι ο έλεγχος δεν μπορεί να τηρηθεί για πολύ, εάν το σύνολο ή μέρος των αιτημάτων της πειθαρχημένα διαμαρτυρόμενης ομάδας δεν ικανοποιηθούν σε εύλογο χρονικό διάστημα. Κατά συνέπεια, ο Cormier θεωρεί ότι η «ειρηνική» στρατηγική στην κοινωνική διαμαρτυρία είναι αναγκαστικά βραχυπρόθεσμη, καθώς η μη άμεση ικανοποίηση των σχετικών με αυτή αιτημάτων αναπόφευκτα οδηγεί τη διαμαρτυρία σε «ανάφλεξη»^{80, 81}.

του αποδώσουν ευθύνη για τις πράξεις του. Κατά συνέπεια, σε αυτήν την περίπτωση, ο χαρακτηρισμός “outsiders” αποδίδεται πλέον από το διωκόμενο στους διώκτες.

⁷⁹ Η μη ύπαρξη στοιχειώδους περιφούρησης μιας διαμαρτυρίας, ορισμένες φορές, παρέχει αφορμές και για διαστρέβλωση του χαρακτήρα της και παρεξήγηση των προθέσεων των μετόχων της από την κοινή γνώμη. Ο Zashin (1971) διαπιστώνει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, άτομα τα οποία δεν ενστερνίζονται απαραίτητα το σκοπό μιας διαμαρτυρίας, παρεισφρύνουν στις τάξεις των διαδηλωτών και επιδίδονται σε βίαιες πράξεις, αντίθετα προς το ειρηνικό πνεύμα των συμμετεχόντων, αντιπροσωπεύοντας σε κάποιες περιπτώσεις «μια αποτυχία από την πλευρά της ηγεσίας της διαμαρτυρίας να λάβει επαρκείς προφυλάξεις» (σ. 106).

⁸⁰ Η μελέτη ιστορικών παραδειγμάτων στις οποίες η παθητική αντίσταση των πολιτών λειτουργήσει αποτελεσματικά οφείλει να γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή στους όρους της διαμάχης και στα διακυβεύματά της, προτού η μη βίαιη αντίσταση υιοθετηθεί ως απόλυτη επιλογή ή πανάκεια. Ο Martin (1993) αναφέρεται στο παράδειγμα του Huxley, ο οποίος εξέδωσε ένα βιβλίο με αντικείμενο μελέτης την παθητική αντίσταση των Φινλανδών ενάντια στην επιβολή ελέγχων από τη Ρωσική Αυτοκρατορία κατά τα έτη 1899-1905 (Πρόκειται για το βιβλίο Huxley, S., (1990), *Constitutionalist insurgency in Finland: Finnish "passive resistance" against Russification as a case of nonmilitary struggle in the European resistance tradition*, Helsinki, SHS). Σε αυτό το βιβλίο, ο Huxley εκφράζει την άποψη ότι η αποτελεσματικότητα της αντίστασης των Φινλανδών αποτελεί μόνο τη μία όψη του νομίσματος, καθώς η μυθοποίησή της ως ύψιστο παράδειγμα μη βίαιης δράσης αποκρύπτει άλλες διαστάσεις, όπως το γεγονός ότι ουσιαστικά ο χαρακτήρας της διαμάχης δεν ήταν στρατιωτικός, αλλά πολιτικός και κοινωνικός. Συνεπώς, αντιλαμβανόμαστε ότι ο Huxley θεωρεί πως ο χαρακτήρας της διαμάχης, καθορίζει και το χαρακτήρα των μέσων για τη λύση της, τα οποία επιλέγονται με βάση αυτό που καθορίζουν οι εκάστοτε ιστορικές συνθήκες (Martin, 1993).

5.5.2. Προσεγγίσεις με έμφαση στην κοινωνικοπολιτική διάσταση της συλλογικής εξεγερσιακής συμπεριφοράς

Θεωρητικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα στην κοινωνιολογία υπονόμισαν τις ψυχολογικές προσεγγίσεις της δράσης του εξεγειρόμενου πλήθους. Οι νέες αυτές προσεγγίσεις αντιμετώπισαν την συλλογική εξεγερσιακή συμπεριφορά ως μία σκόπιμη και στοχοπροσηλωμένη συμπεριφορά, με πολιτική διάσταση, η οποία ανταποκρίνεται σε ορισμένες έκτακτες περιστάσεις της κοινωνικής ζωής (Marx, 1972).⁸²

Η άποψη ότι η άσκηση βίας, η οποία δεν έχει κυβερνητική / κρατική προέλευση αποτελεί ένα προσωρινό εκτροχιασμό από τις κανονικές συνθήκες της κοινωνικής ειρήνης και της ευταξίας (Turk, 2004) αντικρούεται από τις επονομαζόμενες «κριτικές» προσεγγίσεις. Οι τελευταίες αντιμετωπίζουν τη βία ως μία «κατανοήσιμη απάντηση στην καταπίεση και την εκμετάλλευση, ως τελευταίο καταφύγιο των στερημένων και των απελπισμένων» (Turk, 2004: 273). Σύμφωνα με τις κριτικές προσεγγίσεις, οι βασικές πηγές της συλλογικής βίας είναι οι πολιτικές ή/και οι οικονομικές ανισότητες, ανεξαρτήτως αν η βία αυτή εκφράζεται ως αναρχική ένσταση στον καθεστωτισμό (*regimentation*), ως κομμουνιστική ή σοσιαλιστική κριτική του καπιταλισμού ή ως απλή φιλελεύθερη αντίθεση προς τον «κτητικό ατομικισμό». Η ριζοσπαστική θεώρηση της εξεγερσιακής συμπεριφοράς

---

⁸¹ Όπως επισημαίνει η Άρεντ (2000), η υπεροχή της βίας έναντι της δύναμης είναι αδιαμφισβήτητη και αυτό είναι κάτι το οποίο πρέπει να ληφθεί υπόψη από όσους αντιστέκονται στη βία χρησιμοποιώντας μόνο τη δύναμη. Φέρει ως παράδειγμα τη στρατηγική μη βίαιης αντίστασης του Γκάντι, η οποία αποδείχθηκε πετυχημένη καθώς εκδηλώθηκε έναντι μιας αποικιοκρατικής χώρας (Αγγλία), η οποία είχε λόγους να επιδείξει αυτοσυγκράτηση, ενώ αν εκδηλωνόταν απέναντι σε ένα διαφορετικό εχθρό, όπως π.χ. η Γερμανία του Χίτλερ, θα είχε καταπνιγεί. Όπως γλαφυρά αναφέρει «από την κάννη ενός όπλου βγαίνει η πιο αποτελεσματική διαταγή, με αποτέλεσμα την πιο άμεση και τέλεια υπακοή. Αυτό που ποτέ δεν μπορεί να προέλθει από την κάννη είναι η δύναμη» (Άρεντ, 2000: 114).

⁸² Ο Marx (1972) διατυπώνει ένα προβληματισμό σε σχέση με την a priori απόδοση κοινωνικής / πολιτικής διάστασης στην εξεγερσιακή συμπεριφορά. Παρατηρεί ότι η απόρριψη των ψυχολογικών / θυμικών προσεγγίσεων, τύπου Le Bon, οδήγησε στην εστίαση των επιστημόνων αποκλειστικά σε περιπτώσεις εξεγέρσεων, όπου τα πλήθη χαρακτηρίζονται από κάποιο ιδεολογικό σκοπό, συνδέονται με κοινωνικά κινήματα ή εμπλέκονται με κάποιο τρόπο στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής, αποσπώντας σημαντικά την προσοχή από περιπτώσεις ταραχών στις οποίες «η διαμαρτυρία, η ιδεολογία και η καταγγελία είναι απούσες» (Marx, 1972: 49). Αυτού του είδους οι ταραχές χαρακτηρίζονται από το Marx ως μη θεματικές (*issueless*) και ορίζονται ως εξεγέρσεις όπου «η κριτική της κοινωνικής τάξης και η πεποίθηση ότι η βία μπορεί να βοηθήσει στο να επέλθει κοινωνική αλλαγή είναι σχετικά μη σημαντικοί ως κινητήριοι παράγοντες» (Marx, 1972: 50). Κατά το Marx, οι μη θεματικές ταραχές προκύπτουν σε δύο περιπτώσεις: α) όταν αναγγέλλεται μια επερχόμενη αποδυνάμωση των πρακτόρων του κοινωνικού ελέγχου (π.χ. όταν προκηρύσσεται απεργία των αστυνομικών) και β) σε περιπτώσεις εορτασμών νίκης (π.χ. μιας ποδοσφαιρικής ομάδας) ή σε τελετουργικά φεστιβάλ (σ. 56 – 7).

την αντιμετωπίζει ως απάντηση σε μια υφιστάμενη καταπίεση, με την επισήμανση της ανάγκης να καταστεί προτεραιότητα όχι η καταστολή της διαμαρτυρίας, αλλά η εξάλειψη της πηγής που τη γεννά (Marx, 1972).

Όπως επισημαίνει ο Martin (1993) «η ιστορία των κοινωνικών κινημάτων δείχνει ότι η λαϊκή δράση είναι το κλειδί για την κοινωνική αλλαγή, και όχι τα λογικά επιχειρήματα των ειδικών με την υποστήριξη των ελίτ» (σ. 34). Η αντίσταση και η διαμάχη είναι ικανές να παράγουν αλλαγή και να λειτουργήσουν εν τέλει ως συνεκτικός παράγοντας, εάν η κοινωνία εγκαταλείψει, όπως προτείνει ο Dahrendorf (1959, όπ. αναφ. στο Ruggiero, 2006), την εμμονική τάση προς αναζήτηση συναίνεσης και αποδεχθεί την ύπαρξη αντικρουόμενων συστημάτων αξιών, η διαμάχη μεταξύ των οποίων μπορεί να οδηγήσει στην απαλλαγή από την καθιερωμένη κοινωνική τάξη και τη διαμόρφωση καινούργιων (Berger, 1963 όπ. αναφ. στο Ruggiero, 2006).

Δεδομένου ότι, σύμφωνα με το Marx (1972), δεν χαρακτηρίζονται όλες οι εκδηλώσεις βίαιων ταραχών από μια κοινωνική / πολιτική απόχρωση, υπάρχουν ορισμένοι παράγοντες, οι οποίοι βοηθούν έναν ενδελεχή ερευνητή να διακρίνει τις αναταραχές που συνιστούν έκφραση κοινωνικής διαμαρτυρίας. Ως βασικότερο παράγοντα θέτει κυρίως την ύπαρξη μιας «γενικευμένης πεποίθησης» (*generalized belief*) κατά Smelser (βλ. παρακάτω), αλλά και:

- την εξέλιξη των αναταραχών πέραν μίας παρατεταμένης διαμάχης σε επίπεδο κοινότητας ή ενός εστιασμένου πλαισίου,
- μία επικάλυψη ρόλων μεταξύ συμβατικών πολιτικών ακτιβιστών και συμμετεχόντων στις ταραχές,
- την παρουσία εκπροσώπων (*spokesmen*) των ταραχών,
- την παρουσίαση των αιτημάτων προς διεκδίκηση,
- την επιλεκτικότητα στις επιθέσεις και τέλος,
- μία σύνδεση μεταξύ της πηγής του προβλήματος, όπως αναγνωρίζεται στη γενικευμένη πεποίθηση, και των στόχων που πραγματικά γίνονται αντικείμενο επίθεσης (Marx, 1972: 53).

Όπως αναφέρει ο Marx (1972),

Η γενικευμένη πεποίθηση είναι ορατή ως μία από τις απαραίτητες συνθήκες για την εμφάνιση ενός επεισοδίου συλλογικής συμπεριφοράς. Η γενικευμένη

πεποίθηση αναγνωρίζει πηγές πίεσης και επιστρατεύει μία κατάλληλη απάντηση. Στην περίπτωση μίας εξέγερσης ή ενός επιθετικού ξεσπάσματος, αυτή η πεποίθηση αποδίδει ευθύνη για μία ανεπιθύμητη κατάσταση σε ένα συγκεκριμένο άτομο, θεσμό, ή σύμβολο, και επιχειρηματολογεί ότι τα πράγματα θα βελτιωθούν αν τα τελευταία δεχθούν επίθεση ή καταστραφούν» (σ. 50).

5.5.3. Αναζήτηση ορίων στη χρήση βίας στη συλλογική διεκδίκηση

Σε σχέση με τα όρια στη χρήση της βίας, ο McLaughlin (1996), συλλέγοντας τις απόψεις διαφόρων θεωρητικών, παραθέτει ορισμένα ηθικά κριτήρια τα οποία θεωρείται ότι πρέπει να πληρούν οι συνθήκες που θα δικαιολογήσουν τη χρήση βίας ως μέσο διεκδίκησης:

- ένας δίκαιος σκοπός, δηλαδή μια θεμελιώδης και προφανής αδικία ή καταπίεση, η οποία να προσβάλλει ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού,
- η αποτυχημένη ή αναποτελεσματική προηγηθείσα εφαρμογή όλων των υπόλοιπων μη βίαιων δόκιμων μέσων (συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής ανυπακοής),
- ο αμυντικός χαρακτήρας της βίαιης δραστηριότητας, η οποία θα εκτυλίσσεται στα πλαίσια μιας ευρύτερης πολιτικής διαμάχης,
- η αναλογικότητα στη χρήση των βίαιων μέσων και η υποβολή της βίαιης δράσης σε περιορισμούς και τέλος,
- η παροχή αποδείξεων ότι η βία μπορεί να αποτελέσει διορθωτικό εργαλείο στην καταπολέμηση της διαφιλονικούμενης αδικίας και δεν αποτελεί αυτοσκοπό (σ. 276).

Εν τούτοις, τα κριτήρια αυτά δεν βρίσκουν σύμφωνους άλλους θεωρητικούς, οι οποίοι τα αξιολογούν ως άκρως περιοριστικά (McLaughlin, 1996). Για παράδειγμα, υπογραμμίζουν ότι η αυστηρότητα του δεύτερου κριτηρίου είναι υπερβολική, καθώς πάντα θα υπάρχει κάποιο εναλλακτική μέθοδος διαμαρτυρίας η οποία δεν θα έχει δοκιμαστεί. Σε αυτές τις θεωρήσεις εκτιμάται ότι η αμεσότητα πρόσβασης στη βία ως μέσο διεκδίκησης είναι προϋπόθεση για την επίτευξη αλλαγών, που σε κάποιες περιπτώσεις αφορούν στην καθιέρωση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή της δικαιοσύνης.

Για τη συλλογική διεκδίκηση με ανατρεπτικό προσανατολισμό, δεν διαπιστώνεται μια ενιαία ιδεολογική πλατφόρμα σε σχέση με την οριοθέτηση της βίαιης τακτικής και τη δικαιολόγηση της βίαιης δράσης. Συλλογικές δράσεις βίας με αντικείμενο την ιδιοκτησία αποκτούν σε πολλές περιπτώσεις ευκολότερα νομιμοποίηση στις τάξεις των επαναστατών, σε αντίθεση με βίαιες δράσεις οι οποίες μπορεί να επιφέρουν τραυματισμό ή θάνατο προσώπων. Ας πάρουμε για παράδειγμα τις διαφοροποιήσεις που διατυπώνονται σε σχέση με τη βίαιη δράση στις τάξεις του αναρχισμού.

Ο Malatesta (2004), επί παραδείγματι, χαρακτηρίζει μεν την αναρχική βία ως τη μόνη μη εγκληματική βία, ωστόσο αναφέρεται σε ορισμένους περιορισμούς που επιβάλλονται στη χρήση της, λόγω της φαινομενικά αντιθετικής σχέσης μεταξύ αναρχισμού και βίας.⁸³ Πιο συγκεκριμένα, απορρίπτει τυφλές ή παράλογες βίαιες ενέργειες ως μέσο διεκδίκησης και οριοθετεί τη χρήση της βίας έως το σημείο που σταματά η υπεράσπιση της ελευθερίας, δηλαδή έως το σημείο που η υπεράσπιση έναντι της κυριαρχίας των άλλων δύναται να μετατραπεί σε επιδίωξη άσκησης ίδιας κυριαρχίας. Για το Malatesta «η αναγκαιότητά της (σ.σ. της βίας) την καθιστά υποχρεωτική για την αναρχική δράση», η οποία στρέφεται κατά της βίας «των κυβερνώντων και των αφεντικών» και «ταυτοχρόνως όμως την εξαναγκάζει να μην υπερβαίνει τα όρια της νόμιμης άμυνας, αφού οφείλει να σέβεται τα μεθοδολογικά κριτήρια της συνάφειας μέσων και σκοπών» (Berti, 2004: 5).

Σε μια άλλη προσέγγιση, ο Μπακούνιν (2004) υποστηρίζει τη «βίαιη και ακαταμάχητη επανάσταση του λαού» (σ. 37), προτάσσοντας τη «λαϊκή και κοινωνική αυθόρμητη επανάσταση» (σ. 49) ως τη μοναδική μορφή επανάστασης η οποία μπορεί να είναι επιτυχής. Ωστόσο, αποδίδει την επιτυχία της στο γεγονός ότι θα ενεργοποιηθεί από την ίδια τη δύναμη των πραγμάτων ή ένα ιστορικό ρεύμα, χωρίς τη χρήση άλλων μεθόδων όπως τεχνητές απόπειρες, μυστικές συννομώσεις εν αγνοία του λαού, αιφνιδιαστικές επιθέσεις, και αυτοσχέδια χτυπήματα, τις οποίες απορρίπτει κατηγορηματικά.

Στον αντίποδα, η προσέγγιση του Νετσάγιεφ (2004) για την ανατροπή του status quo χαρακτηρίζεται από μία διάθεση «ανελέητης καταστροφής» της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων με κάθε κόστος. Σύμφωνα με το ρώσο επαναστάτη,

---

⁸³ Η αντιθετική σχέση προκύπτει από το γεγονός ότι η μη βία θεωρείται ως «συντακτική αξία της αναρχίας» (Berti, 2004: 6), επομένως η χρήση βίας για την επιδίωξη της αναρχίας συνιστά ηθική αντίφαση.

ο σκοπός της επανάστασης δικαιολογεί την αξιοποίηση κάθε μέσου, περιφρονώντας την κοινή γνώμη και επιδεικνύοντας, ψυχρότητα, σκληρότητα και πλήρη απουσία ενσυναίσθησης:

Η φύση του αληθινού επαναστάτη δεν έχει θέση για κανένα ρομαντισμό, συναισθηματισμό, έκσταση ή ενθουσιασμό. Δεν έχει θέση ούτε για το προσωπικό μίσος ή εκδίκηση. Το επαναστατικό πάθος, που έχει γίνει σ' αυτόν συνηθισμένη νοοτροπία, πρέπει κάθε στιγμή να συνδυάζεται με τον ψυχρό υπολογισμό. Παντού και πάντα ο επαναστάτης δεν πρέπει να είναι αυτό που θέλουν να τον κάνουν οι υπαγορεύσεις των προσωπικών του κλίσεων, αλλά αυτό που του επιβάλλει το γενικό συμφέρον της επανάστασης (Νετσάγιεφ, 2004: 25 – 6).⁸⁴

Ο Νετσάγιεφ (2004) τάσσεται υπέρ της διάπραξης δολοφονιών, στο βαθμό που θα εξυπηρετήσουν την επανάσταση εκφοβίζοντας την κυβέρνηση ή κλονίζοντας τη δύναμή της, ενώ εκτιμά ότι η καταστροφική επαναστατική δράση και η εντατικοποίηση και αύξηση των συμφορών του λαού θα οδηγήσουν τελικά στον ξεσηκωμό του.

ΜΕΡΟΣ Γ: ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΗΣ, ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΡΟΠΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ

6. Έγκλημα, εγκληματοποίηση και κριτική εγκληματολογία

6.1. Παραδείγματα ορισμών για το έγκλημα

Ο προσδιορισμός μιας συμπεριφοράς ως εγκληματικής ή μη εγκληματικής, καθορίζεται εν πολλοίς από το πώς ορίζουμε το έγκλημα. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί στη βιβλιογραφία διάφοροι ορισμοί, οι οποίοι, κατά τον Muncie (1996) περισσότερο δημιουργούν ερωτήματα παρά παρέχουν απαντήσεις στο ερώτημα «τι θεωρείται έγκλημα». Ο συνήθης ορισμός για το έγκλημα το συνδέει με το ποινικό δίκαιο, δηλαδή ως έγκλημα ορίζεται η συμπεριφορά η οποία απαγορεύεται από τον

---

⁸⁴ Ο Μπακούνιν (2004) σε επιστολή του προς το Νετσάγιεφ, χαρακτηρίζει την επιδίωξη ενός τέτοιου βαθμού σκληρότητας παράλογη, εξωανθρώπινη και αιτία κατασπατάλησης δυνάμεων.

ποινικό κώδικα. Πέρα από αυτόν τον ορισμό, ο Muncie (1996) παραθέτει και την προσέγγιση σύμφωνα με την οποία μια συμπεριφορά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως εγκληματική αν δεν έχει προηγηθεί καταδικαστική απόφαση που να την ορίζει ως τέτοια.

Άλλοι ευρύτεροι ορισμοί για το έγκλημα, προσδιορίζουν μια συμπεριφορά ως εγκληματική όταν συνδέεται με την παραβίαση ενός κανόνα όχι απαραίτητα νομικού, αλλά ηθικού ή/και κοινωνικού. Σε αυτές τις προσεγγίσεις χρησιμοποιείται συνήθως ο όρος «αποκλίνουσα συμπεριφορά» (*deviance*) αντί του όρου «έγκλημα» και το κριτήριο προσδιορισμού της μπορεί να σχετίζεται, κατά το Sutherland, με την κοινωνική βλάβη την οποία επιφέρει ή κατά τους Schwendinger με το κατά πόσο παραβιάζει θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα (Muncie, 1996).

Πέρα από τις οντολογικές και αιτιοκρατικές ερμηνείες της εγκληματικής συμπεριφοράς, η βιβλιογραφία περιλαμβάνει και πληθώρα φαινομενολογικών ερμηνειών, σύμφωνα με τις οποίες ο προσδιορισμός μιας συμπεριφοράς είναι ζήτημα απόδοσης νοήματος. Πιο συγκεκριμένα, ο Muncie αναφέρεται στην επιρροή της σχολής της συμβολικής αλληλεπίδρασης στην εγκληματολογία και ειδικότερα στην προσέγγιση του εγκλήματος ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας νοηματικής διαπραγμάτευσης μεταξύ του παραβάτη, των οργάνων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, των δικηγόρων και των νομοθετών. Σε αυτή τη διαπραγματευτική διαδικασία, μια συμπεριφορά ετικετοποιείται ως εγκληματική, χωρίς να είναι φύσει εγκληματική, δηλαδή

[...] εγκληματοποιείται από μια διαδικασία κοινωνικής αντίληψης και αντίδρασης όπως εφαρμόζεται και ερμηνεύεται από τους εκπροσώπους του νόμου. Τα εγκλήματα υπάρχουν μόνο όταν η ετικέτα και ο νόμος εφαρμόζονται επιτυχώς στη συμπεριφορά ενός ατόμου (Muncie, 1996: 13).

Συνεπώς, γι' αυτήν την προσέγγιση το έγκλημα δεν είναι παρά μία κοινωνική κατασκευή, καθώς ως εγκληματική χαρακτηρίζεται μια ενέργεια, η οποία συνιστά παραβίαση κανόνων τους οποίους ορισμένες κοινωνικές ομάδες έχουν ορίσει, ενώ ο χαρακτηρισμός της ενέργειας δεν εξαρτάται από την καθεαυτή ποιότητά της (Becker, 2003).

Άλλες προσεγγίσεις του εγκλήματος, οι οποίες πηγάζουν από μία συγκρουσιακή θεώρηση της κοινωνίας, δεν αποδίδουν την εγκληματοποίηση

συμπεριφορών σε αόριστες κοινωνικές ομάδες, αλλά δίνουν έμφαση στην πολιτική διάσταση του εγκλήματος. Υπό αυτήν την έννοια, η εγκληματοποίηση συνιστά μια διαδικασία συστηματικής και συνεχούς ενδυνάμωσης συγκεκριμένων ομάδων συμφερόντων εις βάρος άλλων (Muncie, 1996). Ο ορισμός μιας πράξης ως εγκληματικής δεν αποτελεί για τις συγκεκριμένες προσεγγίσεις προϊόν μιας συναινετικής διαδικασίας. Αντιθέτως, ο νόμος⁸⁵, σε αυτή τη θεώρηση, είναι το εργαλείο, για την προστασία των συμφερόντων των ισχυρών (π.χ. της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας στους Μαρξιστές ή της πατριαρχίας στο φεμινισμό) εις βάρος των ανίσχυρων.⁸⁶ Επιπλέον, η πολιτική διάσταση του εγκλήματος γίνεται αντιληπτή ως τέτοια καθώς «εμπεριέχει και απαιτεί την ανάπτυξη της εξουσίας⁸⁷ να μεταφράζονται νομικοί κανόνες σε πράξη, να επιβάλλεται η θέληση ενός σε άλλους και να εφαρμόζεται ο ορισμός ενός στη συμπεριφορά ενός άλλου ως παράνομη» (Muncie, 1996: 15).

6.2. Η κριτική εγκληματολογία για το έγκλημα και την εγκληματοποίηση

Από τη δεκαετία του '60 και μετά⁸⁸, περίοδο κατά την οποία εκδηλώθηκαν πολλά κινήματα διαμαρτυρίας και κοινωνικο-πολιτικές αναταραχές που έθεσαν το status quo υπό αμφισβήτηση και ανέδειξαν τη συγκρουσιακή δυναμική που αναπτυσσόταν εντός της κοινωνίας, η κριτική εγκληματολογία επεσήμανε το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος των κοινωνικών προβλημάτων δεν συνιστούν αποτέλεσμα ατομικών παθολογιών, αλλά οφείλονται σε υπαιτιότητα του ίδιου του κοινωνικού συστήματος. Η κριτική (ριζοσπαστική) εγκληματολογία απέρριψε την αποδοχή νομικίστικων ορισμών για το έγκλημα, τον αναμορφωτικό προσανατολισμό του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, αλλά και την άποψη περί αξιολογικής ουδετερότητας της κοινωνικής έρευνας (Cardarelli & Hicks, 1993).

⁸⁵ Σύμφωνα με τους ακαδημαϊκούς των Κριτικών Νομικών Σπουδών (*Critical Legal Studies – CLS*), «κάθε νομική θεωρία ήταν απλά μία αντανάκλαση ενός πολιτικού συστήματος, το οποίο κυριαρχούσε και έλεγχε το υπάρχον δικαστικό σύστημα» (Cardarelli & Hicks, 1993: 512).

⁸⁶ Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώνεται και από ιστορικές προσεγγίσεις, σύμφωνα με τις οποίες η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό οδήγησε στη δημιουργία πλήθους ποινικών νόμων που αφορούσαν εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (Muncie, 1996).

⁸⁷ Ο τονισμός υπήρχε στο πρωτότυπο κείμενο με italics.

⁸⁸ Σύμφωνα με τους Cardarelli και Hicks (1993), πριν από τη δεκαετία του '60 τα θεωρητικά μαθήματα της εγκληματολογικής και νομικής επιστήμης χαρακτηρίζονταν από ομοφωνία και ιδεολογική συνοχή, χωρίς ιδιαίτερη έμφαση σε ριζοσπαστικές προοπτικές. Η έρευνα ήταν προσανατολισμένη στο συναινετικό παράδειγμα του δομο-λειτουργισμού και η ακαδημαϊκή θεωρητική ατζέντα της κοινωνιολογίας και της εγκληματολογίας χαρακτηριζόταν από πολιτική συμβατικότητα.

Σύμφωνα με το Sykes (1974), οι κριτικοί εγκληματολόγοι, πέρα από το σκεπτικισμό που εξέφρασαν απέναντι σε ατομικιστικές θεωρίες αιτιολόγησης του εγκλήματος, άρχισαν να αντιμετωπίζουν με κριτικό τρόπο τα κίνητρα των πράξεων φορέων που ασχολούνται με το έγκλημα, χαρακτηρίζοντας τις διαδικασίες του ποινικού συστήματος μη δίκαιες και σκληρές. Ορισμένοι δε εξ' αυτών υποστήριξαν ότι το σύστημα είναι εγγενώς άδικο και άλλοι επισήμαναν τη χρήση του νόμου προς εξυπηρέτηση της διατήρησης του status quo και του ελέγχου των ανώτερων τάξεων στις κατώτερες, με τη συνδρομή ομάδων που επιδιώκουν την εκπλήρωση ιδίων επαγγελματικών φιλοδοξιών (Sykes, 1974). Οι κριτικοί εγκληματολόγοι αμφισβήτησαν, επίσης, την ακρίβεια των εγκληματολογικών στατιστικών, καθώς επίσης και ότι το ποινικό δίκαιο αποτελεί ένα σύνολο ομόφωνων συλλογικών ηθικών κρίσεων της κοινωνίας *«που διακηρύσσεται από μία κυβέρνηση, η οποία ορίζεται ως νόμιμη από σχεδόν όλους τους ανθρώπους»* (Sykes, 1974: 209).

Κατά τον Hulsman (2003), για την κριτική εγκληματολογία, η εγκληματοποίηση είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται η κοινωνική πραγματικότητα, στη βάση μιας «δασκαλιστικής» (*scholastic*) προοπτικής του κόσμου. Τα άτομα ή οι οργανισμοί που επιθυμούν να εγκληματοποιήσουν μια πράξη, μεταξύ άλλων, επιλέγουν έναν τιμωρητικό τρόπο κοινωνικού ελέγχου για να αποδώσουν μια ανεπιθύμητη κατάσταση σε ένα άτομο και δηλώνουν με αυτόν τον τρόπο ότι επιθυμούν να λειτουργούν μόνο στο ειδικό οργανωτικό περιβάλλον (*organizational setting*) της ποινικής δικαιοσύνης, το οποίο χαρακτηρίζεται από *«μία έλλειψη λογοδοσίας για τη συνολική διαδικασία και μια έλλειψη επιρροής εκείνων που άμεσα εμπλέκονται στο «εγκληματοποιημένο» γεγονός στο αποτέλεσμα της διαδικασίας»* (Hulsman, 2003: 312).

Επιπλέον, όπως παρατηρεί και ο Muncie (1996), η διαδικασία της εγκληματοποίησης δεν έχει αντικειμενικά χαρακτηριστικά, καθώς συμπεριφορές οι οποίες θα πληρούσαν τα κριτήρια της εγκληματοποίησης, όπως λ.χ. η περιβαλλοντική μόλυνση, δεν προσδιορίζονται ως τέτοιες. Ο Muncie (1996) επισημαίνει και την ιδεολογική διάσταση της εγκληματοποίησης, υπό την έννοια ότι οι εννοιολογήσεις του εγκλήματος συχνά συνδέονται με συγκεκριμένες πολιτικές ιδεολογίες.⁸⁹ Η εγκληματοποίηση ορισμένων δραστηριοτήτων συνιστά

---

⁸⁹ Ως παράδειγμα αναφέρει τις περιπτώσεις του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσσου (ANC) στη Νότιο Αφρική και της Παλαιστινιακής Απελευθερωτικής Οργάνωσης (PLO) στη Μέση Ανατολή,

ένα αποτελεσματικό μέσο με το οποίο διάφορες δράσεις απεκδύονται οποιασδήποτε κοινωνικής ή πολιτικής νομιμοποίησης μπορεί να τυγχάνουν (Waddington, 2000). Η ετικετοποίηση εκείνων που αμφισβητούν το σύστημα ως «παρεκκλίνοντες» (*deviant*) ή «εγκληματίες» (*criminal*) συνοδεύεται συνήθως από συνδηλώσεις κοινωνικής παθολογίας ή ατομικής ψυχιατρικής ασθένειας, με αποτέλεσμα οι μη συμμορφούμενοι με τον κανόνα να γίνονται αντιληπτοί ως «κακοί» ή «μολυσμένοι» (Sykes, 1974: 210), δικαιολογώντας έτσι την αυστηροποίηση του ποινικού συστήματος και της κατασταλτικής δράσης των αρχών.

Για την κριτική εγκληματολογία, η φιλελεύθερη προσέγγιση για τον έλεγχο του εγκλήματος θα έπρεπε να αντικατασταθεί από μία άλλη προσέγγιση η οποία να περιλαμβάνει την ανάλυση της πολιτικής οικονομίας και των εκμεταλλευτικών κοινωνικών σχέσεων⁹⁰, τα οποία συνδέονται με την εκδήλωση μιας εγκληματικής συμπεριφοράς σε συνδυασμό με την ανάληψη πολιτικής δράσης, η οποία να επιδιώξει την κοινωνική αλλαγή. Όπως υπογραμμίζουν οι Cardarelli & Hicks (1993), για τους κριτικούς εγκληματολόγους «*η ενότητα θεωρίας και πράξης ήταν απαραίτητη για να δημιουργηθεί μία περισσότερο ανθρώπινη και ισότιμη κοινωνία*» (σ. 514). Κατά συνέπεια, για την κριτική εγκληματολογία ο λόγος περί του εγκλήματος είναι λόγος με διάσταση κοινωνικο-πολιτική, η εννοιολόγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς καθορίζεται από πολιτικές ιδεολογίες και συμφέροντα και η λύση του προσδιορισμού, αλλά και της αντιμετώπισής του –το να ορίσουμε δηλαδή τι είναι αυτό που πρέπει να καταστεί αντιμετώπισιμο– είναι μια λύση που θα πρέπει να επιδιωχθεί σε πολιτικό επίπεδο.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε πώς δείχνει να εφαρμόζεται η διαδικασία της εγκληματοποίησης, με τα χαρακτηριστικά που της αποδίδει η κριτική εγκληματολογία, στην περίπτωση της κοινωνικής διαμαρτυρίας.

7. Καταστολή και εγκληματοποίηση της κοινωνικής διαμαρτυρίας

Ορίζοντας έναν άξονα «αποξένωσης – ταύτισης», ο McFarlane (1974) υποστηρίζει ότι σε κάθε κοινωνία, ο πληθυσμός της τοποθετείται από το ένα άκρο

όπου ανάλογα με την ιδεολογική προσέγγιση στην οποία υπόκειντο χαρακτηρίζονταν ως αγωνιστές της ελευθερίας ή ως τρομοκράτες (Muncie, 1996).

⁹⁰ Μεγάλο μέρος των κριτικών εγκληματολόγων ενσωμάτωσαν στοιχεία της μαρξιστικής και των συγκρουσιακών θεωριών στις εννοιολογικές τους προσεγγίσεις για το έγκλημα και την ποινική δικαιοσύνη (Cardarelli & Hicks, 1993).

του άξονα στο άλλο, με το άκρο της αποξένωσης να δηλώνει την απόρριψη του συστήματος και οτιδήποτε αυτό αντιπροσωπεύει και το άκρο της ταύτισης να δηλώνει μια αντίστοιχη καθολική αποδοχή του συστήματος. Όσοι αντιτίθενται στο καθεστώς, όχι μόνο εκτίθενται σε ποικίλους βαθμούς θυματοποίησης και μειονεξίας, αλλά θεωρούνται ένοχοι αντικοινωνικής συμπεριφοράς (McFarlane, 1974). Η σκοπιμότητα της σύνδεσης της αποξένωσης από το σύστημα με την παρέκκλιση (*deviance*) έχει διττό χαρακτήρα: από τη μία πλευρά, συνίσταται στην επιδίωξη της αναστολής τυχόν εκδηλώσεων διαφωνίας με το καθεστώς, άρα λειτουργεί αρνητικά, ενώ από την άλλη πλευρά, επιδιώκει την προώθηση της ταύτισης με το πολιτικό καθεστώς, άρα λειτουργεί θετικά.

Προς την κατεύθυνση αυτή, το ποινικό δίκαιο καθίσταται ένα μέσο άσκησης ελέγχου των φτωχών η/και των μειονοτήτων. Κατά τον Sykes (1974), οι κάτοχοι της εξουσίας αξιοποιούν το σώμα των νόμων για τρεις κυρίως λόγους: α) για να επιβάλλουν σε όλη την κοινωνία να ακολουθήσει τα δικά τους στάνταρ ήθους και καλής συμπεριφοράς, β) για να προστατέψουν με κάθε κόστος την ατομική τους περιουσία και τη σωματική τους ακεραιότητα από τυχόν επιθέσεις των μη εχόντων και γ) για να «επεκτείνουν τον ορισμό της παράνομης ή εγκληματικής συμπεριφοράς ώστε να συμπεριλάβει εκείνους οι οποίοι απειλούν το *status quo*» (σ. 210).

7.1. Η αντιμετώπιση της κοινωνικής διαμαρτυρίας από την πολιτική εξουσία

Μια κοινωνική διαμαρτυρία μπορεί να εκληφθεί ως απειλητική όχι μόνο στα μη δημοκρατικά καθεστώτα, αλλά σε περιπτώσεις φιλελεύθερων δημοκρατικών καθεστώτων. Συμπεριφορές και ενέργειες οι οποίες προκαλούν ή αμφισβητούν την καθεστηκυία τάξη ή εγείρουν ερωτήματα σχετικά με την επίσημη εξουσία, συχνά δεν γίνονται αντιληπτές ως προοδευτικές ενέργειες, οι οποίες ενεργοποιούν και προωθούν την κοινωνική αλλαγή, αλλά ως ενέργειες οι οποίες υπονομεύουν το κοινό συμφέρον (Scruton & Chadwick, 2003). Όπως υποστηρίζει ο Quinney (1971, όπ. αναφ. στο Ruggiero, 2006: 91 – 2):

[...] Πρώτον, οι ενέργειες πολλών ατόμων που προσδιορίζονται ως εγκληματίες είναι στην πραγματικότητα πολιτικές συμπεριφορές. Και,

δεύτερον, οι δράσεις που αναλαμβάνονται υπό την ετικετοποίηση της συμπεριφοράς ως εγκληματικής είναι πολιτικές δράσεις. [...] ⁹¹

Παρατηρείται, λοιπόν, το φαινόμενο, συμπεριφορές με βαθιά πολιτικό χαρακτήρα να χαρακτηρίζονται a priori εγκληματικές, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί να ενισχύονται ανάλογα με το βαθμό στον οποίο τα συμφέροντα των ισχυρών απειλούνται, ενώ ο χαρακτηριζόμενος ως εγκληματίας αποτελεί στην πραγματικότητα «ένα μέλος μιας “μειονοτικής ομάδας” στερούμενης επαρκούς δημόσιας υποστήριξης για να ασκήσει έλεγχο στην κρατική εξουσία» (Ruggiero, 2006: 92).

Η καταστολή και η εγκληματοποίηση φαίνεται να λειτουργούν επικουρικά προς την εξουσία στην αντιμετώπιση των αμφισβητιών της. Η κοινωνική διαμαρτυρία στιγματίζεται ως εγκληματική δραστηριότητα, ενώ οι αρχές «προσδιορίζουν ως βίαιες όλες τις προσπάθειες να δημιουργηθούν νέες μορφές κοινότητας, νέα πρότυπα οικογένειας, νέες μορφές τέχνης, και νέες ατομικές και συλλογικές ταυτότητες» (Ruggiero, 2006: 94). Στα πλαίσια μιας ιδεολογικής διαμάχης, οι φορείς της κοινωνικής διαμαρτυρίας επιχειρούν να πείσουν το κοινό για το δίκαιο χαρακτήρα του σκοπού τους ερχόμενοι αντιμέτωποι με την ισχυρή ιδεολογική επιρροή του κράτους, το οποίο καλλιεργεί μία νοοτροπία διαχωρισμού των ατόμων στους «εξαγνισμένους» και «τίμιους» που εξασκούν μια νόμιμη εργασία ⁹², και σε ένα συνονθύλευμα πολιτικώς αντιφρονούντων, παραβατών του νόμου και περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων, οι οποίοι θεωρείται ότι «βιαιοπραγούν» εναντίον της κοινωνίας (Nagengast, 1994: 124). Η θεώρηση του εξεγερμένου πλήθους ως ένα σύνολο περιθωριοποιημένων ή εγκληματιών τίθεται

---

⁹¹ Στην ανάλυσή του, ο Quinney φέρνει ως παραδείγματα ένα σύνολο αντι-στασιαστικών νόμων, οι οποίοι ψηφίστηκαν τη δεκαετία του 1950, προκειμένου να εμποδίσουν την κοινωνική διαμαρτυρία ενάντια στον Πόλεμο του Βιετνάμ, τις διώξεις και συλλήψεις που υπέστησαν διαδηλωτές υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και τα βίαια ξεσπάσματα των συμμετεχόντων σε διαδηλώσεις κατά του ρατσισμού ως αποτέλεσμα προκλήσεων, βαρβαρότητας και εκφοβισμών από την πλευρά της αστυνομίας. Σε ό, τι αφορά τα τελευταία, τα σχόλια του Ruggiero μοιάζει να γράφτηκαν για να περιγράψουν στιγμιότυπα από τις μαζικές διαδηλώσεις των «αγανακτισμένων» της Αθήνας, τον Ιούνιο του 2011: «Αχαλίνωτη αστυνομική βία απευθύνεται σε άτομα που δεν παραβιάζουν, ούτε έχουν πρόθεση να παραβιάσουν, το νόμο, συμπεριλαμβανομένων φιλήσυχων περαστικών και μεγάλων αριθμών κατοίκων που απλώς διέρχονται, ή συμβαίνει να μένουν στις περιοχές όπου η διαδήλωση λαμβάνει χώρα.» (Ruggiero, 2006: 93)

⁹² Ο Sykes (1974) υποστηρίζει ότι οι μεσαιείς ή οι μικρομεσαίες τάξεις συχνά υποστηρίζουν αυτό το μοτίβο κυριαρχίας είτε επειδή θεωρούν ότι έχουν και εκείνοι μερίδιο ευθύνης στη διατήρηση της καθεστηκιάς τάξης είτε επειδή μέλη αυτών γίνονται μέρος των φορέων του κοινωνικού ελέγχου και «οι ανταμοιβές των επαγγελματιών σταδιοδρομιών σε οργανισμούς παρέχουν κίνητρα για την παραμονή των φτωχών στη θέση τους» (σ. 210).

σε αμφισβήτηση όταν προκύπτουν μελέτες όπως αυτή του του Rudé για το υς ταραξίες της Αγγλίας και της Γαλλίας του 18^{ου} αιώνα, η οποία διαπιστώνει ότι οι τότε ταραξίες δεν ανήκαν στο περιθώριο της κοινωνίας, αλλά αντιθέτως ήταν πολύ καλά ενταγμένοι στο τοπικό περιβάλλον τους και είχαν συγκεκριμένα αιτήματα προς διεκδίκηση (Marx, 1972).

Μία πιθανή εξήγηση για τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η κοινωνική δυσαρέσκεια είναι ότι ένα καθεστώς το οποίο ανταποκρίνεται θετικά στην έκφραση διαμαρτυρίας και πολιτικής διαφωνίας, στερείται ως ένα βαθμό τον έλεγχο των αλλαγών, οι οποίες λαμβάνουν χώρα σε μία κοινωνία (Zashin, 1971). Αυτό συμβαίνει διότι όταν οι άνθρωποι αισθανθούν ότι έχουν το δικαίωμα να διαμαρτυρηθούν, αναπόφευκτα θα οδηγηθούν στην αίσθηση ότι μπορούν αυτόνομα να προκαλέσουν αλλαγές στην κοινωνία, ξεφεύγοντας έτσι από τον κρατικό έλεγχο. Επομένως, η πολιτική εξουσία περιορίζει σημαντικά τη δυνατότητα έκφρασης μιας πολιτικής διαφωνίας, καθώς επιδιώκει να έχει το μονοπώλιο της πρωτοβουλίας των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών αλλαγών, με αποτέλεσμα να επιβάλλει περιορισμούς σε οτιδήποτε σχετικό ξεφεύγει από το σχεδιασμό της (Zashin, 1971).⁹³

Επιπλέον, η εχθρική αντιμετώπιση της εξουσίας απέναντι στην κοινωνική διαμαρτυρία φαίνεται να παραμένει αδιαφοροποίητη απέναντι στις διαφορετικές μορφές εκδήλωσης της τελευταίας. Κατ' αρχάς, οι περιπτώσεις βίαιης / μη σύννομης συμπεριφοράς στα πλαίσια μιας κοινωνικής διαμαρτυρίας αντιμετωπίζονται από το καθεστώς ως μία πράξη πολιτικά, αλλά και νομικά καταδικαστέα, αφού σε θεωρητικό επίπεδο, η χρήση της βίας και γενικότερα η εκδήλωση μη σύννομης συμπεριφοράς σε μια δημοκρατία δεν γίνεται αποδεκτή, καθώς θεωρείται ότι *«καταστρέφει το βασικό προαπαιτούμενο για κάθε κοινωνία – την τάξη»* (Zashin, 1971: 107). Εν τούτοις, το γεγονός ότι ακόμα και οι μη βίαιες

---

⁹³ Ειδικότερα, για τις περιπτώσεις των πράξεων πολιτικής ανυπακοής, βάσει της επικοινωνιακής προσέγγισης της Brownlee (2007), όπως η πλευρά των πολιτικά ανυπάκουων επιθυμεί οι πράξεις της να έχουν έναν διαρκή αντίκτυπο στις αρχές, ώστε να ενεργοποιήσει την πραγματοποίηση αλλαγών, έτσι και η πλευρά των αρχών επιδιώκει να αντιμετωπίζει αυτές τις πράξεις με έναν τρόπο που θα έχει έναν ορισμένο αντίκτυπο σε εκείνους που την προκαλούν. Το τελευταίο εμφανίζεται ως μία εκ των διαστάσεων της επικοινωνίας μεταξύ ανυπάκουων και αρχών, υπό την έννοια ότι οι αρχές τιμωρούν τις πράξεις ανυπακοής, ώστε να σηματοδοτήσουν με αυτόν τον τρόπο την από πλευράς τους ηθική καταδίκη των πράξεων αυτών (Brownlee, 2007: 182).

τακτικές της πολιτικής ανυπακοής⁹⁴, που συνιστούν μια ειρηνική μορφή διαμαρτυρίας, έχουν δεχθεί μεγάλη κριτική, καθώς θεωρούνται ως πράξεις εξαναγκασμού (!) σε μια δημοκρατία -όπου θεωρητικά εκτιμάται ότι πάντα υπάρχουν διαθέσιμα θεσμικά κανάλια για τη διοχέτευση δυσαρέσκειας και την προώθηση αλλαγών (Zashin, 1971)-, οδηγεί στην εκτίμηση ότι ακόμα και στα πλαίσια ενός δημοκρατικού καθεστώτος, η εντατικοποιημένη αστυνομική καταστολή δεν αποτελεί «απάντηση» στα μέσα διαμαρτυρίας, αλλά σε αυτές καθαυτές τις προθέσεις των διαμαρτυρομένων.

7.2. Καταστολή της κοινωνικής διαμαρτυρίας: περιεχόμενο και μορφές εκδήλωσης

Η καταστολή αποτελεί μια διαδικασία ελέγχου και καταπίεσης της κοινωνικής διαμαρτυρίας, η οποία είναι πολυδιάστατη και δεν έχει πάντα προφανή χαρακτηριστικά, όπως από ποιον, πώς και πού εκδηλώνεται. Όπως επισημαίνει η Earl (2003), στις μέρες μας *«εικόνες κρατικής εξουσίας και καταστολής κινημάτων δεν είναι δύσκολο ανακληθούν ως συνειρμός, δεν είναι λίγες στον αριθμό ή μικρές σε αντίκτυπο»* (σ. 44). Έχοντας ως θεωρητική βάση τον διευρυμένο ορισμό του Tilly, ο οποίος ορίζει την καταστολή ως *«οποιαδήποτε πράξη από μια άλλη ομάδα, η οποία αυξάνει το κόστος της συλλογικής δράσης»* (Tilly, 1978: 100 όπως παρατίθεται στην Earl, 2003: 46), η Earl προχωρά στη συγκρότηση μιας «Τυπολογίας της Καταστολής» δώδεκα δυνατών συνδυασμών⁹⁵, οι οποίοι διαμορφώνονται με βάση τρεις βασικές θεωρητικές διαστάσεις της έννοιας: α) την ταυτότητα του καταστολέα, β) το χαρακτήρα της κατασταλτικής ενέργειας και γ) την ορατότητα της καταστολής (Earl, 2003: 47 – 8).

α) Ως προς την *ταυτότητα* του καταστολέα σε ένα δημοκρατικό καθεστώς, η Earl προσδιορίζει ως φορείς της καταστολής όχι μόνο εκείνους που διατηρούν στενούς δεσμούς ή ελέγχονται από την κρατική εξουσία και τις πολιτικές ελίτ, δηλαδή κρατικούς υπάλληλους (αστυνομικούς), που ανήκουν στις αστυνομικές υπηρεσίες,

---

⁹⁴ Στις πράξεις πολιτικής ανυπακοής, ενώ οι εξασκούντες τις συγκεκριμένες ενέργειες θεωρούν ότι το δημοκρατικό καθεστώς εντός του οποίου πραγματοποιούν τη διαμαρτυρία τους θα αναγνωρίσει την ειρηνική πρόθεσή τους, η πολιτική εξουσία συχνά παραβλέπει αυτή τη διάσταση (Zashin, 1971).

⁹⁵ Αναλυτικά η «Τυπολογία της Καταστολής» (*Typology of Repression*) στο Earl (2003), Earl, J. (2003), «Tear Gas, and Taxes: Toward a Theory of Movement Repression», *Sociological Theory*, 21 (1), p. 44 – 68, p. 49

αλλά και ιδιώτες – αυτόκλητους πολιτοφύλακες (*vigilantes*) ή αντι-κινήματα (*countermovements*).

β) Ως προς το *χαρακτήρα* των κατασταλτικών ενεργειών, η Earl διακρίνει σε δύο τύπους καταστολής, i) την καταστολή μέσω *καταναγκασμού* (*coercion*)⁹⁶ και ii) την καταστολή μέσω *παρακαμπτήριων οδών*⁹⁷ (*channeling*). Στην πρώτη περίπτωση η καταστολή είναι άμεση και εκδηλώνεται συνήθως με την επίδειξη ισχύος και άλλες μορφές τυπικής αστυνομικής δράσης, όπως η άμεση βία ή ο εκφοβισμός, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, η καταστολή πραγματοποιείται με έμμεσους τρόπους, διοχετευόμενη σε εναλλακτικές διόδους, έχοντας ως στόχο τη δυσχέραση της δράσης ενός κοινωνικού κινήματος σε επίπεδο τρόπων πραγματοποίησης, χρόνου εκδήλωσης και πόρων ενίσχυσης της διαμαρτυρίας.

γ) Τέλος, ως προς την *ορατότητα* της καταστολής, η Earl διακρίνει σε *παρατηρήσιμη* (*observable*) και *απαρατήρητη* (*unobserved*) καταστολή, με ενδιάμεσες γκρίζες ζώνες στο εν λόγω φάσμα σε επίπεδο δρώντων, δράσεων και προθέσεων. Στην περίπτωση, για παράδειγμα, της καταναγκαστικής καταστολής, το επίπεδο της ορατότητας, εξαρτάται από το αν είναι συγκαλυμμένη ή αποκάλυπτη, εάν δηλαδή οι δρώντες, οι δράσεις και οι προθέσεις των φορέων της καταστολής γίνονται σκόπιμα γνωστά στο κοινό ή αντίστοιχα σκόπιμα αποκρύπτονται (Earl, 2003).

Η αστυνόμευση των διαδηλώσεων αντιπροσωπεύει την πλέον δημόσια και μία εκ των πλέον κοινών μορφών καταστολής. Η ενασχόληση των ερευνητών με το ζήτημα της καταστολής σε περιστατικά διαδηλώσεων περιορίζεται συνήθως στον αντίκτυπο της καταστολής αυτής στην εξέλιξη της διαδήλωσης. Μικρή ερευνητική προσοχή έχει δοθεί στο ζήτημα των διακυμάνσεων της αστυνομικής παρουσίας στις διαδηλώσεις, στο γεγονός δηλαδή ότι δεν παρατηρείται ο ίδιος βαθμός αστυνομικής παρουσίας και παρέμβασης σε όλες τις διαδηλώσεις (Earl, Soule & McCarthy, 2003). Οι Earl, Soule και McCarthy (2003), σε μια προσπάθεια επεξήγησης των παρατηρούμενων διαβαθμίσεων στην αστυνόμευση των διαδηλώσεων, συγκεντρώνουν στο άρθρο τους τέσσερις προσεγγίσεις σχετικά με τους παράγοντες

---

⁹⁶ Κατά τον McFarlane (1974: 59), ο εξαναγκασμός είναι απαραίτητος για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης των μελών μιας κοινωνίας με τους κανόνες της «όχι με την έννοια ότι τα περισσότερα μέλη δεν θα συμμορφώνονταν αν δεν βρίσκονταν υπό την απειλή του εξαναγκασμού, αλλά με την έννοια ότι δεν θα συνέχιζαν να συμμορφώνονται αν ο εξαναγκασμός, ή η απειλή του εξαναγκασμού, δεν εφαρμοζόταν στη μειοψηφία που δεν συμμορφώνεται ή που δεν θα συμμορφωνόταν αλλιώς». Οι πολίτες δηλαδή, οι οποίοι ταυτίζονται με το πολιτικό καθεστώς, προκειμένου να συνεχίσουν να ταυτίζονται με αυτό, συναινούν στην ύπαρξη του καταναγκασμού ως «τιμωρία» αυτών, οι οποίοι αρνούνται να συμβιβαστούν.

⁹⁷ Σε ελεύθερη μετάφραση, με την έννοια της *διοχέτευσης σε κανάλια*.

διακύμανσης της καταστολής στις διαδηλώσεις: την προσέγγιση της απειλής (*Threat Approach*), την προσέγγιση της αδυναμίας (*Weakness Approach*), τη διαδραστική προσέγγιση απειλής και αδυναμίας (*Interactive Approach to Threat and Weakness*) και τέλος, την προσέγγιση της αστυνομικής υπηρεσίας (*Police Agency Approach*).

Σύμφωνα με την προσέγγιση της απειλής, όσο μεγαλύτερη είναι η απειλή που εκτιμάται ότι εγκυμονεί η διαμαρτυρία, τόσο μεγαλύτερη είναι και η καταστολή που αναμένεται να εφαρμοστεί. Ως απειλητικές γίνονται συνήθως αντιληπτές οι διαμαρτυρόμενες ομάδες οι οποίες επιλέγουν τακτικές μη θεσμικές ή συγκρουσιακές ή οι οποίες επιδιώκουν ριζοσπαστικούς ή επαναστατικούς σκοπούς ή οι οποίες είναι μαζικές, το μέγεθος δηλαδή της διαμαρτυρίας είναι σχετικά μεγάλο. Η προσέγγιση της αδυναμίας εκτιμά ότι το μέγεθος της καταστολής είναι ανάλογο της αδυναμίας⁹⁸ των διαμαρτυρομένων, δηλαδή η καταστολή χρησιμοποιείται όταν γίνεται αντιληπτό ότι η διαμαρτυρία είναι δυνατό να διαλυθεί υπό την άσκηση πίεσης. Η διαδραστική προσέγγιση απειλής και αδυναμίας, η οποία ωστόσο δεν έχει μελετηθεί εκτενώς, προτείνει ότι η απειλή και αδυναμία μιας διαμαρτυρίας αλληλεπιδρούν, υπό την έννοια ότι περισσότερη καταστολή εγείρει μια διαμαρτυρία που χρησιμοποιεί απειλητικές τακτικές και διεξάγεται από μειονοτικές ή περιθωριακές ομάδες με περιορισμένες δυνατότητες πολιτικής αντίδρασης. Τέλος, η νεότερη προσέγγιση της αστυνομικής υπηρεσίας προτείνει ότι ο βαθμός της καταστολής βρίσκεται σε συνάρτηση με εσωτερικά χαρακτηριστικά της αστυνομίας, όπως π.χ. τα ιστορικά υψηλά ποσοστά βαρβαρότητας που έχει επιδείξει σε σχέση με κοινωνικά κινήματα και διαδηλώσεις ή η δυνατότητα των αστυνομικών τμημάτων να αξιοποιήσουν πόρους, χρησιμοποιώντας όσο το δυνατόν λιγότερο προϋπολογισμό ή δυνάμεις. Γενικότερα, η ένταση και τα χαρακτηριστικά της αστυνόμευσης φαίνεται να εξαρτώνται άμεσα από το σκοπό της διαδήλωσης, το μέγεθός της, το προφίλ των συμμετεχόντων και τις χρησιμοποιούμενες τακτικές των διαδηλωτών.

---

⁹⁸Για την αξιολόγηση της αδυναμίας ως παράγοντα ενίσχυσης της χρησιμοποιούμενης καταστολής υπάρχουν δύο προσεγγίσεις: η προσέγγιση της «ενδογενούς αδυναμίας» (*weakness-from-within*) και η προσέγγιση της «εξωγενούς αδυναμίας» (*weakness-from-without*). Στην πρώτη, η αδυναμία έγκειται στην έλλειψη ικανότητας των διαμαρτυρομένων να αντιδράσουν αποτελεσματικά στην επιβολή της καταστολής, κυρίως σε πολιτικό επίπεδο, ενώ στη δεύτερη, η αδυναμία έγκειται στην απροθυμία του εξωτερικού κοινού που δεν λαμβάνει μέρος στη διαμαρτυρία να παρακολουθήσουν και να αντιδράσουν στην καταστολή, με την παρακολούθηση να εξαρτάται σημαντικά από την προβολή που λαμβάνει μια διαμαρτυρία στα μέσα ενημέρωσης (Earl, Soule & McCarthy, 2003).

Κατά τον Zashin (1971), η αντίληψη των κυβερνώντων για το μέγεθος της απειλής, η οποία ενυπάρχει σε μια κοινωνική διαμαρτυρία, καθορίζεται από το περιεχόμενό της και από τις μεθόδους που αυτή χρησιμοποιεί, χωρίς απαραίτητα να απαιτείται συνδυασμός και των δύο. Αναλύοντας το επιχείρημα αυτό, ο Zashin υποστηρίζει ότι σε περίπτωση που το αντικείμενο της διαφωνίας δεν είναι ιδιαίτερης σημασίας, τότε ανεξάρτητα από τις χρησιμοποιούμενες μεθόδους, η διαμαρτυρία δεν γίνεται αντιληπτή ως ιδιαίτερος απειλητική. Αντίθετα, στις περιπτώσεις όπου το αντικείμενο της διαμαρτυρίας έρχεται σε αντίθεση με κάποιες βασικές αρχές της πολιτικής κουλτούρας ή της «κυρίαρχης ιδεολογίας», τότε ακόμα και οι πιο περιορισμένες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας αποκηρύσσονται σθεναρά από το καθεστώς.

Τα εμπειρικά δεδομένα δείχνουν ότι η προετοιμασία των μέσων αντίδρασης της αστυνομίας απέναντι στους διαδηλωτές δεν σχετίζονται με τις προγραμματισμένες τακτικές των διαδηλωτών. Όπως περιγράφει ο Kritzer (1977), έχοντας αναλύσει 126 περιπτώσεις διαδηλώσεων στις ΗΠΑ, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι *«το ξέσπασμα της βίας στις διαδηλώσεις διαμαρτυρίας είναι το αποτέλεσμα μιας δυναμικής διαδικασίας η οποία προκύπτει από την αλληλεπίδραση αστυνομίας και διαδηλωτών»* (σ. 630) και δεν σχετίζεται πρωτίστως με ψυχολογικές διαδικασίες.

Οι χρησιμοποιούμενες κατασταλτικές μέθοδοι ποικίλλουν και κυμαίνονται από απλή παρακολούθηση έως και διατάραξη, παρενόχληση ή και ξυλοδαρμό των αντιφρονούντων. Ο Martin (1993) αναφέρεται, επίσης, στο φαινόμενο «στρατιωτικοποίησης» της αστυνομίας, καθώς η δράση της περιλαμβάνει συχνά την εφαρμογή τυπικών στρατιωτικών τακτικών επίθεσης και άμυνας όπως η παρακολούθηση με τη χρήση κοριών και κατασκόπων, η χρήση «όπλων» με στόχο τον έλεγχο του πλήθους (π.χ. μάνικες νερού, δακρυγόνα, πλαστικές σφαίρες), η ανταλλαγή πληροφοριών με αντίστοιχους φορείς άλλων περιοχών ή χωρών κ.ά. Η έννοια της στρατιωτικοποίησης (*militarization*) χρησιμοποιείται και από τον Waddington (2000), όταν αναφέρεται στην αστυνόμευση και τον έλεγχο των διαδηλώσεων. Σύμφωνα με τον Waddington, οι στρατιωτικές τακτικές έχουν ως στόχο τη δημιουργία ενός πεδίου μάχης, με στόχο την εξουδετέρωση του εχθρού. Αντίθετα, ο ρόλος της αστυνομίας δεν είναι η δημιουργία ενός τέτοιου πεδίου μάχης, ακόμα και στην περίπτωση που αντιμετωπίζει οπλισμένους αντίπαλους. Στη

δε τελευταία περίπτωση, η ανταλλαγή πυρών δικαιολογείται μόνο στην περίπτωση αυτοάμυνας των αστυνομικών.⁹⁹

7.3. Λογοδοσία των κατασταλτικών αρχών

Οι κανόνες αστυνόμευσης των διαδηλώσεων και γενικά των συναθροίσεων υπαγορεύονται ρητά μέσα από θεσμικά κείμενα, διεθνή, ευρωπαϊκά και εθνικά¹⁰⁰. Η ελληνική νομοθεσία, με το Ν.3169/2003 ορίζει ρητά τις προϋποθέσεις οπλοφορίας και χρήσης πυροβόλων όπλων από αστυνομικούς, καθώς και την εκπαίδευσή τους σε αυτά.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 του Κώδικα Δεοντολογίας των Αξιωματούχων Επιβολής του Νόμου των Ηνωμένων Εθνών¹⁰¹ «οι αξιωματούχοι επιβολής του νόμου μπορούν να χρησιμοποιούν βία μόνον όταν αυτή είναι απολύτως αναγκαία και στην έκταση που απαιτείται για την εκπλήρωση των καθηκόντων τους». Στα δε ερμηνευτικά σχόλια του άρθρου επισημαίνεται ότι:

Α) οι αξιωματούχοι επιβολής του νόμου οφείλουν να χρησιμοποιούν βία μόνον κατ' εξαίρεση, όταν δηλαδή είναι ευλόγως αναγκαίο, ανάλογα με τις περιστάσεις, για την πρόληψη του εγκλήματος ή για την επίτευξη ή για την παροχή συνδρομής κατά τη νόμιμη σύλληψη ενός δράστη ή φερόμενου ως δράστη,

Β) η εθνική νομοθεσία πρέπει να περιορίζει τη χρήση βίας από τους αξιωματούχους επιβολής του νόμου στη βάση της αρχής της αναλογικότητας, μη επιτρέποντας χρήση βίας δυσανάλογη με τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό και τέλος,

γ) η χρήση πυροβόλων όπλων προσδιορίζεται ως ακραίο μέτρο, το οποίο πρέπει να αποφεύγεται εκτός εάν ο φερόμενος ως δράστης αντιστέκεται ενόπλως ή με άλλον τρόπο που ενέχει κίνδυνο για τη ζωή των άλλων και είναι ανεπαρκή για τη συγκράτηση ή σύλληψη του ηπιότερα μέτρα.

Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 5 του ίδιου Κώδικα:

⁹⁹ Όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Waddington (2000), «ένας πολίτης μπορεί να σκοτωθεί μόνο όταν κριθεί αναγκαίο, ένας εχθρός μπορεί να σκοτωθεί όταν καταστεί δυνατό» (σ. 164).

¹⁰⁰ Βλ. σχετικό ΦΕΚ στο http://www.astynomia.gr/images/stories/Attachment10308_189.pdf (Τελευταία επίσκεψη 13-07-2013)].

¹⁰¹ Ο Κώδικας Δεοντολογίας των Αξιωματούχων Επιβολής του Νόμου των Ηνωμένων Εθνών Υιοθετήθηκε με την από 17.12.1979 υπ' αριθμ. 34/169 απόφαση της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών Κείμενο: UN Document A/34/46 (1979), διαθέσιμος στο <http://hosting01.vivodinet.gr/unhcr/protect/files/INTERPRETATION%20OF%20ARTICLE%201%20-%20REFUGEE%20DEFINITION/SPECIAL%20ISSUES/DETENTION/DETENTIONANDIMPRI%20SONMENT.pdf> (Τελευταία επίσκεψη 13-07-2013).

Κανένας αξιωματούχος επιβολής του νόμου δεν επιτρέπεται να επιβάλλει, να υποκινεί ή να ανέχεται οιαδήποτε πράξη βασανιστηρίων ή άλλη σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία ούτε να επικαλείται διαταγές των προϊσταμένων του ή εξαιρετικές περιστάσεις [...] ως δικαιολογία για βασανιστήρια ή άλλη σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία.

ενώ σύμφωνα με το άρθρο 6:

Οι αξιωματούχοι επιβολής του νόμου οφείλουν να διασφαλίζουν στο ακέραιο την προστασία της υγείας των κρατουμένων που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους και, ιδίως, να αναλαμβάνουν άμεσα δράση για να τους εξασφαλίσουν ιατρική περίθαλψη, όποτε απαιτείται.

Ωστόσο, είναι σύνηθες μετά από εκδηλώσεις αναταραχών, να διατυπώνονται παράπονα με αφορμή τη συμπεριφορά της Αστυνομίας, τα όργανα της οποίας κατηγορούνται για άσκηση βίας, απειθαρχία, μεροληπτική συμπεριφορά εναντίον διαδηλωτών, κατάχρηση εξουσίας σε σχέση με τις συλλήψεις και τις ασκούμενες έρευνες, εκδικητική συμπεριφορά απέναντι στους συλληφθέντες, εκμετάλλευση της αφθονίας επιλογών ανάμεσα σε ποινικά αδικήματα για τα οποία μπορούν να ασκήσουν δίωξη σε διαδηλωτές ή διεξαγωγή προσαγωγών με τρόπο άκαμπτο ή υπερβολικά αυστηρό. Πρόκειται για κατηγορίες οι οποίες δύσκολα μεν τεκμηριώνονται, αλλά και δύσκολα αντικρούονται (Williams, 1970: 114).

Ανεξάρτητοι φορείς με διεθνή διαπιστευτήρια για τη δράση και την αξιοπιστία τους, έχουν καταγράψει πληθώρα περιπτώσεων, στις οποίες οι κανόνες αστυνόμευσης παραβιάζονται εις βάρος των διαδηλωτών, θέτοντας σε σοβαρό κίνδυνο τη σωματική τους ακεραιότητα. Σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας τον Οκτώβριο του 2012, η κατάχρηση εξουσίας από μέρους των σωμάτων ασφαλείας που εμπλέκονται στη διαδικασία της αστυνόμευσης των διαδηλώσεων αποτελεί σχεδόν πανευρωπαϊκό φαινόμενο και περιλαμβάνει «κρούσματα χρήσης υπερβολικής βίας, κατάχρησης “λιγότερο θανατηφόρων” όπλων¹⁰², παρεμπόδισης της πρόσβασης σε ιατρική βοήθεια και αυθαίρετης κράτησης

---

¹⁰² Σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία, «Η Διεθνής Αμνηστία χρησιμοποιεί τον όρο «λιγότερο θανατηφόρα» για τα άλλα όπλα εκτός των συμβατικών πυροβόλων όπλων, εν όψει των στοιχείων ότι πολλά από τα όπλα που κατατάσσονται σε αυτήν την κατηγορία έχουν τη δυνατότητα να προκαλέσουν

σε διάφορες χώρες»¹⁰³ (Amnesty International, 2012: 2), μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Επιπλέον, καταγράφει κρούσματα, όπου αστυνομικοί επιτέθηκαν ενάντια σε ειρηνικούς διαδηλωτές χρησιμοποιώντας κλομπ, με τα οποία προκάλεσαν σοβαρούς τραυματισμούς στο κεφάλι ή το σβέρκο διαδηλωτών.

Η υπερβολική χρήση βίας από την πλευρά των αστυνομικών συχνά δικαιολογείται δημόσια με το επιχείρημα ότι οι εμπλεκόμενοι αστυνομικοί δεν έκαναν τίποτα περισσότερο από τη δουλειά τους. Όπως παρατηρεί η Nagengast (1994), η ρητορική περί εργασίας και των σχετικών με αυτή καθηκόντων αποτελεί σημαντικό εργαλείο του κρατικού ελέγχου με τη βοήθεια του οποίου ορισμένοι τομείς της κοινωνίας απαλλάσσονται από ανθρώπινες πτυχές διαμέσου της δουλειάς άλλων τομέων.¹⁰⁴ Ουσιαστικά, η πολιτική εξουσία καταργεί έμμεσα το όποιο ανθρωπιστικό προφίλ της, εκμεταλλευόμενη την εργασία των αστυνομικών (ή και των στρατιωτών σε άλλες περιπτώσεις), οι οποίοι εκπαιδεύονται να αντιμετωπίζουν την άσκηση φυσικής βίας ως αναπόσπαστο κομμάτι των εργασιακών τους καθηκόντων.

Αναλύοντας το επιχείρημά της, η Nagengast (1994) επισημαίνει ότι στα πλαίσια μιας «απροβλημάτιστης εξίσωσης του καπιταλιστικού κόσμου της εργασίας με την κοινωνία και τον πολιτισμό» (σ. 123), συχνά η πολιτική, πολιτισμική ή εθνική διαφοροποίηση ταυτίζεται με την άρνηση ενός σωστού εργασιακού εαυτού, όπως π.χ. στις περιπτώσεις των ιθαγενών, οι οποίοι αντιμετωπίστηκαν από τους άποικους ως βάρβαροι και οκνοί. Πάνω σε αυτήν την ανάγκη προστασίας της ευρωπαϊκής εννοιολόγησης της προόδου και του πολιτισμού, η εργασιακή πειθαρχία αναδείχθηκε ως αναπόσπαστη αρχή των θεσμών όπως η ατομική ιδιοκτησία και ο νόμος-και-τάξη (*law-and-order*).

Συχνά, οι περιπτώσεις παραβιάσεων των κανόνων αστυνόμευσης δεν διερευνώνται προκειμένου να εντοπιστούν και να αποδοθούν τυχόν ποινικές

θάνατο. Οι συσκευές ελέγχου του πλήθους, όπως οι αντλίες πίεσης, οι βολίδες πρόσκρουσης (γνωστές συνήθως ως πλαστικές και λαστιχένιες σφαίρες), οι χημικές ερεθιστικές ουσίες όπως το σπρέι πιπεριού και τα δακρυγόνα, μπορούν να επιφέρουν σοβαρό τραυματισμό ή ακόμη και θάνατο. Πολλά από αυτά τα όπλα, περιλαμβανομένων των ιατρικών τους επιπτώσεων, δεν έχουν υποβληθεί σε ανεξάρτητη αξιολόγηση και ορισμένα εξακολουθούν να είναι από τη φύση τους ανοιχτά σε κακή χρήση.» (Amnesty International, 2012: 8)

¹⁰³ Βλ. Amnesty International, *Αστυνόμηση Διαδηλώσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Διεθνής Αμνηστία Οκτώβριος 2012, διαθέσιμο στο http://www.amnesty.org.gr/wp-content/uploads/2012/10/Policing_demonstrations_in_the_EU.pdf (Τελευταία επίσκεψη 11-06-2013)

¹⁰⁴ Όπως για παράδειγμα οι βασανιστές ή οι δήμιοι, οι οποίοι –όπως προκύπτει από έρευνες– είναι συνηθισμένοι άνθρωποι, οι οποίοι εκπαιδεύονται όχι μόνο σε τεχνικές που αφορούν στο επάγγελμά τους, αλλά και στη χρήση της δικαιολογίας ότι απλώς έκαναν το επαγγελματικό τους καθήκον (Nagengast, 1994).

ευθύνες εναντίον των αστυνομικών ή όταν διερευνώνται, οι έρευνες διακρίνονται από προχειρότητα, μεροληψία και αναποτελεσματικότητα, καθιστώντας τη λογοδοσία ανύπαρκτη και διαιωνίζοντας φαινόμενα αστυνομικής αυθαιρεσίας (Amnesty International, 2012). Το ζήτημα της επεξεργασίας των καταγγελιών εναντίον αστυνομικών από το ίδιο το αστυνομικό σώμα (Williams, 1970), δηλαδή από τμήμα του που έχει επιφορτιστεί με το συγκεκριμένο καθήκον (όπως π.χ. η Διεύθυνση Εσωτερικών Υποθέσεων¹⁰⁵ στην ΕΛ.ΑΣ., για την ελληνική περίπτωση), αποτελεί ένα βασικό λόγο αμφισβήτησης της ομαλής και ανεξάρτητης περάτωσης της ελεγκτικής διαδικασίας λόγω του διαφαινόμενου ισχυρού βαθμού μεροληψίας της, καθώς ελεγχόμενοι και ελεγκτές βρίσκονται ουσιαστικά στην ίδια πλευρά. Αξίζει να σημειωθεί το ελληνικό παράδειγμα: ενώ το 2011 ψηφίστηκε από την Ελληνική Βουλή ο Ν. 3938/2011, ο οποίος προέβλεπε τη σύσταση Γραφείου Αντιμετώπισης Περιστατικών Αυθαιρεσίας στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη¹⁰⁶, η εφαρμογή του Νόμου δεν έχει καταστεί δυνατή, καθώς μέχρι και τον Ιανουάριο του 2013, σχεδόν δύο χρόνια από την ψήφισή του και τέσσερα χρόνια από την αρχική εξαγγελία της πρόθεσης για σύσταση του Γραφείου, το Γραφείο δεν είχε στελεχωθεί¹⁰⁷.

---

¹⁰⁵ Βλ. http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=49& (Τελευταία επίσκεψη 25-12-2013)

¹⁰⁶ Το Γραφείο αυτό επρόκειτο να καταστεί υπεύθυνο «για τη συλλογή, την καταγραφή, την αξιολόγηση και την περαιτέρω προώθηση προς διερεύνηση στις αρμόδιες Υπηρεσίες ή Αρχές καταγγελιών για πράξεις του ένστολου προσωπικού της Ελληνικής Αστυνομίας, του Λιμενικού Σώματος - Ελληνικής Ακτοφυλακής και του Πυροσβεστικού Σώματος, οι οποίες εκδηλώθηκαν κατά την άσκηση των καθηκόντων του ή κατά κατάχρηση της ιδιότητάς του.»¹⁰⁶ Μετά την επώνυμη ή και ανώνυμη υποβολή της, η καταγγελία θα ετίθετο υπό την εξέταση Τριμελούς Επιτροπής, αποτελούμενης από έναν επίτιμο αρεοπαγίτη ως πρόεδρο, ένα μέλος του Γραφείου του Νομικού Συμβούλου του Κράτους στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη και έναν επίτιμο εισαγγελέα ή αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου ή εφετών, συνεπώς, η λειτουργία του Γραφείου θα επέτρεπε την επεξεργασία των καταγγελιών από νομικούς και όχι από αστυνομικούς. Βλ. Νομοθετικό Έργο Βουλής των Ελλήνων, http://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=1cfc3cd8-faac-49d9-884b-c4f0da07e393 (Τελευταία επίσκεψη 25-12-2013)

¹⁰⁷ Βλ. Βυθούλκας, Δ., «Εξαγγελίες για αντιμετώπιση της αστυνομικής αυθαιρεσίας που έμειναν στα χαρτιά», *Το Βήμα*, 22-01-2013 (<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=494196> , Τελευταία επίσκεψη 25-12-2013)

7.4. Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην εγκληματοποίηση της κοινωνικής διαμαρτυρίας

Σημαντικό ρόλο στις επιδιώξεις εγκληματοποίησης της κοινωνικής διαμαρτυρίας διαδραματίζουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τα οποία είθισται να επικεντρώνονται στην επισήμανση των μεθόδων που χρησιμοποιούνται ή που αναμένονται να χρησιμοποιηθούν σε μια δημόσια διαμαρτυρία, προβαίνοντας συχνά σε αυθαίρετες προβλέψεις για την εξέλιξή της χωρίς να γίνονται αναφορές στο ιδεολογικό προφίλ της διαμαρτυρίας ή των συμμετεχόντων, στους λόγους εκδήλωσής της ή στα προς διεκδίκηση αιτήματα. Όπως επισημαίνουν οι McLeod και Detenber (1999):

Η εξέταση του περιεχομένου των ειδήσεων δείχνει ότι οι ειδησεογραφικές αφηγήσεις για τις διαμαρτυρίες τείνουν να εστιάζουν στην εμφάνιση των διαμαρτυρομένων παρά στα αιτήματά τους, να δίνουν έμφαση στις βίαιες δράσεις τους παρά στην κοινωνική τους κριτική, να τους αντιτάσσουν απέναντι στην αστυνομία παρά στους επιλεγμένους τους στόχους, και να υποβαθμίζουν την αποτελεσματικότητά τους (σ. 3).

Η συζήτηση για τις δημόσιες διαμαρτυρίες στα media περιορίζεται στην πιθανότητα να (ή και στη βεβαιότητα ότι θα) καταλήξουν σε βίαια επεισόδια ή συγκρούσεις με την αστυνομία, με αποτέλεσμα η μεροληπτική αυτή προσέγγιση να αξιοποιείται ως εργαλείο νομιμοποίησης της βίαιης αστυνομικής δράσης.

Οι Greer και McLaughlin (2010) αναφέρονται σε έρευνες της τελευταίας δεκαετίας οι οποίες διαπιστώνουν ότι η αστυνομία, λαμβάνοντας υπόψη τις συνέπειες που μπορεί να έχει για την εικόνα της μια δυσμενής κάλυψη γεγονότων στα οποία λαμβάνει μέρος και προκειμένου να εξασφαλίσει εκ των προτέρων τη νομιμοποίηση της δράσης της από την κοινή γνώμη, επενδύει σημαντικά στην καλλιέργεια του τομέα των δημοσίων σχέσεων και των σχέσεων με τα media. Η νομιμοποίηση της δράσης της εξασφαλίζεται με τη διατήρηση της αστυνομίας στην κορυφή της «*ιεραρχίας της αξιοπιστίας*»¹⁰⁸, δηλαδή στην κυριαρχία της ως προς το

---

¹⁰⁸ Η ύπαρξη μιας «*ιεραρχίας της αξιοπιστίας*», έννοια που ανέπτυξε ο Becker το 1967, συνίσταται στη διαπίστωση ότι σε κάθε κοινότητα, αναγνωρίζεται στα μέλη της ανώτερης ομάδας ως δεδομένο το δικαίωμα προσδιορισμού των πραγματικών γεγονότων (Becker, 1967 όπ. αναφ. στους Greer & McLaughlin, 2010).

δικαίωμα προσδιορισμού του ποια είναι η πραγματική διάσταση των γεγονότων (Greer & McLaughlin, 2010).

Κατά συνέπεια, η έμφαση στην πιθανότητα κατάληξης της διαμαρτυρίας σε βίαια επεισόδια, η οποία διοχετεύεται στην κοινή γνώμη από τα μέσα ενημέρωσης, στοχεύει στην εκ των προτέρων νομιμοποίηση μιας οξείας κατασταλτικής επέμβασης. Όπως συμπεραίνουν οι Hirschfield και Simon (2010) μελετώντας αποτελέσματα σχετικών ερευνών, *«οι συνήθεις ειδησεογραφικές αναφορές πριμοδοτούν τις επίσημες απεικονίσεις της αστυνομικής βίας ως μία φυσιολογική, εξουσιοδοτημένη απάντηση σε επικίνδυνες συμπεριφορές»* (σ. 160), χρησιμοποιώντας ρητορικές εκλογίκευσης και αντικειμενικοποίησης (*objectification*) της αστυνομικής δράσης, ακόμα και όταν αυτή έχει ως αποτέλεσμα το θάνατο αθώων πολιτών¹⁰⁹.

Η εκ των προτέρων αντιμετώπιση των διαδηλωτών ως δυνητικών δραστήων βίαιων ενεργειών -άρα δυνάμει «εγκληματιών»- στοχεύει στην επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής λαϊκής υποστήριξης, καθώς σύμφωνα με τους Scraton & Chadwick (2003), η κοινή γνώμη είναι πιθανότερο να επικροτήσει μια κρατική παρέμβαση, αν θεωρήσει ότι πρόκειται για την καταστολή μιας εγκληματικής ενέργειας παρά για την καταστολή ενός “πολιτικού σκοπού”.¹¹⁰ Το γεγονός ότι κατά καιρούς ερευνητικά ευρήματα επιβεβαιώνουν μία ανοχή ή και αποδοχή των πολιτών σε εντατικοποιημένες μορφές καταστολής, ακόμα και με παραίτηση από βασικά τους δικαιώματα, ερμηνεύεται από την Nagengast (1994) ως αποτελεσματικός «εμβολιασμός» της κοινωνίας με το μύθο ότι η καταστολή μπορεί να λειτουργήσει με «θεραπευτικό» τρόπο για την κοινωνία.

---

¹⁰⁹ Βλ. περίπτωση Ian Tomlinson στους Greer και McLaughlin (2010), καθώς και έρευνα των Hirschfield και Simon (2010) για την ειδησεογραφική κάλυψη θανάτων πολιτών από αστυνομικούς στις αμερικανικές εφημερίδες.

¹¹⁰ Η ερμηνεία που δίνει ο Martin (1993) στη διαπιστούμενη έλλειψη κοινωνικής αποδοχής της μη σύννομης συμπεριφοράς σε μια κοινωνική διαμαρτυρία είναι ότι οι προσπάθειες που κάνουν κατά καιρούς ακτιβιστές προκειμένου να ενεργοποιήσουν τα κοινωνικά αντανάκλαστικά ενάντια σε ζητήματα που αφορούν στην κοινωνία όπως π.χ. η περιβαλλοντική καταστροφή ή οι δραστηριότητες καταπιεστικών κυβερνήσεων, χρειάζεται να ενδυσθούν ένα ιδεολογικό περίβλημα, το οποίο θα τους επιτρέψει να βρουν το λαϊκό έρεισμα που απαιτείται για να ισχυροποιηθούν και να ενισχυθούν. Σε αυτό το σημείο, ο Martin (1993) τονίζει το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει και η κάλυψη που προσφέρουν τα media σε αυτές τις δράσεις. Κατά τον Martin, ενώ οι ακτιβιστές θεωρούν ως δεδομένο ότι *«η δικαιοσύνη είναι με το μέρος τους»*, εν τούτοις ο δίκαιος χαρακτήρας στις ενέργειές τους δεν αποδίδεται αυτόματα, ενώ παραθέτει την άποψη του Huxley ότι ο χαρακτηρισμός μιας πράξης διαμαρτυρίας ως δίκαιης είναι *«[...] αποτέλεσμα μιας διαμάχης με αντικείμενο τις ιδέες. Η πλευρά που είναι ικανή “να πείσει” πιο αποτελεσματικά -με αυτήν την “πειθώ” να περιλαμβάνει και λόγια και πράξεις- είναι περισσότερο πιθανό να είναι εκείνη, η οποία, μετά το πέρας της διαμάχης, θα φαίνεται να έχει το δίκιο με την πλευρά της.»* (Martin, 1993: 47).

Οι προσδιοριζόμενοι ως «παρεκκλίνοντες» ή «εγκληματίες» παρουσιάζονται συνήθως ως μια μορφή «μόλυνσης» της κοινωνίας και σε συνδυασμό με τη στοχευμένη χρήση «επίσημων» στατιστικών, δημιουργούν «*μια αίσθηση ενός πιο άμεσου και προσωπικού κινδύνου με τη μορφή εγκληματικού κύματος, που θα πείσει πολλούς ανθρώπους (συμπεριλαμβανομένων πολλών ατόμων των κατώτερων τάξεων) ότι δικαιολογείται η λήψη δρακόντειων μέτρων*» (Sykes, 1974: 210).¹¹¹

¹¹¹ Στις αρχές του 2013, οι Roberts και Hough παρουσίασαν σε άρθρο τους στην British Journal of Criminology τα αποτελέσματα έρευνας που διενεργήθηκε από το Κέντρο Εμπειρικής Έρευνας της Οξφόρδης [Oxford Centre for Experimental Research (CESS)] μέσω διαδικτύου (online), σε τυχαίο αντιπροσωπευτικό παμ-βρετανικό δείγμα 1.003 ατόμων 16 έως 74 ετών, με αντικείμενο διερεύνησης τη στάση της κοινής γνώμης απέναντι στην καταδίκη αδικημάτων, τα οποία σχετιζόνταν με τις ταραχές, οι οποίες σημειώθηκαν στην Αγγλία τον Αύγουστο του 2011, με αφορμή το θανάσιμο τραυματισμό ενός μαύρου πολίτη από αστυνομικούς. Οι ταραχές και οι συγκρούσεις με την αστυνομία είχαν ως αποτέλεσμα το θάνατο πέντε ανθρώπων, την πρόκληση υλικών ζημιών ύψους διακοσίων εκατομμυρίων λιρών και τη σύλληψη τουλάχιστον τριών χιλιάδων ανθρώπων για αδικήματα όπως: υποκίνηση, ακόμα και διαμέσου των μέσων κοινωνικής δικτύωσης όπως το Facebook (!) (Roberts & Hough, 2013: 238), βιαιότητες και επίθεση με σκοπό τη διάρρηξη, κλοπή, αποδοχή κλοπιμαίων και φθορά ξένης περιουσίας. Η έρευνα σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να προκύψουν συγκριτικά αποτελέσματα μεταξύ των προτεινόμενων από τους ερωτώμενους κυρώσεων για αδικήματα που έλαβαν χώρα κατά τις ταραχές και των αντίστοιχων προτεινόμενων κυρώσεων για παρόμοια αδικήματα τα οποία διαπράττονται υπό κανονικές συνθήκες. Στην έρευνα ελήφθησαν υπόψη δύο σημαντικοί παράγοντες: α) το γεγονός ότι, από την πλευρά των δικαστηρίων, η επιβολή κυρώσεων που ακολουθήθηκε για αδικήματα σχετικά με ταραχές αυστηροποιήθηκε σημαντικά και σε επίπεδο ποσοστού αποφάσεων εγκλεισμού και σε επίπεδο διάρκειας φυλάκισης μετά τις ταραχές, σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη χρονιά (Roberts & Hough, 2013: 236) και β) το γεγονός ότι έρευνες στην Αγγλία και την Ουαλία «έχουν επί μακρόν καταδείξει δυσaréσκεια απέναντι στις τάσεις σχετικά με την επιβολή κυρώσεων: οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν την άποψη ότι οι καταδίκες είναι πολύ επεικείς» (Roberts & Hough, 2013: 238). Το δεύτερο γεγονός οδήγησε τους δύο επιστήμονες αρχικά στην υπόθεση ότι η αυξημένη τιμωρητικότητα των Αγγλων και των Ουαλών σε σχέση με την επιβολή κυρώσεων γενικά, θα προέκυπτε αντίστοιχα και σε σχέση με τις καταδίκες που αφορούν σε αδικήματα διαπραττόμενα κατά τη διάρκεια ταραχών. Οι Roberts & Hough (2013) παρουσιάζουν στο άρθρο τους μια σειρά επιβαρυντικών περιστάσεων, οι οποίες δικαιολογούν την επιβολή αυστηρότερων ποινών, μεταξύ των οποίων και η συμμετοχή στις ταραχές, αλλά και μια σειρά ελαφρυντικών περιστάσεων, οι οποίες καθιστούν τις επιβληθείσες κυρώσεις για τη συγκεκριμένη συνθήκη ως ένα βαθμό υπερβολικές, μεταξύ των οποίων και η νεαρή ηλικία των «ταραξιών». Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα της έρευνας, η κοινή γνώμη επιθυμεί μεν την αυστηρή τιμωρία των «ταραξιών», ωστόσο σε μετριοπαθέστερο βαθμό και τρόπο σε σχέση με αυτόν με τον οποίο επιβάλλονται οι ποινές από τα δικαστήρια (Roberts & Hough, 2013).

Για την ελληνική περίπτωση των ταραχών που ακολούθησαν το θανάσιμο τραυματισμό του μαθητή Αλέξη Γρηγορόπουλου, παραθέτουμε ενδεικτικά αποτελέσματα έρευνας που δημοσιεύτηκε την Κυριακή 14 Δεκεμβρίου 2008 στην Κυριακάτικη Αυγή που διεξήγαγε η ιδιωτική εταιρεία ερευνών VPRC με αντικείμενο τη διερεύνηση των απόψεων της κοινής γνώμης για το θάνατο του νεαρού μαθητή στα Εξάρχεια και την αποτύπωση του γενικότερου κλίματος που διαμορφώθηκε στην ελληνική κοινωνία σχετικά με τα βίαια επεισόδια στο κέντρο της Αθήνας και σε άλλες πόλεις της χώρας που ακολούθησαν το θάνατο του μαθητή. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας:

- στην ερώτηση «*Τα βίαια επεισόδια στο κέντρο της Αθήνας και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, τα οποία ακολούθησαν το θάνατο του νεαρού μαθητή είναι εντελώς αδικαιολόγητα, μάλλον αδικαιολόγητα, μάλλον δικαιολογημένα, ή εντελώς δικαιολογημένα,*», περίπου 1 στους/ες 3 χαρακτηρίζει τα επεισόδια μάλλον ή εντελώς δικαιολογημένα,
- στην ερώτηση «*Πόσο ικανοποιημένος/η αισθάνεστε γενικά από τη στάση της αστυνομίας σχετικά με την αντιμετώπιση των επεισοδίων; Θα λέγατε ότι αισθάνεστε πολύ, αρκετά, λίγο ή καθόλου ικανοποιημένος/η;*», η μεγάλη πλειονότητα των ερωτώμενων (79%) δήλωσαν λίγο ή καθόλου ικανοποιημένοι/ες,

Επιπλέον, οι αναφορές στην κοινή γνώμη στα πλαίσια της ειδησεογραφικής κάλυψης μιας κοινωνικής διαμαρτυρίας από τα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης προωθεί τη «δαιμονοποίηση» των συμμετεχόντων, δημιουργώντας γι' αυτούς ένα προφίλ παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, «*απεικονίζοντάς τους ως μία μεμονωμένη μειονότητα*» (McLeod και Detenber, 1999: 6).

Η χρήση των μέσων μαζικής ενημέρωσης ως εργαλείο δαιμονοποίησης των αντιφρονούντων δεν αποτελεί πρόσφατο φαινόμενο. Σε μια σύντομη ανασκόπησή του, ο Turk (2004) αναφέρει ότι ήδη από τον 19^ο αιώνα, οι εφημερίδες δημοσίευαν καρικατούρες αναρχικών, εμφανίζοντάς τους ως αποδιοργανωμένους βομβιστές με γενειάδα, ενθαρρύνοντας με αυτόν τον τρόπο την πεποίθηση ότι η πολιτική βία που ασκείται εναντίον της εξουσίας είναι έγκλημα ή παραφροσύνη. Στις δε περιπτώσεις πολιτικών δολοφονιών ή βομβιστών αυτοκτονίας, η δράση των εκτελεστών αποδίδεται σε προβληματικές ατομικές παθολογίες, εμμονή ή φανατισμό, αγνοώντας παντελώς τα πολιτικά κίνητρα (Turk, 2004). Γενικότερα, τα ΜΜΕ λειτούργησαν για πολύ καιρό ως ένα «*ιδιωτικοποιημένο σύστημα προπαγάνδας*», στο οποίο μία τάξη «*κομισάριων*» (μορφωμένων τμημάτων του πληθυσμού) είχε τη δυνατότητα να «*σχεδιάσει, να προπαγανδίσει και να δημιουργήσει ένα σύστημα δογμάτων και πεποιθήσεων, το οποίο θα υπονομεύσει την ανεξάρτητη σκέψη και θα*

-
- στην ερώτηση «*Πόσο ικανοποιημένος/η αισθάνεστε γενικά από τους χειρισμούς (στάση) της κυβέρνησης σχετικά με την αντιμετώπιση των επεισοδίων; Θα λέγατε ότι αισθάνεστε πολύ, αρκετά, λίγο ή καθόλου ικανοποιημένος/η;*», η δυσαρέσκεια των ερωτώμενων κατεγράφη σε ποσοστό ακόμα υψηλότερο (83%),
  - τέλος, διατυπώθηκαν ερωτήματα τα οποία διερευνούσαν το εάν οι ερωτώμενοι/ες ενέκριναν συγκεκριμένους τύπους διαμαρτυρίας, μέρος των οποίων παρατηρήθηκαν και κατά την εξέλιξη των ταραχών. Ως πλέον αποδεκτές ενέργειες διαμαρτυρίας καταγράφονται οι πανελλαδικές απεργίες και οι πορείες και διαδηλώσεις (εγκρίνονται από το 81% και το 73% αντίστοιχα). Χαμηλότερο ποσοστό έγκρισης καταγράφεται για τις καταλήψεις δρόμων (41%), ακόμα χαμηλότερο για τις καταλήψεις κτηρίων (σχολείων, πανεπιστημίων, υπουργείων) (25%), τις περικυκλώσεις και επιθέσεις σε αστυνομικά τμήματα (17%) και την καταστροφή Τραπεζών (12%), ενώ ο εμπρησμός εμπορικών καταστημάτων και αυτοκινήτων εγκρίνονται από μόλις 2% των ερωτώμενων.

Παρατηρείται συνεπώς ότι όσο αυξάνεται ο βαθμός φυσικής βίας (π.χ. βίας με αποτέλεσμα υλικές ζημιές) της διαμαρτυρίας, μειώνεται το ποσοστό αποδοχής της ενέργειας, το οποίο υφίσταται εντυπωσιακή σμίκρυνση όταν το αντικείμενο της βίαιης ενέργειας συνιστά ιδιωτική κινητή ή ακίνητη περιουσία, σε σύγκριση με ενέργειες που εξελίσσονται ή στοχεύουν σε δημόσιους χώρους, φορείς ή περιουσίες. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο των τηλεφωνικών συνεντεύξεων στα νοικοκυριά των ερωτώμενων στο διάστημα 11-12 Δεκεμβρίου 2008 σε πανελλαδικό δείγμα 600 ατόμων 18 ετών και άνω. Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάζονται ενδεικτικά, καθώς πρόκειται για ιδιωτικό φορέα διεξαγωγής ερευνών, ενώ πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η έρευνα διενεργήθηκε ελάχιστες ημέρες μετά το ξέσπασμα των πρώτων βίαιων αντιδράσεων, επομένως οφείλουμε να συνοπλογοίσουμε τη συναισθηματική φόρτιση του κοινού υπό το φως των γεγονότων. [Πηγή: Εταιρεία Ερευνών VPRC, <http://www.vprc.gr/article.php?id=551> , <http://www.vprc.gr/projshow.php?id=1011> (Τελευταία επίσκεψη 26-08-2013). Βλ. επίσης Εφημερίδα Αυγή, «*Οι δεκαπεντάρηδες καταδικάζουν την κυβέρνηση*», Η Αυγή, 14 Δεκεμβρίου 2008, σ. 4 – 5]

εμποδίζει την κατανόηση και ανάλυση των θεσμισμένων δομών, όπως και τον τρόπο με τον οποίο αυτές λειτουργούν» (Chomsky, 1995).

8. Σύγχρονες διαστάσεις της κοινωνικής διαμαρτυρίας

Ο Hartleb (2011) παρατηρεί ότι οι πολιτικές διαμαρτυρίες στον ευρωπαϊκό χώρο χαρακτηρίζονται από πολυμορφία και ευελιξία, ενώ δεν αποτελούν φαινόμενο που εκδηλώνεται μόνο σε αυταρχικά καθεστώτα, αλλά και σε σύγχρονα δημοκρατικά κράτη. Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στα τέλη της δεκαετίας του '90 και η επικράτηση φιλελεύθερων δημοκρατιών δεν εμπόδισε την εκδήλωση νέων μαζικών διαμαρτυριών. Κατά τον Hartleb, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι μία νέα «*κουλτούρα διαμαρτυρίας*» έχει αρχίσει να διαμορφώνεται στην Ευρώπη, ακολουθώντας, ωστόσο, σχετικά αργούς ρυθμούς σε σχέση με το κύμα διαμαρτυρίας που εκδηλώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '60.¹¹² Στα πλαίσια της νέας αναδύμενης κουλτούρας, «*οι διαδηλωτές αντιδρούν – εκ των υστέρων – σε αποφάσεις που λαμβάνονται μέσω δημοκρατικών διαδικασιών*» (Hartleb, 2011: 4).

Πιο συγκεκριμένα, ο Hartleb (2011) παρατηρεί ότι από την έλευση της οικονομικής κρίσης και εντεύθεν, οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, οι οποίες λαμβάνουν χώρα σε ευρωπαϊκές χώρες, έχουν το χαρακτηριστικό ότι αποτελούν άμεση αντίδραση των πολιτών σε ειλημμένες πολιτικές αποφάσεις (π.χ. επιβολή μέτρων λιτότητας), οι οποίες λαμβάνονται σε επίπεδο δημοκρατικά εκλεγμένων οργάνων, όπως τα εθνικά κοινοβούλια ή οι κυβερνήσεις. Επιπλέον, επισημαίνει τον αμυντικό χαρακτήρα της σύγχρονης κοινωνικής διαμαρτυρίας, αφού η αντίδραση δεν εκδηλώνεται κατά την προετοιμασία λήψης της απόφασης, αλλά μετά την λήψη της, υποδηλώνοντας ότι σημαντικό μέρος των πολιτών δεν θεωρεί ότι το πολιτικό σύστημα εκπροσωπεί αποτελεσματικά τα συμφέροντά του, ενώ ο πολιτικός αντίκτυπος της διαμαρτυρίας φαίνεται να είναι ελάχιστος.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του πρόσφατου κύκλου διαμαρτυρίας που εκδηλώθηκε μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης και των διαφοροποιημένων

---

¹¹² Η εμπειρική διαπίστωση της αυξανόμενης κοινωνικής δυσαρέσκειας υπό το βάρος της οικονομικής κρίσης αποτελεί αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη για την ανάπτυξη ενός ευρέως κινήματος διαμαρτυρίας ή μιας μεγάλης έκτασης και έντασης κοινωνικής διαπάλης. Σύμφωνα με το Guir (1972), δεν είναι προδήλως αληθές να υποθέτουμε ότι όσο μεγαλύτερα είναι η ένταση και το πεδίο της δυσαρέσκειας, τόσο μεγαλύτερο θα είναι και το μέγεθος της κοινωνικής διαμάχης που θα δημιουργηθεί.

χαρακτηριστικών σε σχέση με προηγούμενες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας ήταν αυτό της Ελλάδας. Από τις αρχές του 2010 έως και το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου, ένα τεράστιο κύμα διαδηλώσεων εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Ελλάδα, στις οποίες τα κύρια αιτήματα αφορούσαν τα ασφαλιστικά δικαιώματα και το εισόδημα των εργαζομένων (Psimitis, 2011).¹¹³ Ο μαζικός κύκλος διαμαρτυρίας του 2010 στην Ελλάδα, ο οποίος ακολούθησε τη μαζική νεανική εξέγερση που σημειώθηκε το Δεκέμβριο του 2008, μετά το θανάσιμο τραυματισμό μαθητή από αστυνομικό,¹¹⁴ περιέλαβε απεργίες στο δημόσιο τομέα (με συμμετοχή που πλησίασε το 85%), απεργίες στον ιδιωτικό τομέα, καθώς και πορείες διαμαρτυρίας, κατά τις οποίες σημειώθηκαν συγκρούσεις με τα ΜΑΤ¹¹⁵, οι οποίες είχαν σαν αποτέλεσμα τον τραυματισμό, αλλά και τη σύλληψη δεκάδων διαδηλωτών (Psimitis, 2010). Ο Psimitis εντοπίζει ορισμένα πολύ βασικά ποιοτικά χαρακτηριστικά των διαδηλώσεων αυτής της περιόδου:

- τη μεγάλη γεωγραφική διασπορά της διαμαρτυρίας, καθώς επεκτάθηκε σε πληθώρα πόλεων σε όλη την ελληνική επικράτεια,
- τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής στις προκηρυσσόμενες απεργίες, δεδομένου του χαμηλού ποσοστού συνδικαλισμού στους νέους εργαζόμενους, ιδίως στον ιδιωτικό τομέα,
- την ανάληψη δράσεων περισσότερο “επιθετικού” χαρακτήρα, στα πλαίσια της διαμαρτυρίας, η οποία ξέφευγε από τον ειρηνικό χαρακτήρα των παραδοσιακών συγκεντρώσεων των συνδικάτων,¹¹⁶

---

¹¹³ Κατά τον Psimitis (2011), ο κινητοποιήσεις του 2010 ενάντια στα μέτρα λιτότητας της κυβερνητικής πολιτικής δεν μπορούν να συγκριθούν με άλλες μεγάλης κλίμακας διαμαρτυρίες που εκδηλώθηκαν την τελευταία δεκαετία στη χώρα, καθώς δεν αναπτύχθηκαν σε περίοδο έντονης πολιτικοποίησης της δράσης, όπως στην περίπτωση των διαδηλώσεων κατά της επίσκεψης του Αμερικανού Προέδρου Clinton το 1999 ή κατά τη διάρκεια κινητοποίησης μίας ή συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες να εκτελούσαν την πλειονότητα των δράσεων, όπως π.χ. στην περίπτωση της διαμαρτυρίας ενάντια στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 2007 ή στην εξεγερσιακού χαρακτήρα διαμαρτυρία των νέων με αφορμή τη δολοφονία του δεκαεξάχρονου Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου από αστυνομικό το 2008.

¹¹⁴ Βλ. άρθρο «Η εξέγερση των καλομαθημένων» διαθέσιμο στο <http://www.dw.de/η-εξέγερση-των-καλομαθημένων/a-3866117-1> (Τελευταία επίσκεψη 06-08-2013)

¹¹⁵ Μονάδες Αποκατάστασης Τάξης

¹¹⁶ Οι Ανδρονικίδου και Κονγας (2012) επιχειρούν να ερμηνεύσουν την έξαρση των βίαιων εκδηλώσεων διαμαρτυρίας στην Ελλάδα, αποδίδοντάς την σε μία κουλτούρα «αντίστασης», η οποία καλλιεργήθηκε μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974. Κατά τους δύο επιστήμονες, σε αντίθεση με την Ισπανία, στην οποία η μετάβαση στη δημοκρατία έλαβε χώρα σε ένα κλίμα επιδίωξης συναίνεσης, στην Ελλάδα, η μετάβαση πραγματοποιήθηκε σε ένα κλίμα «ρήξης», όπου το εκλογικό σύστημα παρουσίαζε χαμηλή αναλογικότητα, ενώ στο επίπεδο λήψης αποφάσεων, ο χαρακτήρας της μετάβασης ήταν φανερά προσωποπαγής, καθώς ο κύριος λόγος ανήκε στον τότε πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή. Επιπλέον, η φοιτητική αντίσταση στη δικτατορία, όπως αυτή εκδηλώθηκε με τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, ο εορτασμός των οποίων θεσμοποιήθηκε στη

- το ετερογενές σύνολο ανθρώπων που συμμετείχαν ακόμα και στις πιο δυναμικές εκφάνσεις της διαμαρτυρίας (π.χ. προσπάθειες εισβολής στη Βουλή), που περιελάμβανε άτομα τα οποία δεν διατηρούσαν απαραίτητα δεσμούς με κάποιο πολιτικό ή συνδικαλιστικό χώρο,
- την επανάκτηση της αξιοπιστίας ορισμένων παραδοσιακών συνδικαλιστικών οργάνων (όπως π.χ. το Π.Α.ΜΕ¹¹⁷),
- την ύπαρξη ενός κυρίαρχου πλαισίου διαμαρτυρίας – “ομπρέλα”, υπό τη σκέπη του οποίου συγκεντρώθηκαν ετερόκλητα αιτήματα και το οποίο συνίστατο στην απαξίωση του διεφθαρμένου πολιτικού συστήματος και δη των κοινοβουλευτικών εκπροσώπων και τέλος,
- την έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ των διαμαρτυρομένων, αλλά και μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομίας, που οδήγησε στη γενικευμένη αποδοκιμασία της κατασταλτικής τακτικής η οποία ακολουθήθηκε.

Σε σχέση με το ρόλο των μέσων ενημέρωσης, αλλαγές ενδέχεται να επιφέρει η σημαντική επιρροή που έχει ήδη αρχίσει να ασκεί η ραγδαία ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών γενικά και της διαδικτυακής ενημέρωσης ειδικότερα. Τα δεδομένα φαίνεται να αλλάζουν σε σχέση με την ειδησεογραφική κάλυψη των δημοσίων διαμαρτυριών, η οποία δεν πραγματοποιείται μόνο από τα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης, άρα δεν υπόκειται πλέον στον πλήρη έλεγχό τους, με αποτέλεσμα να διαφαίνεται μια αποσταθεροποίηση των κυρίαρχων ΜΜΕ από την κυριαρχία τους ως διαμεσολαβητικά εργαλεία νομιμοποίησης της αστυνομικής βίας. Σε συνδυασμό με την απώλεια εμπιστοσύνης των πολιτών στους θεσμούς (όπως π.χ. το πολιτικό σύστημα ή η αστυνομία) η πληθώρα των σύγχρονων ενημερωτικών πηγών και κυρίως ο διαδραστικός τους χαρακτήρας έχει δημιουργήσει νέες συνθήκες στις οποίες

συνέχεια, διαμόρφωσε μια κουλτούρα αντίστασης στην εξουσία, η οποία νομιμοποιήθηκε στη συνείδηση της κοινωνίας και αποτέλεσε μία «νικητήριο πολιτική φόρμουλα» (Andronikidou & Konras, 2012: 717). Επιπλέον, οι Andronikidou και Konras (2012) δίνουν έμφαση στο ρόλο των ΜΜΕ στην αναπαραγωγή της αντιστασιακής κουλτούρας, αλλά και στην «τελετουργικοποίηση» (*ritualization*) (σ. 716) της αντίστασης ήδη από το σχολείο, παραθέτοντας των παράδειγμα των καταλήψεων, ιδίως σε περιόδους εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες έχουν συχνά την ανοχή και των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων, αλλά και των σωματείων των εκπαιδευτικών.

¹¹⁷ Π.Α.ΜΕ: Πανεργατικό Αγωνιστικό Μέτωπο, Συνδικαλιστικό όργανο που πρόκειται στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ). Ιδρύθηκε στις 3 Απρίλη 1999, από την Πανελλαδική Συνδιάσκεψη που έγινε στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, με τη συμμετοχή 230 πρωτοβάθμιων Σωματείων, 18 κλαδικών και περιφερειακών οργανώσεων και 2.500 εκλεγμένων συνδικαλιστών. Από το 2000 είναι μέλος της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας (ΠΣΟ). (Βλ. <http://www.pamehellas.gr>, Τελευταία επίσκεψη 21-03-2013)

[...] η αστυνομία είναι όλο και περισσότερο μπλεγμένη σε ένα πολύπλοκο δίκτυο εσωτερικών και εξωτερικών ενδιαφερομένων μερών και «κοινών» με διαφορετικές ατζέντες και ανάγκες που είναι πρόθυμοι και μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα μέσα ενημέρωσης και το ίντερνετ για να εκπροσωπήσουν τα συμφέροντά τους (Greer & McLaughlin, 2010: 1044).¹¹⁸

Η διαδραστικότητα των νέων μέσων έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη της “δημοσιογραφίας των πολιτών” (*citizen journalism*), με τους πολίτες να υιοθετούν ρόλο ρεπόρτερ, καταγράφοντας στιγμιότυπα με τη βοήθεια οικείων τεχνολογικών μέσων (π.χ. ψηφιακές φωτογραφικές μηχανές, κινητά τηλέφωνα) και αναρτώντας το σχετικό υλικό στο Ίντερνετ και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, με αποτέλεσμα την σχεδόν αστραπιαία διάχυση των ερασιτεχνικά συλλεχθεισών ειδήσεων και την αμφισβήτηση της «επίσημης» εκδοχής των γεγονότων με ντοκουμέντα (Greer & McLaughlin, 2010).¹¹⁹ Συνεπώς, το ερμηνευτικό πλαίσιο¹²⁰ για τη διαμαρτυρία που παρέχεται από την κυρίαρχη ειδησεογραφία και έχει ως βασικό άξονα «τη βία των διαδηλωτών», όπως είδαμε και παραπάνω, αρχίζει πλέον να εκτοπίζεται από το ερμηνευτικό πλαίσιο που εισάγει η «δημοσιογραφία των πολιτών» και έχει ως βασικό άξονα «την αστυνομική βία».

---

¹¹⁸ Κατά τον G. Marx (2002), εάν τα εργαλεία της επιτήρησης διατεθούν ευρέως στο κοινό, δηλαδή σε πολίτες και ομάδες συμφερόντων, προκειμένου να τις χρησιμοποιήσουν είτε ο ένας έναντι του άλλου είτε έναντι της κυβέρνησης ακόμη, για να ενθαρρύνουν την αμοιβαία λογοδοσία και να προληφθούν παράνομες συμπεριφορές και αυθαιρεσίες, ενδεχομένως να ενισχυθεί ο πολιτικός πλουραλισμός, ο οποίος αποτελεί κεντρική έννοια στη δημοκρατία.

¹¹⁹ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του “occuopter”, μία ηλεκτρονική συσκευή παρακολούθησης, η οποία από τα τέλη Δεκεμβρίου του 2011 βρέθηκε στη διάθεση των διαδηλωτών του κινήματος «Occupy Wall Street» στη Νέα Υόρκη. Το όνομα της συσκευής προέρχεται από το συνδυασμό των λέξεων «occupy» και «helicopter», καθώς πρόκειται για ιπτάμενη συσκευή με τη μορφή μίνι ελικοπτερου. Η ανάγκη προμήθειάς της προέκυψε ως απάντηση στη συνεχή αστυνόμευση, τα περιστατικά αστυνομικής βίας και τις χιλιάδες αδικαιολόγητων συλλήψεων που έλαβαν χώρα κατά την εκδήλωση του κινήματος των Αμερικανών «αγανακτισμένων» στη Wall Street. Λόγω της αδυναμίας χρήσης των ατομικών φωτογραφικών μηχανών και βίντεο για την καταγραφή των κινήσεων της αστυνομίας, εξαιτίας κυρίως φυσικών εμποδίων και των λεγόμενων «ψυχρών ζωνών» (*frozen zones*) απαγόρευσης εισόδου σε διαδηλωτές και δημοσιογράφους, ένας διαδηλωτής ονόματι Tim Pool πήρε την πρωτοβουλία να παραγγείλει μέσω της γνωστής ιστοσελίδας ηλεκτρονικών παραγγελιών Amazon ένα μικρό ελικόπτερο με την ονομασία AR.Drone Parrot, το οποίο διέθετε τέσσερις έλικες, ήταν αρκετά ελαφρύ και ήταν εφοδιασμένο με μία κάμερα. Το ελικόπτερο ελεγχόταν μέσω του iPhone του ιδιοκτήτη του, κατέγραφε και έστελνε live εικόνα στο τηλέφωνο, ενώ ο Pool του έκανε ορισμένες μετατροπές ώστε να μεταδίδει ζωντανή εικόνα στο ίντερνετ, για να μπορεί ο οποιοσδήποτε να έχει πρόσβαση στα όσα διαδραματίζονται στις διαδηλώσεις σε πραγματικό χρόνο. [Sharkey N. & Knuckey S., «Occupy Wall Street's 'occuopter' – who's watching whom?», *The Guardian*, 21-12-2011, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/cifamerica/2011/dec/21/occupy-wall-street-occuopter-tim-pool> (Τελευταία επίσκεψη 27/12/2012)]

¹²⁰ Οι Greer & McLaughlin (2010) χρησιμοποιούν τον όρο «επαγωγική δομή» (*inferential structure*), τον οποίο εισήγαγαν οι Lang και Lang το 1955.

Γενικότερα, η σύγχρονη πολιτική διαμαρτυρία διαχέεται πλέον και ισχυροποιείται με τη βοήθεια και των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων. Η συμβολή του διαδικτύου στη διάχυση της πληροφορίας και τη συλλογικοποίηση της διαμαρτυρίας είναι πολύ σημαντική και αποδείχθηκε καθοριστική για τη δημοσιοποίηση εκδηλώσεων, όπως π.χ. σε εγχώριο επίπεδο, οι διαδηλώσεις για το θάνατο του μαθητή Αλέξη Γρηγορόπουλου το 2008, όπου η χρονική διασπορά της είδησης και η μαζικοποίηση των συγκεντρώσεων διαμαρτυρίας ήταν ταχύτατες (Kalyvas, 2010), αλλά και το κίνημα καταλήψεων πάρκων και πλατειών κατά το 2010 στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Η διαμεσολάβηση της σύγχρονης διαμαρτυρίας από το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι ένα νέο δεδομένο, το οποίο επιτρέπει τη δημόσια επικρότηση μιας διαμαρτυρίας ανεξάρτητα από τη δυνατότητα φυσικής συμμετοχής σε αυτή, τη διάδοση ιδεών και στρατηγικών (Pickerill & Krinsky, 2012), καθώς και τη διεθνοποίηση της διαμαρτυρίας μέσω της δικτύωσης μεταξύ τοπικών πυρήνων αντίδρασης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην αρχή της εργασίας μας, διατυπώσαμε δύο βασικές υποθέσεις εργασίας: εάν και σε ποιο βαθμό η χρήση της βίας μπορεί να δικαιολογηθεί ως μέσο συλλογικών διεκδικήσεων και εάν, με ποιους τρόπους και για ποιους λόγους η κοινωνική διαμαρτυρία εγκληματοποιείται από την πλευρά της πολιτικής εξουσίας.

Υπό μία συγκρουσιακή προοπτική, τα συμφέροντα πολιτικής εξουσίας και κοινωνίας φαίνεται ότι απέχουν πολύ από το να ταυτίζονται. Κατά συνέπεια, παρατηρείται ότι η αυτοσυντήρηση της πολιτικής εξουσίας και η εξασφάλιση μιας (τυπικής ή μη) κοινωνικής συγκατάθεσης για τη συνέχισή της αναπόφευκτα περιλαμβάνει τη χρήση βίας, είτε αυτή εκδηλώνεται με τη νομιμοποιημένη άσκηση φυσικής ισχύος, για την κατάχρηση της οποίας σπανίως λογοδοτεί, είτε με την καταστολή και a priori εγκληματοποίηση της κοινωνικής διαμαρτυρίας, προκειμένου – με βάση τον ορισμό του Galtung για τη βία – να στερήσει τη δυνατότητα επίτευξης μιας εν δυνάμει κατάστασης, όπως π.χ. η αποκατάσταση μιας κοινωνικής αδικίας.

Στο πλαίσιο μιας τέτοιας διαπίστωσης, η επισήμανση της κριτικής εγκληματολογίας για τη σκόπιμη επέκταση του ορισμού της παράνομης / εγκληματικής συμπεριφοράς στις τάξεις όσων απειλούν την καθεστηκυία τάξη και

για την ιδεολογική διάσταση της εγκληματοποίησης γενικά, παρέχει ένα εύλογο πλαίσιο ερμηνείας της δαιμονοποίησης της κοινωνικής διαμαρτυρίας.

Σε σχέση με τη θέση της βίας στη συλλογική διεκδίκηση, διαπιστώνεται ότι αυτή καθεαυτή η επιλογή μιας δημόσιας έκφρασης μιας διαμαρτυρίας με έντονο ή / και ριψοκίνδυνο τρόπο, όπως με τη χρήση βίαιων μέσων, είναι ενδεικτική μιας σημαντικής αλλαγής που συντελείται ή προετοιμάζεται να συντελεστεί στην κοινωνία και θέτει εν αμφιβόλω τα αντανακλαστικά της πολιτικής εξουσίας. Κατά τον Zashin (1971), όταν οι πολίτες φθάνουν στο σημείο να διαφωνήσουν τόσο έντονα, ώστε να παραβιάσουν δημόσια ένα νόμο, σημαίνει ότι «οι δημοκρατικές διαδικασίες έχουν καταρρεύσει ή δεν είναι διαθέσιμες» (σ. 288). Η μαζικότητα των διαμαρτυριών αυτών είναι ενδεικτική μιας αμφισβήτησης της νομιμότητας της τρέχουσας τάξης, αλλά και μιας κρίσης που διαπερνά την ίδια την εξουσία (Nilsen, Berdnikovs & Humphrys, 2010: 7).

Αν και η συζήτηση για το κατά πόσο η βία θεωρείται εύλογο μέσο συλλογικής διεκδίκησης καταλήγει να είναι μάλλον παραπλανητική, καθώς η κοινωνική διαμαρτυρία φαίνεται να διώκεται ανεξαρτήτως των μέσων εκδήλωσής της, διαπιστώνεται ότι η συλλογική διεκδίκηση που προσανατολίζεται σε μια κατεύθυνση ανατροπής ενός status quo, το οποίο δημιουργεί και συντηρεί κοινωνικές ανισότητες και προωθεί την εκμετάλλευση και την καταπίεση, έχει θέση για τη βία. Το αν αυτή η βία θα ονομαστεί εγκληματική ή μη φαίνεται να αποτελεί ζήτημα διαπραγμάτευσης, καθώς ο προσδιορισμός μιας βίαιης δράσης ως εγκληματική ενέργεια ή ως μορφή κοινωνικής διαμαρτυρίας προϋποθέτει μια πολιτική και όχι μια στενά νομικίστικη προσέγγιση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελίδης, Μ., Γκιούρας, Θ.** (επιμ.), (2005), *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους. Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας
- Ancel, M.**, (1995), *Η Νέα Κοινωνική Άμυνα*, (μτφρ. Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Η.), Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη
- Andronikidou, A., Kovras, I.**, (2012), «Cultures of Rioting and Anti-Systemic Politics in Southern Europe», *West European Politics*, 35 (4), p. 707 – 25
- Αρεντ, Χ.**, (2000), *Περί Βίας*, (μτφρ. Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β.), Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

- Ball–Rokeach, S.** (1972), «The Legitimation of Violence», στο Short, J., Wolfgang, M., «*Collective Violence*», Chicago, Aldine Atherton, p. 100 – 11
- Becker, H.**, (2003), «Outsiders», στο McLaughlin, E., Muncie, J. & Hughes, G. (ed.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, 2nd Edition, London, SAGE Publications, p. 239 – 48
- Βουλή των Ελλήνων**, (2010), «*Σύνταγμα της Ελλάδας*», Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων
- Brownlee, K.**, (2007), «The Communicative Aspects of Civil Disobedience and Lawful Punishment», *Criminal Law and Philosophy*, 1 (2), p. 179 – 92
- Buttle, N.**, (1985), «Civil Disobedience and Punishment», *Political Studies*, 33 (4), p. 649 – 56
- Γούναρης, Α.**, (2005), «Τρομοκρατία και Ένοπλη Βία: Εννοιολογικές Διαφορές, Ηθική Αξιολόγηση και Εξέταση του Φαινομένου στα «Δημοκρατικά» Καθεστώτα και έμφαση στην Ελληνική Εμπειρία», διαθέσιμο στο <http://alkisgounaris.com/?p=157> (Τελευταία επίσκεψη: 01-02-2014)
- Cardarelli, Al., Hicks, St.**, (1993), «Radicalism in Law and Criminology: A retrospective View of Critical Legal Studies and Radical Criminology», *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 84 (3), p. 502 – 53
- Chambliss, W.**, (2003), «Toward a Political Economy of Crime», στο McLaughlin, E., Muncie, J. & Hughes, G. (ed.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, 2nd Edition, London, SAGE Publications, p. 249 – 56
- Chomsky, N.**, (1995), «*Τα ΜΜΕ σαν Καθρέφτης της Κοινωνίας ·Μερικές Σκέψεις για τα ΜΜΕ ·Η Κατασκευή της Συναίνεσης*», (μτφρ. Καλαμαράς, Π., Λογοθέτη, Μ.), Αθήνα, Εκδόσεις Ελευθεριακή Κουλτούρα
- Cormier, Br.**, (1971), «Violence – Individual and Collective Aspects», *Criminology*, 9 (1), pp. 99 – 116
- Crossley, N.**, (2003), «Even Newer Social Movements? Anti-Corporate Protests, Capitalist Crises and the Remoralization of Society», *Organization*, 10(2), p. 287 – 305
- Dahrendorf, R.**, (1985), *Law and Order (The Hamlyn Lectures)*, London, Stevens & Sons
- Derriennic, J.-P.**, (1972), «Theory and Ideologies of Violence», *Journal of Peace Research*, 9 (4), p. 361 – 74
- Δημητρίου, Σ.**, (2003), *Μορφές Βίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας

- Earl, J.**, (2003), «Tear Gas, and Taxes: Toward a Theory of Movement Repression», *Sociological Theory*, 21 (1), p. 44 – 68
- Earl, J., Soule, S. & McCarthy, J.**, (2003), «Protest under Fire? Explaining the Policing of Protest», *American Sociological Review*, 68 (4), p. 581 – 606
- Einstein, Alb., Freud, S.**, (1933), «Το Κακό Πεπρωμένο του Πολέμου», διαθέσιμο στο [http://www.scribd.com/doc/140640440/A-Einstein-S-Freud A-Einstein-S-Freud-Το-κακό-πεπρωμένο-του-Πολέμου](http://www.scribd.com/doc/140640440/A-Einstein-S-Freud-A-Einstein-S-Freud-Το-κακό-πεπρωμένο-του-Πολέμου) (Τελευταία επίσκεψη 24-06-2013)
- Ένγκελς, Φρ.**, (1997), *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, (μτφρ. δεν αναφέρεται), Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή
- Επιστημονικό Συμπόσιο**, (2006), *Σύγχρονοι Μηχανισμοί Βίας και Καταπίεσης (15-18 Μαρτίου 2005)*, Σχολή Μωραΐτη - Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
- Galtung, J.**, (1969), «Violence, Peace, and Peace Research», *Journal of Peace Research*, 6 (3), 1969, p. 167 – 91
- Garland, D.**, (1990), *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory (Clarendon Paperbacks)*, New York, Oxford University Press
- Greer, C., McLaughlin, E.**, (2010), «We Predict a Riot? Public Order Policing, New Media Environments and the Rise of the Citizen Journalist», *British Journal of Criminology*, 50 (6), p. 1041 – 59
- Gronow, J., Hilppö, J.**, (1970), «Violence, Ethics and Politics», *Journal of Peace Research*, 7 (4), Special Issue Prepared by Tampere Peace Research Institute, p. 311 – 20
- Gurr, T.**, (1972), «Sources of Rebellion in Western Societies: Some Quantitative Evidence», στο Short, J., Wolfgang, M., «*Collective Violence*», Chicago, Aldine Atherton, p. 132 – 48
- Hartleb, Fl.**, (2011), «A New Protest Culture in Western Europe?», *European View*, 10 (1), p. 3 – 10
- Hirschfield, P., Simon, D.**, (2010), «Legitimizing police violence: Newspaper narratives of deadly force», *Theoretical Criminology*, 14 (2), p. 155 – 82
- Hobsbawm, Er.**, (2011), *Πώς να Αλλάξουμε τον Κόσμο. Μαρξ και Μαρξισμός 1840 – 2011*, (μτφρ. Μεζίτη Μ., επιμ., Σταματάκης, Ν.), Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο
- Hulsman, L.**, (2003), «Critical criminology and the concept of crime», στο McLaughlin, E., Muncie, J. & Hughes, G. (ed.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, 2nd Edition, London, SAGE Publications, p. 310 – 15

- Jackman, M.**, (2002), «Violence in Social Life», *Annual Review of Sociology*, 28 (1), 387 – 415
- Kalyvas, A.**, (2010), «An Anomaly? Some Reflections on the Greek December 2008», *Constellations*, 17 (2), p. 351 – 65
- Κοντάκος, Χρ.**, «Σύγχρονοι Μηχανισμοί Βίας και Καταπίεσης για τους Αστυνομικούς Εργαζόμενους και τους Πολίτες» στο Επιστημονικό Συμπόσιο, (2006), *Σύγχρονοι Μηχανισμοί Βίας και Καταπίεσης (15-18 Μαρτίου 2005)*, Σχολή Μωραΐτη - Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 109 – 24
- Κουράκης, Ν.**, (2006), «Περί βίας. Μορφές, έννοια, διακρίσεις και έκταση της σύγχρονης βίας», διαθέσιμο στο <http://www.niotho-asfalis.gr/na/meletes3.pdf> (Τελευταία επίσκεψη 05-01-2013) (Πρώτη δημοσίευση: *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, τ. Β', 1991 (1989¹), σ. 21 – 36)
- Kritzer, H.**, (1977), «Political Protest and Political Violence: A Nonrecursive Causal Model», *Social Forces*, 55 (3), p. 630 – 40
- Kropotkin, P.**, (2003), «Law and authority» στο McLaughlin, E., Muncie, J. & Hughes, G. (ed.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, 2nd Edition, London, SAGE Publications, p. 69 – 72
- Κροπότκιβ, Π.**, (1985), *Το Κράτος και ο Ιστορικός του Ρόλος*, (μτφρ. Παπαδόπουλος, Ν.), Ελεύθερος Τύπος
- Leishman, Fr, Loveday, B. & Savage, St.** (ed.), *Core Issues in Policing*, 2nd Edition, Great Britain, Pearson Education
- Λίποβατς, Θ.**, «Περί βίας» στο Επιστημονικό Συμπόσιο, (2006), *Σύγχρονοι Μηχανισμοί Βίας και Καταπίεσης (15-18 Μαρτίου 2005)*, Σχολή Μωραΐτη - Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 15 – 46
- Martin, Br.**, (1993), *Social Defense, Social Change*, London, Freedom Press
- Marx, G.**, (2002), «What's New About the "New Surveillance"? Classifying for Change and Continuity», *Surveillance & Society*, 1(1), σ. 9 – 29
- Marx, G.**, (1972), «Issueless Riots», στο Short, J., Wolfgang, M., «*Collective Violence*», Chicago, Aldine Atherton, p. 47 – 59
- McFarlane, L.**, (1974), *Violence and the State*, Great Britain, Thomas Nelson and Sons Ltd

- McLaughlin, E.**, (1996), «Political Violence, Terrorism and Crimes of the State», στο Muncie, J., McLaughlin, E. (ed.), *The Problem of Crime*, London, SAGE Publications in association with The Open University, p. 267 – 319
- McLaughlin, E., Muncie, J. & Hughes, G.** (ed.), (2003), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, 2nd Edition, London, SAGE Publications
- McLeod, D., Detenber, B.**, (1999), «Framing Effects of Television News Coverage of Social Protest», *Journal of Communication*, 49 (3), p. 3 – 23
- Μπακούνιν, Μ.**, (2004), «Επιστολή στον Νετσάγιεφ», στο Σαρίκας, Ζ., (επιμ.), «Σεργκί Νετσάγιεφ, Η Κατήχηση του Επαναστάτη. Μιχαήλ Μπακούνιν, Απάντηση στο Νετσάγιεφ», Αθήνα, Εκδόσεις Πανοπτικών, σ. 33 – 92
- Muncie, J.**, (1996), «The Construction and Deconstruction of Crime» στο Muncie, J., McLaughlin, E. (ed.), *The Problem of Crime*, London, SAGE Publication in association with The Open University, p. 5 – 64
- Muncie, J., McLaughlin, E.** (ed.), (1996), *The Problem of Crime*, London, SAGE Publications in association with The Open University
- Nagengast, C.**, (1994), «Violence, Terror, and the Crisis of the State», *Annual Review of Anthropology*, Vol. 23, p. 109 – 36
- Νετσάγιεφ, Σ.**, (2004), «Η Κατήχηση του Επαναστάτη», στο Σαρίκας, Ζ., (επιμ.), «Σεργκί Νετσάγιεφ, Η Κατήχηση του Επαναστάτη. Μιχαήλ Μπακούνιν, Απάντηση στο Νετσάγιεφ», Αθήνα, Εκδόσεις Πανοπτικών, σ. 19 – 32
- Nilsen, A., Berdnikovs, A. & Humphrys, El.**, (2010), «Crises, Social Movements and Revolutionary Transformations», *Interface: a journal for and about social movements*, 2 (1), p. 1 – 21
- Pickerill, J., Krinsky, J.**, (2012), «Why Does Occupy Matter?», *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 11 (3 – 4), p. 279 – 87
- Proudhon, P.-J.**, (1849), «The State. Its Nature, Object, and Destiny» (μτφρ. Tucker, B.), *Voix du Peuple*, διαθέσιμο στο <http://www.panarchy.org/proudhon/state.html> (Τελευταία επίσκεψη 01-06-2013)
- Psimitis, M.**, (2011), «The Protest Cycle of Spring 2010 in Greece», *Social Movement Studies*, 10 (2), p. 191 – 7
- Roberts, J., Hough, M.**, (2013), «Sentencing Riot-related Offending. Where do the Public Stand?», *British Journal of Criminology*, 53 (2), p. 234 – 56

- Ross, J.**, (1993), «Structural Causes of Oppositional Political Terrorism: Towards a Causal Model», *Journal of Peace Research*, 30 (3), p. 317 – 29
- Ρουσσώ, Ζ.-Ζ.**, (2004), *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, (μτφρ. Γρηγοροπούλου, Β., Σταϊνχάουερ, Αλβ.), Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις
- Ruggiero, V.**, (2006), *Understanding Political Violence. A Criminological Analysis*, Open University Press
- Σαρίκας, Ζ.**, (επιμ.), (2004), «Σεργκέι Νετσάγιεφ, Η Κατήχηση του Επαναστάτη. Μιχαήλ Μπακούνιν, Απάντηση στο Νετσάγιεφ», Αθήνα, Εκδόσεις Πανοπτικών
- Schmid, A.**, (1983), *Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature*, New Brunswick, NJ, Transaction
- Scruton, P., Chadwick, K.**, (2003), «The Theoretical and Political Priorities of Critical Criminology», στο McLaughlin, E., Muncie, J. & Hughes, G. (ed.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, 2nd Edition, London, SAGE Publications, p. 294 – 309
- Selfe, D.**, (1988), «Civil Disobedience: A Study in Semantics», *The Liverpool Law Review*, X (2), p. 149 – 65
- Senechal de la Roche, R.**, (2001), «Why Is Collective Violence Collective?», *Sociological Theory*, 19 (2), p. 126 – 44
- Sherman Grant II, D., Wallace, M.**, (1991), «Why Do Strikes Turn Violent?», *American Journal of Sociology*, 96 (5), p. 1117 – 50
- Short, J., Wolfgang, M.**, (1972) «*Collective Violence*», Chicago, Aldine Atherton
- Sloam, J.**, (2013), «‘Voice and Equality’: Young People’s Politics in the European Union», *West European Politics*, 36 (4), p. 836 – 58
- Sykes, Gr.**, (1974), «The Rise of Critical Criminology», *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 65 (2), p. 206 – 13
- Τερζάκης, Φ.**, (1989) «Κοινωνικά Κινήματα», *Λεβιάθαν*, τ. 05 , σ .127 – 46
- Thomassen, L.**, (2007), «Within the Limits of Deliberative Reason Alone. Habermas, Civil Disobedience and Constitutional Democracy», *European Journal of Political Theory*, 6 (2), p. 200 – 18
- Thoreau, H.-D.**, (1849), «*On the Duty of Civil Disobedience*», USA, [Πρωτότυπος τίτλος: «*Resistance to Civil Government*»], διαθέσιμο στο <http://www.ibiblio.org/ebooks/Thoreau/Civil%20Disobedience.pdf> (Τελευταία επίσκεψη 19-05-2013)

- Tilly, Ch.**, (2004), «Terror, Terrorism, Terrorists», *Sociological Theory*, 22 (1), p. 5 – 13
- Tilly, Ch.**, (2003), *The Politics of Collective Violence*, United Kingdom, Cambridge University Press
- Turk, A.**, (2004), «Sociology of Terrorism», *Annual Review of Sociology*, 30 (), p. 271 – 86
- Turner, R., Killian. L.**, (1987), *Collective Behaviour*, 3rd Edition, Englewood Cliffs. NJ. Prentice Hall
- Waddington, D.**, (2000), «Public Order Policing: Citizenship and Moral Ambiguity», στο Leishman, Fr, Loveday, B. & Savage, St. (ed.), *Core Issues in Policing*, 2nd Edition, Great Britain, Pearson Education, p. 156 – 75
- Williams, D.G.T.**, (1970), «Protest and Public Order», *Cambridge Law Journal*, 28 (1), p. 96 – 121
- Wilson, R.**, (1983), «Moral Development and Political Change», *World Politics*, 36 (1), p. 53 – 75
- Φαρσεδάκης, Ι.**, (2005), *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη
- Χόμπς, Τ.**, (1989), *Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας*, (μτφρ. Πασχαλίδης Γρ., Μεταξόπουλος Αιμ.), Τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση
- Zashin, El.**, (1971), *Civil Disobedience and Democracy*, New York, The Free Press
- Zimmermann, E.**, (2007), «Political Unrest in Western Europe: Trends and Prospects», *Western European Politics*, 12 (3), p. 179 – 96

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Βυθούλκας, Δ.**, «Εξαγγελίες για αντιμετώπιση της αστυνομικής αυθαιρεσίας που έμειναν στα χαρτιά», *Το Βήμα*, 22-01-2013 (<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=494196> , (Τελευταία επίσκεψη 25-12-2013)
- Γαλανόπουλος, Α.**, «Οι τρεις «συγγνώμες» δεν εξιλεώνουν τη Ν.Δ.», *Ελευθεροτυπία*, 14-03-2013, διαθέσιμο στο <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=350480> (Τελευταία επίσκεψη 24-03-2013)

Μπουκάλας, Π., «Η βία και το κλισέ της καταδίκης», *Η Καθημερινή*, 22-01-2013, διαθέσιμο στο

http://www.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathpolitics_1_22/01/2013_479652, (Τελευταία επίσκεψη 24-03-2013)

Sharkey N. & Knuckey S., « Occupy Wall Street's 'occuicopter' – who's watching whom?», *The Guardian*, 21-12-2011, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/cifamerica/2011/dec/21/occupy-wall-street-occuicopter-tim-pool> (Τελευταία επίσκεψη 27-12-2012)

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- <http://www.unicef.gr>
- <http://www.who.int>
- <http://www.isathens.gr>
- <http://www.galtung-institut.de>
- <http://el.wiktionary.org>
- <http://www.businessdictionary.com>
- <http://www.astynomia.gr>
- <http://www.pamehellas.gr>
- <http://www.kanep-gsee.gr>
- <http://www.dw.de>
- <http://www.vprc.gr/>
- <http://www.hellenicparliament.gr>
- <http://www.policenet.gr>
- <http://philosophy.fas.nyu.edu>

ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue*, A/HRC/17/27, Human Rights Council, Seventeenth session, Agenda item 3, Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development, 16 May 2011

Amnesty International, *Αστυνόμηση Διαδηλώσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Διεθνής Αμνηστία Οκτώβριος 2012, διαθέσιμο στο http://www.amnesty.org.gr/wp-content/uploads/2012/10/Policing_demonstrations_in_the_EU.pdf (Τελευταία επίσκεψη 11-06-2013)